

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2007 • τεύχος 151 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2007
τεύχος 151 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Ώδυne όρος καί έτεκε μῦν
ή κα Γιαννάκου5
Στρατής Μπουρνάζος, Ένα παζάρι αλλιώτικο
άπό τ' άλλα7

Άγγελος Έλεφάντης, Έχουμε τό πανεπιστήμιο
πού έχουμε ανάγκη;9
Κατερίνα Λαμπρινού-Γιάννης Μπαλαμπανίδης,
Άφήστε χίλια λόμπι ν' άνθίσουν(;)16
Μιχάλης Μοδινός, Ό Μεγάλος Άμπάι19

Άφιέρωμα στό Ζάν Πιέρ Βερνάν

• Έλένη Άντωνιάδη-Μπιμπίκου • Κώστας Βαλάκας
• Έλενα Βάου - Στέλλα Γεωργούδη
• Άριάδνη Γκόρτζιου-Τάττη • Σάμιον Γκόλντχιλ
• Πιέρ Ζυντέ ντέ λά Κόμπ • Άθανασία Ζωγράφου
• Πώλ Κάρτλετς - Σέρ Τζέφφρυ Λούντ
• Όσογουν Μάρραη - Νταβίντ Μπουδιέ
• Γκρέγκορυ Νάτζυ • Έλενα Πατρικίου
• Γέσπερ Σβένμπρο • Τζών Σεϊντ
• Πωλίν Σμίττ-Παντέλ30

Γιώργος Ν. Οικονόμου, Luciano Canfora
Κριτική τής δημοκρατικής ρητορείας60
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Mario Vitti
Γραφείο μέ Θεά. Άρθρα καί Όμιλίες,
έργογραφία μέ αυτόβιογραφικό σχόλιο62
Σέ πρώτη ανάγνωση64

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Ρωμαϊκά ύποδείγματα15
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Νά καΰσι;63

Έξώφυλλο: Η άλεπού καί ό κόκκορας (εικονογράφηση
τών Fables του Λά Φονταίν άπό τόν Calvet-Rogniat,
1910)

᾽Ωδυνε ὄρος καί ἔτεκε μῦν ἤ κα Γιαννάκου

᾽Ωδυνεν ὄρος καί ἔτεκε μῦν, ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι καί σπάνια αὐτή ἡ ἀρχαία ρῆση ἔχει τόση παραστατικότητα ὅση στήν περίπτωση τοῦ νέου νόμου γιά τά Πανεπιστήμια. Ἀλλά τό ποντίκι πού ἔφερε στόν κόσμο ἡ κα Γιαννάκου ἀπλῶς βρυχᾶται. Μέ τά ἑλληνικά, πού τόσο ἀρέσουν σέ ὀρισμένους πολιτικούς καί δημοσιογραφικούς παράγοντες, τό νέο νομοσχέδιο, πού ἐπείγεται νά γίνει νόμος τοῦ κράτους, ἀφ' ἑνός «στοχοποιεῖ» τόν πανεπιστημιακό κόσμο (καθηγητές καί φοιτητές) καί ἀφ' ἑτέρου «αὐστηροποιεῖ» ὀρισμένα σημεῖα θεσμοῦ ὥστε ὁ ἔλεγχος τοῦ ὑπουργείου νά εἶναι πιό ἀποτελεσματικός. Γιά νά ἐπιτυγχάνεται τί; Γιά νά ἐπιτυγχάνεται ἡ συμμόρφωση τοῦ Πανεπιστημίου στό πλαίσιο τοῦ τετραετοῦς προγράμματος, εἰδάλλως θά περικόπτεται ἡ χρηματοδότηση. Κι ὡστόσο, ἀκόμη καί γιά τούς πλέον ἀδαεῖς, εἶναι σαφές ὅτι προγραμματισμός, καί μάλιστα γιά μιά ὀλόκληρη τετραετία, εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει ἄν οἱ προγραμματιστές ἔχουν πλήρη ἄγνοια τοῦ οικονομικοῦ πλαισίου ἐντός τοῦ ὁποῖου δύνανται νά κινηθοῦν. Ἐπιπλέον ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων, τό ὑπουργεῖο ἐν προκειμένῳ, οὐδεμία δέσμευση ἀναλαμβάνει γιά τό ὕψος χρηματοδότησης τοῦ πανεπιστημίου. Καί ναί μέν ἀναγνωρίζει τήν ἀνάγκη σύνδεσης πανεπιστημιακῆς καί ἐξωπανεπιστημιακῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, στό νόμο ὅμως δέν ὑπάρχει καμία συγκεκριμένη ἀναφορά σ' αὐτή τήν ἀναδόμηση τῆς ἔρευνας. Θά δείξει. Ἀντίθετα ὑπάρχει ἐξώθηση πρὸς τήν ἀνεύρεση ἰδίων πόρων ἀπό τά πανεπιστήμια, ἤτοι ἐξώθηση πρὸς τό «ἐπιχειρεῖν» γιά τή συμπλήρωση καί αὔξηση τῆς χρηματοδότησῆς τους, πουλώντας στήν ἀγορά τά προϊόντα τῆς ἔρευνάς τους (πράγμα τό ὁποῖο ἤδη γίνεται σέ ὀρισμένες σημαίνουσες περιπτώσεις, π.χ. στά Πολυτεχνεῖα). Τί θά πουλήσουν ὅμως οἱ ὀνομαζόμενες ἀνθρωπιστικές σπουδές-σχολές; Ἀπλῶς θά μαραζώνουν μέσα στήν ὑποβάθμισή τους. Σέ ποιόν νά πουλήσουν π.χ. οἱ ἀρχαιολόγοι τά εὐρήματά τους; Στούς ἀρχαιοκάπηλους;

Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ νόμος αὐτός δέν εἶναι νόμος-πλαῖσιο. Ἐνας κανονισμός εἶναι πού ἀπλῶς «ἐπιδιορθώνει» πρὸς τό χειρότερο ὀρισμένες διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος πλαισίου, περιορίζοντας, κατ' οὐσίαν ἀκόμη περισσότερο τήν αὐτοτέλεια τῶν πανεπιστημίων ἀφοῦ γιά τή δημιουργία νέων τμημάτων, συγχωνεύσεων τομῶν κ.λπ. δηλαδή ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καί ἔρευνας ὑπόκεινται καί αὐτά στήν ἔγκριση καί τήν τελική ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου. Τά ἀντικείμενα ὅμως αὐτά εἶναι αὐστηρῶς ἀκαδημαϊκά, ἐπιστημονικά, ἐπιστημολογικά καί μόνον τά ἐκλεγμένα ὄργανα τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ἀρμόδια νά ἀποφασίσουν μέ βάση τίς ἀκαδημαϊκές διαδικασίες (βλέπε περί τοῦ θέματος ἐκτενές ἄρθρο μου στόν παρόν τεῦχος).

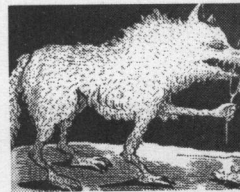

Δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά ἀναστατωθεῖ ἡ ἐλληνική κοινωνία, νά ὑπάρξουν τόσα γκαζώματα, νά διαλυθοῦν ἐπί ἓνα χρόνο τά πανεπιστήμια γι' αὐτόν τόν «αὐστηροποιημένο» κανονισμό πού προκύπτει ἐξ ἄλλου ἀπό τίς νεοφιλελεύθερες καί αὐταρχικές ἀντιλήψεις τῶν πρωτεργατῶν τῆς Νέας Δημοκρατίας. Καί ἐπί πλέον χωρίς λεφτά. Ἐ, μιά ἀκόμη φορά: ἐκπαίδευση χωρίς λεφτά, φτηνή, εἶναι φτηνιάρικη. Τά παχιά λόγια περί κοινωνίας τῆς γνώσης κι ἄλλα τινά εἶναι ἀπλῶς φλυαρία.

Ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση εἶναι ἓνα πολύ κρίσιμο ζήτημα, σέ ὅλες τίς κοινωνίες τοῦ κόσμου καί στήν Ἑλλάδα. Ἦδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ προοδευτική-δημοκρατική παράταξη, μαζί μέ τήν Ἀριστερά, πρωτοποριακά μάλιστα αὐτή, πάλεψε γιά τήν γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση· δέν ἦταν ἀγώνας γιά τόν ὑπερσυντέλικο καί τό ἀπαρέμφατο. Πάλευαν γιά τή μόρφωση, τόν πολιτισμό, τήν καλλιέργεια τῆς γνώσης, τήν κατάκτηση τῆς γνώσης ἀπ' ὅλο τόν κόσμο, ἄρα τήν ἀλλαγὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντα τῆς κοινωνίας μας, τή χειραφέτησή του. Ἦταν μιά γιγαντιαία πνευματική καί πολιτική προσπάθεια γιά νά ξεκολλήσῃ ἡ ἐλληνική κοινωνία ὄχι μόνο ἀπό τήν ἀγραμματισμένη ἀλλά καί τήν παροδοσιολατρίας. Γνωστά ὅλα αὐτά, γνωστά καί τά μεγάλα ὀνόματα ἀριστερῶν, δημοκρατῶν πού διέπρεψαν σ' ὅλη αὐτή τήν πορεία, πού δέν περιορίζονται μόνο στόν Γληνό, τόν Δελμοῦζο, τόν Τριανταφυλλίδη, τόν Κουντουρά. Εἶναι χιλιάδες οἱ ἐπιστρατευθέντες στόν ἀγώνα τό καλό, κάτω ἀπό ἐξαιρετικά ἀντίξοες συνθήκες. Ἡ μεταρρύθμιση πού ἐπαγγέλλονταν καί καλλιέργησαν, μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, πέρασε. Πέρασε καί ὁ καιρός. Ἡ κοινωνία μας σήμερα ἐγκαλεῖται γιά μιά ἄλλου τύπου μεταρρύθμιση. Πού καί αὐτή θέλει ιδέες, μεγάλες ιδέες πού θά ὑπερβαίνουν τά ὅρια τοῦ τετριμένου, τοῦ εὐκαιριακοῦ, τῆς ἐπανάπαυσης. Δέν διαθέτει τέτοιες ιδέες ἡ κα Γιαννάκου οὔτε ὁ ἰδεολογικός της ταγός κ. Βερέμης. Ἐχουν τήν πολιτική ἡ ἡγεσία ἀλλά δέν διαθέτουν τήν πνευματική ἡγεμονία, στίς γραμμές της δέν συναντᾶμε κανέναν Κουντουρά, ἀλλά λογιστές ροῶν καί ἐκροῶν. Γιά τά Πανεπιστήμια κι αὐτή τή φορά ἡ εὐκαιρία χάθηκε. Ἡ νεανική δυσἀρέσκεια καί οἱ ιδέες τμήματος τῶν πανεπιστημιακῶν δέν ἄρκεσαν γιά νά τροφοδοτήσουν ἐκείνη τή μεταρρύθμιση πού θά δυναμίτιζε τήν κοινωνία καί θά ἴνοιγε καινούργιους ὀρίζοντες. Θά ζήσουμε λοιπόν μέ τίς κανονιστικές ἀντιλήψεις τῆς κα Γιαννάκου: Δυστυχῶς ναί. Ἀλλά καί ὄχι· ὁ ἀγώνας συνεχίζεται, ὁ ἀγώνας θά συνεχισθεῖ. Τίποτε δέν χάθηκε ἀλλά ὅλα πρέπει νά κερδηθοῦν. Μιά νέα γενιά ἀγωνιστῶν εἰσέρχεται δυναμικά καί μέ κέφι στό πεδίο τῆς πάλης. Εἶναι ἓνα κέρδος αὐτή ἡ εἰσβολή. Καί μιά διαδικασία ἀναντίστροπτη.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἕνα παζάρι ἀλλιώτικο ἀπό τ' ἄλλα

Τέλη Γενάρη μέ ἀρχές τοῦ Φλεβάρη, μαζί μέ τίς Ἀλκυονίδες μέρες, ἕνα ἀκόμα δῶρο περιμένει τούς Ἀθηναίους: τό παζάρι τοῦ βιβλίου, πού ὀργανώνουν οἱ ἐκδότες στό κέντρο τῆς πόλης, μέ βιβλία ἀπό τό στόκ τους, πού τά διαθέτουν σέ χαμηλές ἢ πολύ χαμηλές τιμές.

Ἡ πρώτη —καί ὠφελιμότερη ἴσως— προσέγγιση στό παζάρι εἶναι νά πάρει κανεῖς τό σακίδιο ἢ τήν τσάντα του (ἀρκεῖ νά εἶναι ἀρκούντως μεγάλη) καί νά τά γεμίσει μέ τήνπραμάτεια πού θά ξεδιαλέξει ἀπό τούς πάγκους τῆς Κλαυθμῶνος. Ἀφοῦ ὅμως ὁ βιβλιόφιλος καί λόγιος κάτοικος τοῦ κλεινοῦ ἄστεως γεμίσει τό σακούλι του, ἔμπλεος πλέον πνευματικῆς τροφῆς, μπορεῖ νά προχωρήσει καί σέ μιά δεύτερη προσέγγιση, νά κάνει δηλαδή μερικές σκέψεις. Γιατί τό παζάρι αὐτό, ἀπό τήν πρώτη χρονιά, ἔχει ἕνα σταθερό καί ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξο γνώρισμα: τήν κοσμοσυρροή, ὅλες τίς μέρες καί τίς ὥρες, τέτοια πού δυσκολεύεσαι νά δεῖς καί νά ψαχουλέψεις τά βιβλία μέ τήν ἡσυχία σου. Καί ἡ μαζική αὐτή προσέλευση, τή στιγμή μάλιστα πού τά βιβλιοπωλεῖα, πλήν Χριστουγέννων καί Πρωτοχρονιάς, σχεδόν βαρᾶνε μύγες, κάτι σημαίνει. Κατά τή γνώμη μου, δύο πράγματα.

Πρῶτον, ὅτι ὑπάρχει ζήτηση γιά τό βιβλίο, καί μάλιστα μεγάλη, ἡ ὁποία ὅμως ἀνακόπτεται σοβαρά γιά λόγους οἰκονομικούς. Γιά νά μήν παρεξηγηθῶ, δέν πιστεύω ὅτι τό βιβλίο, ὅπως λένε πολλοί, εἶναι ἀκριβό.¹ Πάντως, ἀνεξαρτήτως τῆς αἰτιολογίας (ἂν τό βιβλίο εἶναι ἀκριβό, ἂν ἡ ζωή ἀκρίβυνε γενικότερα ἢ ἂν οἱ μισθοί συρρικνώνονται) τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα: μεγάλο μέρος τῶν ἀναγνωστῶν δέν μπορεῖ νά ἀγοράσει τά βιβλία πού θά ἤθελε. Χωρίς αὐτή τήν παράμετρο, ἡ ἐπιτυχία τοῦ παζαριοῦ εἶναι δυσεξήγητη.

Δεύτερον, φαίνεται πώς τό κοινό δέν ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τά μπέστ σέλερ. Τό πα-

1. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δέν συμμερίζομαι τήν ἀποψη —τήν ὁποία ὑποστηρίζουν ἐνθέρμως ὅλοι σχεδόν οἱ φίλοι μου— ὅτι τό ἐλληνικό βιβλίο εἶναι ἀκριβό. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ συζήτηση γιά τό ἂν ἕνα εἶδος εἶναι ἀκριβό ἢ ὄχι δέν μπορεῖ νά διεξάγεται βάσει ἐντυπώσεων¹ χρειάζομαστε συγκεκριμένα κριτήρια καί δεῖκτες: λ.χ. πόσο αὐξήθηκε τά τελευταῖα χρόνια ἡ τιμή τοῦ βιβλίου, πόσο πουλιοῦνται τά βιβλία σέ ἄλλες χῶρες, ποῖο εἶναι τό κόστος τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῆς ἐργασίας (καί ἐδῶ πρέπει νά ὑπολογίσουμε ὄχι μόνο τά χαρτιά, τά μελάνια, τά τυπωτικά καί τά δετικά, ἀλλά καί τίς ἀμοιβές μεταφραστῶν, ἐπιμελητῶν, τά συγγραφικά δικαιώματα κ.ο.κ., σέ αὐτή τήν πολυσύνθετη ἀλυσίδα πού συνιστᾷ ἡ παραγωγή ἐνός βιβλίου). Ἐν ἀναμονῇ αὐτῶν τῶν στοιχείων, σκέφτομαι πάντως ὅτι ὅταν ἕνας καπουτσίνος τιμᾶται περί τά 3,5 εὐρώ καί τό εἰσιτήριο μιᾶς θεατρικῆς παραστάσης 20, τότε ἕνα βιβλίο 300-350 σελίδων μέ μέση ὀνομαστική τιμή πού δέν ξεπερνᾷ τά 16 εὐρώ (λ.χ. ἡ Ἀριάγνη τοῦ Τσίρκα, Ὁ Ἀλέξης Ζορμπάς ἢ ἡ Ἐπισκόπηση τοῦ Σβορώνου) δύσκολα μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ, συγκριτικά τουλάχιστον, «ἀκριβό».

ζάρι, ἐξ ὀρισμοῦ, βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τῶν εὐπώλητων: ἂν ἓνα βιβλίον πουλάει, προφανῶς δὲν θὰ καταλήξει στοὺς πάγκους τῆς Κλαυθμῶνος. Βέβαια τὸ παζάρι, ὅπως κάθε παζάρι, ἔχει πρᾶματα γιὰ ὅλα τὰ γούστα: ἀπὸ λαϊκὰ ρομάντζα μέχρι ἐξειδικευμένες φιλοσοφικὲς μελέτες καὶ ἀπὸ ἀρχαιογνωστικὰ συγγράμματα μέχρι ὀδηγούς μαγειρικῆς καὶ ζωδιολογικὰ πονήματα. Ὅμως, μεγάλο μέρος τοῦ καταλαμβάνει τὸ ποιοτικὸ βιβλίον: βιβλία εἰδικά, βιβλία πού παρά τὴν ἀξία τους ἀτύχησαν, βιβλία πού πέρασε ἡ μόδα τους, βιβλία τὰ ὁποῖα γιὰ ποικίλους λόγους δὲν συναντήθηκαν μὲ τὸ εὐρὺ κοινό. Ἔτσι, ὁ βιβλιόφιλος ἀναπηδᾷ συχνὰ ἐνθουσιασμένος, ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας, ἀπὸ τὰ εὐρήματά του. Γιατί —ἐκτός ἀπὸ τίς ἀναπόφευκτες χρυσοποικιλίες, δερματινὸδες σειρές τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κολοκοτρώνη ἢ τίς περιβόητες ἐκδόσεις Δαρεμᾶ καὶ Ἀναγνωστίδη— θὰ συναντήσει πραγματικὰ πολύτιμους ἢ ἡμιπολύτιμους λίθους: παλιὰ τεύχη τῶν Ἱστορικῶν (τῆς Μέλισσας, ὄχι τῆς Ἐλευθεροτυπίας) καὶ τῆς Νέας Ἑστίας, τοὺς Μεγάλους Ζωγράφους (σὲ τεύχη), κλασικοὺς τίτλους τῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης λογοτεχνίας, ἀπίθανες ἀνατυπώσεις (ἔργα τοῦ Μιστριώτη ἢ τοῦ Ἐλισαίου Γιαννίδη), ἓνα ψυχαναλυτικὸ βιβλιαρίδιον τοῦ Ν.Ν. Δρακουλίδη (ἀπὸ τοὺς πρώτους Ἑλλήνες ψυχαναλυτές, γνωστότερου μὲ τὸ ποιητικὸ τοῦ ψευδώνυμο, Ἄγγελος Δόξας), ἀλλὰ καὶ τὸν περίφημο Σύλλογον τῶν εἰσαγγελῶν, τὴν ἀξεπέραστη συλλογὴ εὐθυμογραφημάτων τοῦ ξεχασμένου σήμερα Μπάμπη Ἄννινου...

Ἐν κατακλείδι, θὰ ἤθελα νὰ θίξω ἓνα σοβαρὸ θέμα, πού συνδέεται μὲ τὰ παραπάνω: τὸν τρόπο φορολόγησής τῶν βιβλίων πού σωρεύονται στίς ἀποθήκες. Τὸ στόκ τῶν μεγάλων ἐκδοτικῶν ἐπιχειρήσεων (ΑΕ καὶ ΕΠΕ) φορολογεῖται ὅπως ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα, λ.χ. τὰ χαλιά, τὰ γυαλικά ἢ τὰ ἐπιπλα τῶν ἀντίστοιχων καταστημάτων ἐμπορίας αὐτῶν τῶν εἰδῶν. Ἡ ρύθμιση αὐτὴ τροφοδοτεῖ βέβαια τὴν πρᾶματα τοῦ παζαριοῦ ἢ τῶν «στοκατζίδικων», ἀλλὰ ἔχει βλαπτικότερες συνέπειες γιὰ τὸ βιβλίον. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ σταδιακὴ ἐξαφάνιση τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων πού δὲν πουλᾶνε πιά ἀποτελεῖ σιδηροῦν νόμον τῆς ἀγορᾶς: τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ τὰ ἐκδοτικά δὲν εἶναι εὐαγῆ ἰδρύματα, μὲ ἀποστολὴ νὰ «στοκάρουν» ἐς αἰεὶ ἀξιόλογα βιβλία, ἀνεξαρτήτως τῆς ζήτησής τους. Ἡ φορολόγησις ὅμως μὲ ὁμοίομορφο τρόπο βιβλίων παρελθόντων ἐτῶν, πού ἔχουν κάνει τὸν κύκλον τους καὶ πουλᾶνε πιά δέκα ἢ εἴκοσι ἀντίτυπα τὸ χρόνο (ἂς σκεφτοῦμε μόνον τίς ποιητικὲς συλλογές) τοὺς δίνει τὴν χαρακτηριστικὴ βολή, ὀδηγώντας τα στοὺς κάδους τῆς ἀνακύκλωσις. Ἄλλωστε στίς περισσότερες χώρες τῆς Εὐρώπης τὸ στόκ τῶν βιβλίων μετὰ τρία χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τους ἢ δὲν φορολογεῖται καθόλου ἢ ὁ φόρος εἶναι ἀσήμαντος. Τέτοια βιβλία ἦταν πάντα ἄχθος γιὰ τὸν ἐκδότη τους, ὅμως ἡ —φορολογίας ἐνεκεν— πολτοποίησίν τους θὰ ἀποτελέσει μεγαλύτερον ἄγος γιὰ τίς ιδέες καὶ τὸν πολιτισμὸν μας.

Στρατῆς Μπουρνάζος

ΕΧΟΥΜΕ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΥ ΕΧΟΥΜΕ ΑΝΑΓΚΗ;

του Άγγελου Ήλεφάντη

Α' ΜΕΡΟΣ

«**Η** πολιτική ήγεςία ρυθμίζει όλους τους κανόνες λειτουργίας των ανώτατων ιδρυμάτων και εποπτεύει στην εφαρμογή τους. Μέ αυξανόμενους ρυθμούς ώστόσο άθετεί όλα τά συμπεφωνημένα. Καθορίζει μόνη και αυθαιρέτως τους προϋπολογισμούς των ιδρυμάτων, αλλά τήν τελευταία στιγμή προβαίνει σέ περικοπές. Καθυστερεί υπερβολικά τίσ προβλεπόμενες πληρωμές ώστε νά μήν υπάρχουν χρονικά περιθώρια άπορρόφησης των κονδυλίων. Ορίζει τόν αριθμό του διδακτικού προσωπικού πού χρειάζεται ένα τμήμα, αλλά δέν προκηρύσσει τίσ προβλεπόμενες θέσεις. Προκηρύσσει αλλά δέν διορίζει. Διορίζει αλλά καθυστερεί τίσ πληρωμές του διδακτικού προσωπικού γιά περισσότερο από έναν χρόνο. Έγκρίνει τήν ίδρυση εργαστηρίων αλλά άπαγορεύει τήν πρόσληψη φυλάκων. Ίδρύει νέα τμήματα αλλά άπαγορεύει τήν πρόσληψη διοικητικού προσωπικού. Προβλέπει τή λειτουργία βιβλιοθηκών αλλά δέν προβλέπει τήν πρόσληψη βιβλιοθηκονόμων».

Ο Δημήτρης Κυρτάτας, στόν όποιον όφείλονται οι παραπάνω έπισημάνσεις,¹ δέν ανήκει στήν κατηγορία των υπερκριτικών, τόσο διαδεδομένη στόν τόπο μας, όπου ακόμα και οι πλέον ήπιες κριτικές ισοδυναμούν μέ καταγγελία και κατεδάφιση. Καί, από τήν άλλη μεριά, είναι πανεπιστημιακός πολυτεούς θητείας, «μαχόμενος» καθηγητής, πού γνωρίζει τά πανεπιστημιακά πράγματα από μέσα αλλά κι απέξω. Δέν φλυαρεί, δέν κινδυνολογεί, δέν προχειρολογεί, αλλά όμιλεί μετά λόγου γνώσεως. Δέν είναι ό μόνος, άλλωστε. Ήδη από τήν εποχή τής ψήφισης του νόμου-πλαίσιο, τό 1982, πολλοί πανεπιστημιακοί, πότε συλλογικά και πότε άτομικά, έθεσαν κατ' επανάληψη στό στόχαστρο τής κριτικής όλόκληρο τόν πανεπιστημιακό θεσμό ή τμήματά του, αναδεικνύοντας τίσ εκ γενετής ή τίσ επιγεγόμενες άναπηρίες του νόμου, τίσ λανθασμένες έπιλογές όλων των πολιτικών ήγεσιών πού έχουν παρελάσει αυτά τά χρόνια από τό Ύπουργείο Παιδείας. Δέν ήταν αντιπολιτευτισμός όλη αυτή ή κριτική δραστηριό-

τητα, μέ τήν όποία συχνά συμβάδιζε και τό φοιτητικό κίνημα: ήταν μία στρατευμένη προσπάθεια ν' αλλάξουν μερικά, έστω, από τά καταλογιζόμενα και ύπαρκτά κακώς κείμενα. Τά τελευταία δέ δύο χρόνια, δεδομένου ότι ή κυβέρνηση τής Νέας Δημοκρατίας προανήγγειλε βαθιές μεταρρυθμίσεις και αναθεώρηση του νόμου-πλαίσιο, είδαν τό φώς πληθώρα άτομικών κριτικών αλλά και οργανωμένων συνδικαλιστικών, και πολιτικών αντιδράσεων και κινητοποιήσεων του πανεπιστημιακού κόσμου. Κανείς δέν θά μπορούσε νά ισχυριστει ότι ό πανεπιστημιακός κόσμος έσίγησε, ότι είναι άπροβληματίστος, ότι δέν έχει συνειδητοποιήσει τά προβλήματα του πανεπιστημίου, ότι βολεύτηκε. Αντίθετα οι πάντες, ή σχεδόν, θά συνομολογούσαν ότι αυτό τόν πλούτο ιδεών, αναλύσεων και προτάσεων τό Ύπουργείο μόνιμως τόν γράφει στα παλαιότερα των ύποδημάτων του. Ένα σημερινό παράδειγμα (24/1/2007): Τέσσερις πρυτάνεις των παλαιότερων και μεγαλύτερων ΑΕΙ τής χώρας (Χρ. Κίττας-Παν. Αθηνών, Κ. Μουτζούρης-ΕΜΠ, Α. Μάνθος ΑΠΘ και Στ. Κουμπιάς-Παν. Πατρών) τόνισαν ότι ή επιχειρούμενη αναθεώρηση του άρθρου 16 όχι μόνο δέν επίλυει τά μεγάλα χρονίζοντα προβλήματα τής ανώτατης παιδείας αλλά όξύνει τήν πολιτική αντιπαράθεση μέ έπιμαχο αντικείμενο τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση». Αύτά τήν ώρα πού ή πολιτική ήγεςία έχει ξιφουλκήσει προς τό πουθενά, μέ σημαία τήν αναθεώρηση του άρθρου 16 και βάρακα τά ιδιωτικά πανεπιστήμια πού θά σώσουν τήν κατάσταση. Μάλιστα.

Πάντως, όποιες και αν είναι οι σκοπιμότητες τίσ όποιες θέλει νά υπηρετήσει τό μεταρρυθμιστικό μένος τής Νέας Δημοκρατίας, είναι γεγονός ότι ανάγκη μεταρρυθμίσεων στό πανεπιστήμιο ύπάρχει και μάλιστα σημαντικών μεταρρυθμίσεων. Πρόκειται γιά μιάν ανάγκη πού προβάλλεται από όλες τίσ μεριές, παρόλο πού οι έπιμέρους και οι εκάστοτε μεταρρυθμιστικές προτάσεις δέν βαινουν πάντα προς τήν ίδια κατεύθυνση.

* Δημοσιεύτηκε στα «Ένθέματα» τής Αύγης, 28.1. και 11.2.2007.

1. Βλ. Δημ. Ι. Κυρτάτας, «Ο μεγαλύτερος έχθρος τής εκπαίδευτικής μεταρρύθμισης», *Ο Πολίτης*, Νοέμβριος 2006, τχ. 149.

Τό 1982, μέ τόν νόμο-πλαίσιο, σέ σχέση μέ τήν ὡς τότε κατάσταση, πραγματοποιήθηκε μιά οὐσιαστική μεταρρύθμιση στό ἑλληνικό πανεπιστήμιο. Τό πανεπιστήμιο εἶχε ἤδη «ὠρμάσει», εἶχε ἤδη περάσει στή φάση τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ (φοιτητῶν καί πανεπιστημιακῶν), καί δέν ἦταν δυνατόν πλέον νά λειτουργεῖ ὅπως τή δεκαετία τοῦ '50. Ἐπιπλέον, πολλαπλασιάστηκαν αὐτά τά 25 χρόνια τά πανεπιστημιακά τμήματα καί τά ἐπιστημονικά ἀντικείμενα πού τό πανεπιστήμιο διοικοῦσε. Ἡ κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς ἔδρας, ἡ καθιέρωση τῆς αὐτοτέλειας – ἄν καί ὑπό τή σκληρή ἐποπτεία τοῦ Ὑπουργείου – τῶν ΑΕΙ μέ τή δημιουργία τῶν σχολῶν, τῶν τμημάτων καί τῶν τομέων, τή θέσπιση ἐκλεγόμενων ἀπό τό πανεπιστημιακό σῶμα ὀργάνων, τή συνταγματική κατοχύρωση τῆς ἐλευθερίας τῆς διδασκαλίας καί ἔρευνας ἦταν οἱ θεσμοί πού ἔδωσαν νέα ὄψη στό πανεπιστήμιο. Ἀπό τότε ὅμως πέρασαν σχεδόν 30 χρόνια, καί δέν εἶναι λίγα τά σημεῖα ἐκεῖνα πού χρήζουν ριζικῆς ἀναθεώρησης ὥστε τά ΑΕΙ νά ἀνταποκρίνονται στόν προορισμό τους. Δέν θά ἀναφερθῶ ἐδῶ στό σύνολο τῶν σημείων πού χρήζουν ἀναθεώρησης. Ἄλλωστε ἀπό τήν πλευρά τῶν πανεπιστημιακῶν, μέ τρόπο τεκμηριωμένο, ἔχουν ὑπάρξει σχετικές προτάσεις (ΑΡΣΗ, ΠΟΣΔΕΠ) οἱ ὁποῖες ἔχουν τεθεῖ σέ διάλογο καί συζητοῦνται εὐρύτατα.

Ὑπάρχει, ὡστόσο, ἓνα σημεῖο πού ἀποτελεῖ τό «κρυφό ἀντικείμενο τοῦ πόθου» ἰδιαίτερης σημασίας. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά διατυπώσω ἐπ' αὐτοῦ ὀρισμένες σκέψεις.

Θά ξεκινήσω ἀπό τόν ὑπάρχοντα νόμο-πλαίσιο. Ὁ νόμος-πλαίσιο ὀρίζει ὅτι κάθε πανεπιστημιακό τμήμα ἀντιστοιχεῖ σέ συγκεκριμένο καί ἐγνωσμένο ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Καί, συνάμα, κάθε τμήμα ὕστερα ἀπό τετραετή θητεία – κατ' ἐξάιρεση ὑπάρχουν καί τμήματα πενταετοῦς θητείας: ἰατρικές σχολές, πολυτεχνεῖα, Σχολή Καλῶν Τεχνῶν – καί ἐπιτυχεῖς ἐξετάσεις παρέχει στόν ὑποψήφιο τό ἀντίστοιχο πτυχίο, τόν ἐπίσημο τίτλο σπουδῶν.

Ὁ νόμος-πλαίσιο δέν εἶχε ὀρίσει ποιό πρέπει νά εἶναι σέ κάθε τμήμα τό ἐγνωσμένο ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Καί ὀρθῶς. Διότι ἄς φανταστοῦμε τή ζοφερή κατάσταση ὅπου ἓνας ὑπουργός, μέ ἓνα ὑπουργικό διάταγμα κατ' ἐξουσιοδότηση νόμου νά ὀρίζει ὅτι ἡ κυβερνητική, γιά παράδειγμα, δέν εἶναι ἐπιστημονικό ἀντικείμενο, ἐνῶ ἀντίθετα εἶναι «ἡ διαχείριση ἀνθρωπίνων πόρων». Θά εἶχαμε μιά κατάσταση πῶς τραγελαφική ἀπό ἐκεῖνη πού ἐπεδίωξε ὁ ζντανωφισμός ὀρίζοντας ὅτι ἀπό τή μιά μεριά ὑπάρχουν οἱ ἀστικές ψευδοεπιστήμες, πού διαγράφονται μέ μιά μονοκονδυλιά, καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ προλεταριακή ἐπιστήμη, ἡ μόνη πού διαθέτει ἐπιστημονική καί ἀκαδημαϊκή περιωπή. Ὁ νόμος-πλαίσιο, ὅπως σέ ὅλα τά σύγχρονα πανεπιστήμια, τό κεφαλαῖωδες ζήτημα τί εἶναι (καί τί δέν εἶναι) ἐπιστήμη τό ἄφησε στήν ἀποκλειστική κρίση τῶν πανεπιστημιακῶν πού θά τό ἔταμαν μέσα ἀπό καθαρά ἀκαδημαϊκές διαδικασίες, χωρίς τήν ἀνάμειξη τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἢ ἄλλων ἐξουσιῶν. Ἡ περί τοῦ ζητήματος συζήτηση στά ἀκαδημαϊκά πλαίσια καί ὄργανα

θά ἦταν μιά διαδικασία καθαρά ἐπιστημολογικῆς διερεύνησης τῶν ἀντικειμένων, ὥστε καί τά ἤδη καθιερωμένα νά συνεχίζον νά ὀρίζονται ὡς τέτοια ἀλλά καί ἡ δυνατότητα ἀναγνώρισης νέων ἀντικειμένων νά ὑπάρχει καθόσον τά πάντα ἀλλάζουν καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη, χωρίς τήν παρέμβαση ὅμως κάποιας ὑπερβατικῆς ἀρχῆς.

Ὡς ἐδῶ τά πράγματα εἶναι σαφῆ. Στήν πράξη, ὅμως, ἀπό τό 1982 καί μετά συνέβησαν διάφορα, πού θόλωσαν παντελῶς τό τοπίο. Σέ γενικές γραμμές ἐφαρμόστηκε ἡ μεσαιωνική μέθοδος τῶν μοναχῶν πού βάφτιζαν τή γαλοπούλα χορταρικό κι ἔτσι μποροῦσαν νά τήν καταλύουν χωρίς καμιά ἐνοχή σέ μέρες αὐστηρῆς Σαρακοστῆς. Πρὶν τόν νόμο-πλαίσιο, ὑπῆρχαν μόνο οἱ ἔδρες: κάθε ἔδρα καί ἐπιστήμη, κάθε κάτοχος ἔδρας ἦταν ὁ –καθηγητής–, ἄν καί σέ ὀρισμένες περιπτώσεις διά τῆς προσθέσεως ὀμοειδῶν ἔδρων συνεκροτεῖτο ἡ «σύνολη» ἐπιστήμη. Π.χ. ἐπιστήμη τοῦ δικαίου. Τά νομικά ἢ τή νομική ἐπιστήμη τά μοιράζονταν κάτοχοι ὀμοειδῶν, ἄν καί διακριτῶν, ἔδρων: ἀστικό δίκαιο, ποινικό, διοικητικό, συνταγματικό, ἐμπορικό, δικονομίες κλπ. Κατά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου-πλαίσιο, δηλαδή κατά τόν καθορισμό τῶν τμημάτων καί τῆς ἐπιστήμης πού (κατά νόμον) θά διακονοῦσε ἕκαστο τμήμα, δέν ἀκολουθήθηκε ἡ μέθοδος τῆς *tabula rasa*. Οἱ πανεπιστημιακοί καί τά ἐκλεγμένα πλέον ὄργανά τους δέν βάλθηκαν νά ὀρίσουν, τελευτοῦντος τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἄν π.χ. τά μαθηματικά ἢ ἡ φιλολογία εἶναι ἢ δέν εἶναι ἐπιστήμη. Πολύ ἀπλά, τό προϋπάρχον ἀντικείμενο τῆς προϋπάρχουσας ἔδρας πού κατεῖχε ὁ προϋπάρχων καθηγητής ἢ περισσότερα ἀντικείμενα ὀμοειδῶν ἔδρων συνεκρότησαν (κατά νόμο) ἓναν τομέα. Ὁ τομέας ὅμως δέν παρέχει (κατά νόμον πάλι) αὐτόνομο πτυχίο. Ὅποτε διά τῆς ἀπλῆς προσθέσεως ὀμοειδῶν ἀντικειμένων ἢ καί μὴ ὀμοειδῶν (ἦτοι ἢ ὕλη τῶν τομέων) προέκυπτε ἓνα τμήμα, τό ὁποῖο, ὡς ἴχνος τῆς προηγηθείσης ραπτοκολλητικῆς, ἔφερε στό ὄνομά του τά ὀνόματα τῶν τομέων πού τό συγκρότησαν. Τότε, τή δεκαετία τοῦ '80, ἴσως, ἦταν καί τό μόνο πού θά μποροῦσε νά γίνει. Ἐτσι σήμερα, μέ ἐξάιρεση τά πολυτεχνεῖα καί τίς ἰατρικές σχολές, τά τμήματα ὅλων σχεδόν τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων συγκροτοῦνται διά τῆς παύλας ἢ τοῦ συμπλεκτικοῦ –καί–. Διά τῆς παύλας/καί ἔχουν πάρει τό ὄνομά τους καί τά περισσότερα τμήματα τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων. Πάντες οἱ παρεπιδημοῦντες τήν Ἱερουσαλήμ καί ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ ὑποψήφιοι τῶν γενικῶν ἐξετάσεων, πού «σταυρώνουν» τό μηχανογραφικό, γνωρίζουν τά τμήματα τῆς ἐπιλογῆς τους μέ σύνθετα ὀνόματα ὅπως: Ἱστορία-Ἀρχαιολογία-Κοινωνική Ἀνθρωπολογία ἢ Δημόσια Διοίκηση-Κοινωνιολογία ἢ Ἀρχαιολογία-Φιλοσοφία-Ψυχολογία ἢ Πολιτική Θεωρία καί Ἱστορία, μέ ὅλες τίς δυνατές παραλλαγές καί προσθαφαρέσεις μεγάλης ποικιλίας γνωστικῶν ἀντικειμένων. Τό φαινόμενο αὐτό ὑπαρξῆς καί λειτουργίας πολλαπλῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων μέ τό αὐτό περιτύλιγμα γνώρισε ἐξωφρενικές διαστάσεις τά τελευταῖα χρόνια μέ τήν

Ίδρυση καθ' ἅπασαν τήν χώραν νέων πανεπιστημίων-πανεπιστημιακῶν τμημάτων, ὅπου, ἐλλείπει ἄλλων ὀργάνων οἱ Διοικοῦσες Ἐπιτροπές, ὀριζόμενες ἀπό τό Ὑπουργεῖο, ἔδρασαν κατ' οἰκονομίαν καί κατά τό δοκοῦν κατασκευάζοντας πανεπιστημιακά τμήματα. Καί στήν πράξη, ἀπό πλευρᾶς μαθησιακῆς διαδικασίας: σ' ἓνα τμήμα τριουπόστατο συνήθως ἢ διουπόστατο, παρόλο πού κάθε φοιτητής συγκεντρώνει μέν τίς προσπάθειές του σ' ἓναν τομέα, στήν πραγματικότητα ὅμως σπουδάζει λίγο ἀπ' ὅλα ἀπό τά προσφερόμενα στό μενοῦ τοῦ τμήματος ἀντικείμενα. Σπουδάζει ἱστορία. Ποιά ἱστορία ὅμως; Ἄν ὑπάρχει στό τμήμα βυζαντινολόγος –δέν εἶναι καθόλου ὑποχρεωτικό νά ὑπάρχει– στή διάρκεια τῆς φοιτήσεώς του ὁ φοιτητής μπορεῖ νά διδαχτεῖ κάποιες διδακτικές ὥρες σχετικές μέ τό Βυζάντιο· εἰδάλλως, τελειώνει τό πανεπιστήμιο καί γνωρίζει γιά τό Βυζάντιο ὅσα εἶχε μάθει –ἂν κάτι θυμᾶται ἀπ' αὐτά– τόν καιρό πού προετοιμαζόταν γιά τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις.

Δέν θά ἐπιμείνω στήν περιγραφή τῆς κατάστασης ἀπό τή σκοπιά πού προσεγγίζω ἐδῶ τό ζήτημα. Ἄπλῶς νά σημειώσω ὅτι ἰδεολογική ἐπικάλυψη τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, πού συμβαδίζει, ὅπως σημείωσα, μέ τήν ἴδρυση πανεπιστημιακῶν Σχολῶν σέ ὅλες τίς πρωτεύουσες νομῶν καί τίς κυριότερες πόλεις τῆς χώρας, ἀποτέλεσε ἀφενός ἡ ὀνομαζόμενη διεπιστημονικότητα καί ἀφετέρου ἡ ἀπόδοση καθεστῶτος ἐπιστήμης σέ διάφορες τεχνικές ἢ «μαθήσεις» (disciplines = πειθαρχίες, ὅπως ὀνομάζονταν παλιότερα). Σέ κάθε δέ περίπτωση, τό «νέα» ἐπιστημονικά ἀντικείμενα δέν ἦταν παρά ἀποτέλεσμα κατάτμησης παλαιότερων, καί τεχνικῆς φύσεως ἐξειδικεύσεις, χωρίς ὅμως τό «ὀντολογικό» σῶμα κάποιας ἐπιστήμης. Συνάντησε ἔτσι καί τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο, ἰδιαιτέρα στίς ὀνομαζόμενες ἀνθρωπιστικές-κοινωνικές ἐπιστήμες, τή γενικότερη τάση πολλῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων, τάση τήν ὁποία ἄλλωστε εὐνοοῦν ἢ καί ἐπιβάλλουν εὐρωπαϊκές ρυθμίσεις τύπου Μπολόνια. Εἶναι σαφές ὅτι αὐτή ἡ τροπή τῶν πανεπιστημιακῶν πραγμάτων πρὸς τήν κατάτμηση καί τήν ἐξειδίκευση ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος μετάλλαξης (ὑπό τό εὐκοσμο ὄνομα ἀνάπτυξη) τοῦ ὡς τώρα γνωστοῦ ρόλου τοῦ πανεπιστημίου.

Ἄλλά ποιός εἶναι ὁ γνωστός ὡς τώρα ρόλος τοῦ πανεπιστημίου; Πολύ ἀπλά, τουλάχιστον ἀπό τότε πού αὐτονομήθηκαν ὡς κοινωνικοὶ θεσμοί, κοινωνικός ρόλος τῶν πανεπιστημίων ἦταν (καί εἶναι ἀκόμη) ἡ παραγωγή ἐπιστημονικῆς γνώσης καί ἡ μετάδοσή της σέ ἐκείνους (φοιτητές) πού θά τή χρησιμοποιήσουν ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες καί τίς δυνατότητες μιᾶς δοσμέ-

νης κοινωνίας, ἀνάλογα μέ τή ζήτηση μιᾶς δοσμένης παραγωγικῆς κοινωνικῆς δομῆς. Δέν θά μῶ ἐδῶ σέ λεπτομέρειες, πολυσυζητημένες ἄλλωστε. Ἀλλά νά ὑπογραμμίσω ἄλλη μιᾶ φορά, μετ' ἐμφάσεως, ὅτι ρόλος τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ἡ παραγωγή ἐπιστημονικῶν γνώσεων καί ἡ μετάδοση τῶν γνώσεων αὐτῶν. Εἴθισται, σ' αὐτήν τή λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, νά προστίθεται ὡς δομικό στοιχεῖο τῆς ὑπαρξῆς τῆς καί ἡ ἐπεξεργασία, σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο καί τῶν ἰδεολογιῶν, καθόσον ὁ πανεπιστημιακός θεσμός εἶναι ταυτόχρονα ὑψιστος κρατικός ἰδεολογικός μηχανισμός.

Νά προσθέσω ὅτι οἱ ἐπιστημονικές γνώσεις εἶναι πλέον ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες καί μέ τή σύνολη παραγωγική διαδικασία –κρατική καί ἰδιωτική– καί μέ τή σύνολη κοινωνική διαχείριση-κρατική καί ἰδιωτική καί μέ τήν ἀναπαραγωγή τοῦ συνόλου τῶν μορφωτικῶν δομῶν διά τῶν ὁποίων καλλιιεργεῖται καί μορφώνεται τό κοινωνικό σύνολο. Τουτέστιν, οἱ «χρηστες» τῶν ἀγαθῶν πού ὀνομάζονται ἐπιστημονικές γνώσεις ἔχουν ἓνα πολύ μεγάλο εὖρος, ἐνῶ ἡ τάση καί ἡ κοινωνική πίεση εἶναι νά διευρύνονται συνεχῶς. Μέ δεδομένη, λοιπόν, τήν τεράστια κοινωνική ζήτηση τῆς ἐπιστήμης –κρατική καί ἰδιωτική– στίς σύγχρονες κοινωνίες καί στήν ἑλληνική, μέ δεδομένες ἐπίσης τίς ἀυξητικές τάσεις αὐτῆς τῆς ζήτησης, τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ μέ ἐπάρκεια; Ἐχουμε τό πανεπιστήμιο πού έχουμε ἀνάγκη;

Δέν εἶμαι τῆς ἀποψῆς ὅτι τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο εἶναι γιά πέταμα. Κάθε ἄλλο· ὑπάρχουν κλάδοι τοῦ πού δέν ἔχουν νά ζηλέψουν τίποτε ἀκόμη καί ἀπό τά καλύτερα εὐρωπαϊκά ἢ ἀγγλοσαξωνικά. Ἄλλοι κλάδοι του ὅμως εἶναι προβληματικοί. Γι' αὐτό ἐπείγουσα εἶναι ἡ ἀνάγκη συνολικῆς μεταρρύθμισης. Ἐπικεντρο τῆς μεταρρύθμισης πού ἐκκρεμῆ –καί πού οἱ κυβερνήσεις κάνουν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά παρεμποδίσουν– εἶναι τά πανεπιστημιακά ἰδρύματα νά ξεκαθαρίσουν καί νά ὀλοκληρώσουν τόν ἐπιστημονικό τους χαρακτήρα. Εἶναι ἔργο τῶν πανεπιστημιακῶν αὐτό· καί μόνο μέ βάση αὐτό τό ὀντολογικό τύπου ξεκαθάρισμα μπορεῖ νά λειτουργήσουν οἱ δέουσες ἐξειδικεύσεις καί ἡ διεπιστημονικότητα ἀλλά καί οἱ ἄλλες ἐπιμέρους ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις, ὅπως εἶναι ἡ ἄμεση σύνδεση τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας μέ τήν ἐπιστημονική ἔρευνα.

Ὁ χῶρος ἐξαντλήθηκε. Τό παρόν κείμενο δέν μπορεῖ νά ὀλοκληρωθεῖ παρά μόνον ἂν καταπιαστεῖ κανεῖς μέ τίς συγκεκριμένες ἀλλαγές πού θά βελτιώσουν καί θά ἀποσαφηνίσουν κατ' ἀρχήν τόν ἐπιστημονικό χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου. Ἄλλά γι' αὐτά στό ἐπόμενο φύλλο.

Β' ΜΕΡΟΣ

Στό Α' μέρος τοῦ σημερινοῦ ἄρθρου μου (δημοσιεύτηκε στά «Ἐνθέματα» τῆς Αὐγῆς τῆς 28ης Ἰαν. 2007) προσπάθησα νά δείξω ὅτι χάρι καί στίς θεσμικές ρυ-

θμίσεις τοῦ νόμου-πλαῖσιο τοῦ 1982 (κυρίως κατάργηση ἔδρας, δημιουργία τοῦ σώματος ΔΕΠ, δημιουργία τμημάτων καί τομέων καθώς καί ἀνάδειξη ἐκλεγμένων

δημοκρατικά πανεπιστημιακῶν ὀργάνων), τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο ἀναπτύχθηκε καί βελτιώθηκε σημαντικά. Ὅμως ἡ ἀνάπτυξή του ἡ ἴδια καλλιέργησε μιά δομικοῦ τύπου ἀντίφαση ὑπό τήν ὁποία ἀκόμη τελεῖ. Στό βαθμό, λοιπόν, πού σήμερα τίθεται, καί ἀπό τή μεριά τοῦ Ὑπουργείου καί ἀπό τή μεριά πανεπιστημιακῶν, πρόβλημα οὐσιωδῶν μεταρρυθμίσεων στόν πανεπιστημιακό θεσμό (ἔτσι λένε τουλάχιστον), ἡ μεταρρύθμιση πρέπει νά ἀντιμετωπίσει καί τήν ἀντίφαση περί τῆς ὁποίας ὁ λόγος. Βέβαια εἶναι πολλά καί σημαντικά τά σημεῖα τοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ πού χρήζουν μεταρρύθμισης: σύνδεση ἔρευνας (πανεπιστημιακῆς ἢ μὴ) καί ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, αὐτοτέλεια τοῦ πανεπιστημίου, χρηματοδότηση, ἀνάπτυξη τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τῶν ἰδρυμάτων κ.λπ. Ἐπί τῶν θεμάτων αὐτῶν τόν τελευταῖο χρόνο ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἕνα σημαντικό φοιτητικό καί πανεπιστημιακό κίνημα, καθῶς καί ὀξύτατη πολιτική ἀντιγνωμία, εἰδικά γιά τή συνταγματική ἀναθεώρηση τοῦ Α16 τοῦ Συντάγματος πρὸς τήν κατεύθυνση λειτουργίας ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. Δυστυχῶς ὡς αὐτὴ τῆ στιγμή τό ὑπουργεῖο δέν ἔχει γνωστοποιήσει κανένα προσχέδιο ἀναθεωρημένου νόμου-πλαίσιο, γιά νά γνωρίζουμε πῶς ἀκριβῶς ἡ κυβέρνηση σκέπτεται νά ἀναθεωρήσει τόν ὑπάρχοντα θεσμό· γνωρίζουμε μόνο κάτι γενικοῦρες «περί ἀλλαγῆς» τῆς ἐπιτροπῆς Βερέμη πού δέν ὀδηγοῦν πουθενά. Σημεῖωνα, ὡστόσο, στό πρῶτο μέρος τοῦ ἀρθροῦ, ὅτι ἡ βασική ἀντίφαση πού ἀναπτύχθηκε αὐτά τά τελευταῖα χρόνια, μετά τή θεσμοθέτηση τοῦ νόμου-πλαίσιο, εἶναι ὅτι τά πανεπιστημιακά τμήματα πολλῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων, καί ἰδιαίτερα τά νεοϊδρυθέντα, ἔχουν πάρει μιά ὑβριδική-συμπληρωματική μορφή καθόσον: α) ἢ δέν ἀντιστοιχοῦν, ὡς ὀρίζει ὁ νόμος, σέ κάποιο συγκεκριμένο καί ἐπιστημολογικά προσδιορισμένο γνωστικό ἀντικείμενο ἢ β) συγκροτήθηκαν διά τῆς παραθέσεως δύο ἢ καί περισσοτέρων γνωστικῶν ἀντικειμένων μέ τή μέθοδο τοῦ «συμπλεκτικοῦ καί καί τῆς παύλας» συνενώνοντας π.χ. φιλοσοφία-αρχαιολογία καί φιλολογία, κ.ο.κ. Ἦταν λύσεις πού δόθηκαν τότε κατ' οἰκονομίαν πού ὡστόσο κατέληξαν στό νά συγκροτηθοῦν τμήματα εἴτε «τιποτολογίας», ὅπως τά ὀνόμασε ὁ Νίκος Θεοτοκᾶς (τμήματα δηλαδή ἀνυπάρχοντος ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου), εἴτε μέσω μιάς αὐθαίρετης, ἐπιστημολογικά, παραθέσεως ἀντικειμένων. Αὐτὴ ἡ αὐθαρεσία προσδίδει στό πανεπιστημιακό τμήμα βαρύγδουπο χαρακτήρα μιά καί μοιάζει νά ὑπηρετεῖ τόσα καί τέτοια σεβάσματα ἀντικείμενα, ἀλλά στήν πράξη δέν ὑπηρετεῖ κανένα ἢ προσφέρει λίγο ἀπ' ὅλα. Θά πρόσθετα ὅτι αὐτὴ ἡ κατάσταση πού ἔχει προσβάλλει τά περισσότερα τμήματα, στήν πραγματικότητα ὑποβαθμίζει τίς πανεπιστημιακές σπουδές, κατακερματίζει τά ἐπιστημονικά ἀντικείμενα καί ἐντέλει ἀποδίδει ἐπιστημονικό καθεστῶς σέ διάφορες «σπουδές» (studies), ὑπό τό ψευδώνυμο τῆς «ἐπιστήμης». Ἦ μέ ἕνα ἄλλο ψευδώνυμο: τῆ διεπιστημονικότητα. Τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο ἀναπτύχθηκε μέσα στήν ὑπόδ-

θησι καί τόν κατακερματισμό τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Κι αὐτό ὄχι γιατί δέν εἶχε τίς ἐσωτερικές δυνατότητες οὐσιαστικῆς ἀνάπτυξης ἀλλά γιατί ἐπικράτησαν, ἀντιλήψεις πολιτικές καί ἐπιστημολογικές, εὐκολίας καί λαϊκιστικῆς κολακειᾶς τοπιμιστικῶν συμφερόντων, ἡ ἱκανοποίηση τῶν ὁποίων τό ἀπομάκρυναν ἀπό τήν ἀποστολή του ἀκόμη κι ὅταν ἀντιστοιχοῦσε, κατ' ὄνομα, στήν παράδοση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ.

Στόν πυρήνα αὐτῆς τῆς διαφωτιστικῆς παράδοσης ἐνυπῆρχε ἡ παραγωγή καί μετάδοση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἄνευ αὐτῆς ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι διακοσμητικά ἢ μεταμοντέρνες περιδιαβάσεις ἀπό τό πουθενά στό τίποτε καί τούμπαλιν. Ἔτσι, σήμερα, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά θέσουμε τό ζήτημα τῆς ἐπιστημονικῆς-μορφωτικῆς ποιότητας τοῦ πανεπιστημίου γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῆς ὁποίας τά ρεμέδια τῆς κας Γιαννάκου, ὅπως ἡ ἐξωτερική ἀξιολόγηση, εἶναι ἀπλῶς ρεμέδια. Ἡ ὑψηλή ποιότητα τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἔργου ὑπηρετεῖται κυρίως χάρι σέ ἄλλες ἀρχές καί πρακτικές, μέ βάση τίς ὁποῖες ὀργανώνεται καί (πρέπει νά) λειτουργεῖ. Ὑπενθυμίζω: ἡ ὑποχρέωση τῆς κρατικῆς χρηματοδότησης (ἐξαιρετικά ἐλλειπῆς καί ὑπόλογο τό κράτος), ἡ συνταγματική κατοχύρωση τῆς ἐλεύθερης διδασκαλίας καί ἔρευνας πού τήν ὑπονομεύει καί ἡ κατάργηση τοῦ ἀρθροῦ 16, ἡ αὐτοδιοίκηση τοῦ πανεπιστημίου, τό αἶρετόν τῶν ὀργάνων, ἐσωτερικές ἀξιολογήσεις, ἀνάπτυξη τοῦ διοικητικοῦ τοῦ μηχανισμοῦ κ.λπ. Ὅλες αὐτές οἱ ἀρχές (καί πρακτικές) ὑπάρχουν ἀκριβῶς διότι μόνο χάρι σ' αὐτές ἐξυπηρετεῖται ἡ ἀποστολή τοῦ πανεπιστημίου, δηλαδή ἡ παραγωγή καί ἡ μετάδοση τῆς ἐγκυρῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Χωρίς αὐτήν τό τσουβάλι τῆς μάθησης εἶναι ἀδειο ἢ μπαζωμένο μέ πάσης φύσεως ὑλικά. Καί νά τό ποῦμε μιά φορὰ ἀκόμη, ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης βρῖσκειται στοὺς ἀντίποδες τῆς ἀγοραίας σκέψης πού κανοναρχεῖ ὁ οικονομικός φιλελευθερισμός ὁ ὁποῖος βασίζεται καί ὀλοκληρώνεται μέ ἰσολογισμούς οικονομικῶν εἰσοδῶν καί ἐκροῶν.

Θά πρόσθετα ἐπίσης ὅτι ὁ μορφωτικός-ἐπιστημονικός ρόλος τοῦ πανεπιστημίου βάλλεται σήμερα ὄχι μόνον ἀπό τήν ἀγοραία λειτουργία ἀλλά καί ἀπό ἀπόψεις οἱ ὁποῖες περιστέλλουν τόν ρόλο τοῦ πανεπιστημίου ἀποκλειστικά σέ ρόλο ἐγχείραξης τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Ἀντιδρώντας βέβαια σέ ἕνα τέτοιο ρόλο, καταγγέλλοντάς τον, οἱ ἀπόψεις αὐτές δέν βλέπουν ὅτι ὁ μορφωτικός ἐπιστημονικός ρόλος τῶν πανεπιστημίων (ὅπως καί γενικά τῆς ἐκπαίδευσης) δέν εἶναι καί δέν μπορεῖ νά περιαχθεῖ μόνον στήν «ἐγχείραξη τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας», κάτι πού ἀποτελεῖ πλέον μιά καραμέλα, μιά πιπίλα τῆς δογματικῆς ἰδεολογίας, ἐνός προχωρημένου ὑπερδογματικοῦ μαρξισμοῦ.

Εἰσερχόμενοι πιά γιά τά καλά στόν 21ο αἰῶνα, κι ἐνῶ ἀπ' ὅλες τίς μεριές παιανίζεται ὅτι ἡ ἐποχή μας εἶναι ἐποχή τῆς γνώσης, ὅτι δέν ὑπάρχει πρόοδος καί μέλλον χωρίς καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ὅτι πρέπει ν' ἀρπάξουμε ἔστω τήν ὑστατη στιγμή τό λεωφορεῖο τῆς γνώσης, στήν πράξη ὀδεύουμε μέ κάτι θορυβώδεις σα-

καράκες καλογυαλισμένες απ' έξω και φορτωμένες μ' όλα τά στολίδια του νεομοντερινισμού και του κενόλογου βαρυγδουπισμού. Η κριτική μου ωστόσο νά μήν πάρει μπάλα τά παλιά ελληνικά πανεπιστήμια πού μέσα στην υποχρηματοδότηση, τόν ασφυκτικό έναγκαλισμό της άνωθεν διοίκησης και τίς μύριες πιέσεις συνεχίζουν μέ αξιόλογες επιδόσεις τόν παλιό καλό άγώνα: *aude sapere*, τολμώντας νά παράγουν γνώση και προσπερνώντας τά ψιμύθια, άποδεικνύονται εφάμιλλα των ευρωπαϊκών, όπως έλεγαν παλιά. Και μόνο αυτό δείχνει τί τεράστια πομφόλυγα είναι τό άποκαλούμενο νεωστί «έπιχειρηματικό πανεπιστήμιο». Άλλά δέν θά προχωρήσω σ' αυτή τήν κατεύθυνση για τήν όποια μπορούν (και πρέπει) νά ειπωθούν πολλά. Δέν είναι μιά συνήθης άποστροφή του λόγου αυτή. Πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ότι τί είναι έπιστημονική γνώση σήμερα, τί είναι γενικότερα μόρφωση, είναι θέματα για τά όποια δέν έχουμε καν άρχισει νά παίρνουμε κάποιιο θηματισμό.

Μέ τά προηγούμενα λίαν άδρομερως και άκρως σχηματικά περιέγραψα κατά ποϋ πρέπει νά στραφούν οι προσπάθειες για τήν αναγκαία μεταρρύθμιση πού θά υπηρετήσει τό πανεπιστήμιο πού έχουμε ανάγκη. Κάθε μεταρρύθμιση όμως, ενώ άρδεύεται από ιδέες και αξίες γενικές, αν είναι μιά πραγματική και ζωογόνος μεταρρύθμιση, εκβάλλει σε συγκεκριμένα μέτρα περί του πρακτέου. Ο άφηρημένος ούνιβερσαλισμός δέν είναι παρά μιά άπαρχαιωμένη ιδεολογία. Μέτρα πού και ανακόπτουν τή διαλυτική καθίζηση αλλά και, συνάμα, οικοδομούν ένα νέο πεδίο όργάνωσης του πανεπιστημιακού θεσμού. Θα άποπειραθώ νά καταγράψω μερικά. Ωστόσο, ενώ άδιαμφισβήτητα υπάρχει ή δική μου ανεπάρκεια νά άγκαλιάσει ένα τόσο τεράστιο θέμα από τήν άλλη μεριά ούτε έγώ ούτε άλλος τίς πού θα έπιχειρούσε κάτι ανάλογο είμαστε μοναχικοί περιπατητές. Ο πανεπιστημιακός κόσμος έχει μέσα του δυνάμεις ευαίσθητες, στοχαστικές και συνάμα δυναμικές-μαχητικές και θα μπορέσει, ελπίζουμε, νά πάρει τά πράγματα στα χέρια του. Από παντού έρχονται τά μηνύματα μιάς νέας συνείδησης. Αναφέρομαι κυρίως, άλλ' όχι μόνο, στους άριστερούς. Οι άριστεροί στο πλαίσιο της νεωτερικότητας από παλιά, και κάτω, συνήθως, από έξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, δυναμιτιζαν συνεχώς τά όρια του ύπαρκτου προσπαθώντας νά επιβάλλουν άκαταπαύστως μιά διεύρυνση του όρίζοντα πού όνομάστηκε πρόοδος. Διότι αν ή νεωτερικότητα τελούσε στον άστερισμό της προόδου και της άνοιχτότητας, ή μόρφωση και ή έπιστήμη ήταν διαδικασία επίσης άνοιχτών όριζόντων τόσο πού ή ολοκληρωτική τελείωσή της νά συνιστά μιάν ούτοπία ή τό πούλημα της ψυχής στο διάβολο (Φάουστ). Άς πούμε λοιπόν ότι κάποιιοι, πολλοί, είναι έτοιμοι άλλη μιά φορά νά πουλήσουν τήν ψυχή τους στον διάβολο.

Κατά τήν πρόχειρη κατάταξή μου, τρία είναι τά βασικά πεδία τά όποια χρήζουν δραστηκής μεταρρύθμισης. Έννοώ πεδία άκαδημαϊκά-έπιστημονικά.

Α. Οι καθηγητικές σχολές

Τό ζήτημα των καθηγητικών σχολών του πανεπιστημίου μας τό έθιξα και σε παλιότερο άρθρο μου (βλ. *Πολίτης*, τεϋχ. 147, Σεπτ. 2006) και τό έπαναφέρω άλι γιατί είναι μέρος του όλου προβλήματος.

Είναι γνωστό ότι οι μέλλοντες καθηγητές και καθηγήτριες των Λυκείων και των Γυμνασίων έχουν φοιτήσει σε διάφορες πανεπιστημιακές σχολές: φυσικομαθηματικές, φιλοσοφικές-φιλολογικές, οικονομικές, κοινωνιολογικές, ψυχολογικές, μαζί και οι άπόφοιτοι των σχολών φυσικής άγωγής. Πρόκειται για πολύ μαζικές σχολές μέ χιλιάδες φοιτητές, φοιτήτριες (πιό πολλές αυτές) και πανεπιστημιακούς. Από τους άποφοίτους των σχολών αυτών προέρχονται οι καθηγητές και οι καθηγήτριες Λυκείων και Γυμνασίων πού διδάσκουν μαθηματικά, φυσική, βιολογία, χημεία, μαθήματα γλώσσας, λογοτεχνίας και φιλολογίας, γεωγραφίας, οικονομικών, κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας, ιστορίας, κάποιας ψυχολογίας, θεάτρου και μουσικής, στατιστικής, ξένων γλωσσών (άγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ισπανικά, ιταλικά) κ.λπ. Οι φοιτητές αυτοί σπουδάζουν βασικές έπιστήμες και μ' αυτή τήν έπιστημονική σκευή, ύστερα από τή δοκιμασία του ΑΣΕΠ, διοχετεύονται στη συνέχεια στη Μέση Έκπαίδευση. Τά έπιστημονικά τους εφόδια είναι αυτά πού απέκτησαν στα πανεπιστημιακά τμήματα στα όποια έχουν φοιτήσει. Από τήν άλλη μεριά, κατά τή διάρκεια δέ της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας υποτίθεται ότι περνούν και από κάποια μετεκπαίδευση. Όσο όμως και νά φανεί παρ'ότι ή μόνη ουσιαστική έπιμόρφωση καθηγητών πού ύπάρχει στην Ελλάδα είναι ή πολύχρονη, για τους περισσότερους έξ αυτών, εργασία τους στα φροντιστήρια. Εκεί ως καθηγητές φροντιστηρίων αναγκάζονται συνεχώς νά έπιμορφώνονται άτομικά διότι είναι υποχρεωμένοι νά έχουν ύψηλές έπιτυχίες στις εισαγωγικές εξετάσεις για τά ΑΕΙ-ΤΕΙ. Ειδήλλως, ή πόρτα της άνεργίας είναι όλάνοιχτη. Δέν μοιάζει και τόσο θετική ή κατάσταση των μελλόντων καθηγητών, άπλούστατα διότι δέν εκπαιδεύονται για τό επάγγελμα πού θα άσκήσουν στο μέλλον.

Θεωρώ, ωστόσο, ότι τά μορφωτικά-έπιστημονικά εφόδιά τους οι καθηγητές πρέπει νά τά άποκτούν μέσα στα πανεπιστήμια στη διάρκεια των πανεπιστημιακών τους σπουδών. Άν αυτή ή μόρφωση είναι σοβαρή τότε μπορούν νά ευδοκιμήσουν μετά τήν εκπαίδευσή τους τά παρ'επόμενα της έπιμόρφωσης: πείρα, προσωπική προσπάθεια αυτομόρφωσης, προγράμματα έπιμόρφωσης κ.λπ.

Τί σημαίνει όμως σοβαρή έπιστημονική κατάρτιση των καθηγητών (και των καθηγητριών, βεβαίως, πού είναι και ή πλειοψηφία των εκπαιδευτικών);

Στό ερώτημα αυτό, κρίσιμης σημασίας, άποφασιστικής θα έλεγα, για τήν ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στο σχολείο, πρέπει νά ύπάρξει μιά γενναία μεταρρύθμιση στο ίδιο τό πανεπιστήμιο. Ήτοι: οι σημερινές σχολές πού όδηγούν στα καθηγητικά επαγγέλ-

ματα πρέπει να χωρισθούν στα δύο. Μετά τη συμπλήρωση του δεύτερου έτους σπουδών κοινής επιστημονικής κατάρτισης για όλους τους φοιτούντες, όσοι και όσοι επιθυμούν να ακολουθήσουν επάγγελμα καθηγητή στη Μέση Εκπαίδευση εκπαιδεύονται σε μεθόδους, μαθήσεις, πρακτικές και ύλη που προσιδιάζουν στο μελλοντικό τους επάγγελμα. Μπορούμε στο σημείο αυτό να μιμηθούμε επιτυχή ευρωπαϊκά παραδείγματα (Γαλλία, Γερμανία, Σουηδία). Στα δύο τελευταία έτη σπουδών αποκτάται η ικανότητα, η διδακτική δεξιότητα από τον εκπαιδευτικό ή οποία δεν είναι ούτε ζήτημα ταλέντου ούτε ζήτημα προσωπικής εμπνευσης. Η παιδαγωγική πείρα, επιστημονική και τεχνική, είναι τεράστια. Κι αυτό είναι βασικό εφόδιο ενός άρτια εκπαιδευμένου καθηγητή. Όχι μόνο να ξέρει π.χ. ιστορία, μαθηματικά ή φυσική αλλά και ποιά ιστορία και κυρίως πώς διδάσκονται τα μαθήματα αυτά στους μαθητές. Πρόκειται δηλαδή για την εκπαίδευση των εκπαιδευτών που είναι, βεβαίως, διαρκής αλλά που πρέπει να ξεκινά από μια σοβαρή άφετηρία και να μην αφήνεται στην τύχη.

Τό ζήτημα μιάς τέτοιας αναδόμησης των πανεπιστημιακών τμημάτων που σχετίζονται με την εκπαίδευση είναι σοβαρό για τό ίδιο τό πανεπιστήμιο και για τη Μέση Εκπαίδευση. Επαναλαμβάνω: από την ποιότητα των εκπαιδευτών εξαρτάται ή ίδια ή ποιότητα της γενικής παιδείας.

Β. Τά επιστημονικά τμήματα

Κατ' αρχήν δεν νομίζω ότι όρισμένες παλαιές σχολές αντιμετώπιζον δομικά οργανωτικά προβλήματα. Π.χ. Νομικές Σχολές, Ιατρικές Σχολές, Πολυτεχνεία. Τά όποια οργανωτικά προβλήματα που υπάρχουν σε όρισμένες εξ αυτών μπορούν να λυθούν με απλές ρυθμίσεις όπως, για παράδειγμα, στην Ιατρική Αθηνών στην οποία παρουσιάζεται υπερπληθώρα τομέων.

Τό πρόβλημα παρουσιάζεται, ιδιαίτερα δευμένο μάλιστα, στα νεοϊδρυθέντα πανεπιστημιακά τμήματα τά όποια κατασκευάστηκαν εκ του προχείρου και με τη μέθοδο, όπως ανέλυσα στα προηγούμενα, του συμπλεκτικού συνδέσμου «και» και της παύλας. Μιά ουσιαστικής μεταρρύθμιση του ουσιαστικού αντικειμένου διδασκαλίας, σπουδών και έρευνας πρέπει να έχει εκ προοιμίου τη μέριμνα να άρει την υπάρχουσα κατάσταση κατάτμησης και πληθωριστικής προσφοράς αντικειμένων χωρίς επιστημονικό έργο. Μιά τέτοια παρέμβαση στον υπάρχοντα σχεδιασμό πρέπει να είναι ρηξικέλευθος αλλά και λεπτομερειακή. Έδώ υπαινίσσομαι απλώς την κατεύθυνση και δεν μπορώ να την περιγράψω παρά μόνον παραδειγματικά. Άς πούμε, δεν χρειάζονται πέντε έξι τμήματα στα όποια ή αρχαιολογία είναι ένσφινωμένη σε τμήμα τό όποιο διακονεί ταυτόχρονα την ιστορία (ποιά ιστορία;) και την ψυχολογία, ενώ παράλληλα στο ελληνικό πανεπιστήμιο δεν υπάρχουν πανεπιστημιακά τμήματα που θά κάλυπταν τόν συνολικό

και άπεραντο χώρο της αρχαιολογίας, από την προϊστορική αρχαιολογία (για την όποια στην Ελλάδα δεν υπάρχει ούτε ένας τομέας) έως την αρχαιολογία των νεότερων χρόνων. Σημειωτέον ότι ή Ελλάδα είναι ένας άπεραντος αρχαιολογικός χώρος 4000, τουλάχιστον, έτων. Τό ίδιο μπορούμε να πούμε για την ιστορία: εκτός από τό Ίόνιο Πανεπιστήμιο δεν υπάρχει αυτόνομο πανεπιστημιακό τμήμα ιστορίας και ή ιστορική ύλη — αρχαίος κόσμος, μεσαιωνικού, νεώτερου, σύγχρονου — είναι επίσης ένσφινωμένη μεταξύ άλλων αντικειμένων αλλά σε καμιά περίπτωση συνολικά, με τό απαραίτητο επιστημονικό-πανεπιστημιακό προσωπικό και με τόν απαραίτητο ακαδημαϊκό χρόνο φοίτησης. Τό ίδιο μπορούμε να πούμε για τη γλωσσολογία που «διδάσκειται» κι αυτή μεταξύ άλλων, τη φιλοσοφία (μόνο στην Πάτρα υπάρχει αυτόνομο τμήμα φιλοσοφίας). Παράλληλα αντικείμενα όπως ή πολιτική επιστήμη, ή κοινωνιολογία και ή κοινωνική ανθρωπολογία κολυμπάνε σε διάφορα τμήματα κατεσπαρμένα σε όλα τά πανεπιστήμια της χώρας, μεταξύ άλλων φερομένων ως όμοειδών σπουδών. Ούτε για τίς κλασικές σπουδές υπάρχουν προσίδια τμήματα: τά αρχαία ελληνικά ή τά λατινικά κολυμπάνε κι αυτά μεταξύ άλλων, ό δέ τελειόφοιτος κλασικής κατεύθυνσης «γνωρίζει» μόνον κάποια αρχαιοελληνικούλια που δεν του επιτρέπουν καν να μεταφράζει σωστά ένα αρχαίο κείμενο. Τό ίδιο ισχύει και για τά νέα ελληνικά. Η κατάσταση είναι κάπως καλύτερη στις θετικές επιστήμες αλλά και εκεί τό «λίγο απ' όλα» όρθώνει άπειλητικά τό κεφάλι.

Ούτως έχόντων των πραγμάτων, τί πρέπει να γίνει; Δύο πράγματα νομίζω: ένα ταχείας άποδόσεως να σταματήσει αυτή ή διαλυτική κατάσταση, να σταματήσουν να κατασκευάζουν μ' αυτό τόν τρόπο βαρύνδουπα τμήματα. Τό δεύτερο, πιο δύσκολο αυτό, για τό όποιο κοντά στα άλλα απαιτείται ένας όρίζοντας χρόνου τουλάχιστον πενταετίας για να αλλάξει ή κατάσταση: αρχίζοντας από εκεί που υπάρχουν ήδη κάποιες προϋποθέσεις (κυρίως επιστημονικού προσωπικού) να ένοποιηθούν υπάρχοντα άποσπάσματα έντός υπάρχόντων πανεπιστημιακών τμημάτων σε ένιαία και άμιγή επιστημονικά τμήματα ιστορίας, γλωσσολογίας, λογοτεχνίας (μεσαιωνικής και νέας), φυσικής, χημείας, βιολογίας, πολιτικής επιστήμης κ.λπ. Άς μήν έχουν όλα τά τμήματα των ανθρωπιστικών σπουδών και όλίγη φιλοσοφία αλλά να φτιαχτεί, τουλάχιστον, ένα τμήμα σοβαρών φιλοσοφικών σπουδών, άς πούμε στα Φάρσαλα. Θά ξέρουν όλοι ότι στα Φάρσαλα, εκτός από χαλβάς Φαρσάλων, υπάρχουν, λειτουργούν και παράγουν φιλοσοφία οι νέοι Πλάτωνες, οι νέοι Καρτέσιοι, οι νέοι Σάρτο.

Τά ίδια μπορούμε να πούμε για τη βιολογία, τη χημεία, τη φυσική. Οι αλλαγές που εδώ καταγράφω δεν είναι παρά ένδείξεις της κατεύθυνσης που πρέπει να αντιμετώπισει ή μεταρρύθμιση. Κι αν χρειάζονται δύο ή τρία σοβαρά οικονομικά πανεπιστήμια ή γεωπονικά πανεπιστήμια (εκτός από τό άξιόλογο αλλά γεραρό

Γεωπονικό τῆς Ἀθήνας) νά ὀρθοποδήσουν ἄλλα δύο τρία σοβαρά γεωπονικά καί οικονομικά πανεπιστήμια μέ ὅλες τούς τίς σύγχρονες ἐξειδικεύσεις ἀπό βιολογία ἕως τήν ἀνθοκομία. Οἱ ὑπάρχοντες πανεπιστημιακοί γνωρίζουν τήν κατάσταση, γνωρίζουν τά δῆθεν τμήματα πού φυτρώνουν σάν τά μανιτάρια, γνωρίζουν πώς πρέπει νά ἀναδιαρθρωθοῦν τά νέα, τά σύγχρονα πανεπιστημιακά τμήματα μέ τίς ἐξειδικεύσεις τους, τίς μαθήσεις καί τίς συνάδουσες τεχνικές καί ἐργαστήρια. Γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα μία ἢ κατεύθυνση; ἡ σύνδεση τῆς συντελούμενης ἀπό τό πανεπιστήμιο ἔρευνας μ' ἐκείνη πού συντελεῖται στά ὑπάρχοντα ἐρευνητικά κέντρα (π.χ. ΕΙΕ, Δημόκριτος κ.λπ.).

Γ. Κέντρα ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας καί ἔρευνας

Υπάρχουν στήν Ἑλλάδα οἱ προϋποθέσεις (ἐννοῶ κυρίως τό ἐπιστημονικό προσωπικό) νά δημιουργηθοῦν δύο ἢ τρία Κέντρα κοινωνικῶν καί φυσικῶν ἐπιστημῶν. Πανεπιστήμια θά εἶναι κι αὐτά. Ἡ διαφορά τους, ὡς πρός τά ἄλλα, συνίσταται στό ἰδιαίτερο βάρος πού πρέπει νά δώσουν τά κέντρα αὐτά στήν ἔρευνα, ἂν καί δέν καταργοῦν τελείως τή διδασκαλία ἀλλά τήν προσαρμόζουν στή συντελούμενη ἔρευνα, στή βάση διαρκῶν σεμιναρίων. Τά Κέντρα αὐτά εἶναι ὁ χώρος στόν ὁποῖο θά ἐκπονοῦνται ἐντέλει οἱ διδακτορικές διατριβές (κι ὄχι μόνο στά Κέντρα: καί στά ἄλλα πανεπιστήμια ἐκπονοῦνται διατριβές) γιά τίς ὁποῖες νά ὑπάρξει σοβαρή οικονομική ἐπιδότηση κι ὄχι ἕνα μικροχαρτζιλίκι, ὅπως γίνεται τώρα.

Πάλι τελείωσε ὁ χώρος: ἔχει αὐτή τήν ιδιότητα ὁ χώρος, ἰδίως ὅταν τήν πένα τήν πιάνει γλιστρίδα. Νά τελειώσω μόνο μέ τοῦτο: ἡ μεταρρύθμιση τοῦ πανεπιστημίου, γιά νά ἔχουμε τό πανεπιστήμιο πού θέλουμε, δέν εἶναι πράξη στιγμιαία. Χρειάζεται σοβαρή μελέτη τῶν λεπτομερειῶν, χρειάζεται συναίνεση τῶν πανεπιστημιακῶν, χρειάζεται χρόνο γιά νά ὀλοκληρωθεῖ καί νά εὐδοκηθεῖ. Δέν γίνεται μία κι ἔξω, δέν γίνεται μέ ἔφοδο στόν οὐρανό, χρειάζεται ὅπωςδήποτε τόν ἀναγκαῖο ὀρίζοντα χρόνου προετοιμασίας. Ἐπίσης χρειάζονται χρήματα. Φθηνή μεταρρύθμιση, φθηνή ἐκπαίδευση καταντᾶ φθηνιάρικη.

Υστερόγραφο: Ἀπό τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμυνας ἀνακοινώθηκε ὅτι προβλέπονται 10 δῖς εὐρώ γιά τόν βασικό ἐκσυγχρονισμό τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων πού θά διατεθοῦν τά ἐπόμενα 10 χρόνια. Γιά τή μεταρρύθμιση τοῦ πανεπιστημίου, γιά νά ἔχουμε τό πανεπιστήμιο πού θέλουμε, χρειαζόμαστε πολύ περισσότερα.

ΕΝ ΠΑΡΟΔῶ

Ρωμαϊκά ὑποδείγματα

Praetor Urbanus αὐτοανακηρύχτηκε ὁ ὑπουργός Δημοσίας Τάξεως κ. Πολύδωρας χρησιμοποιώντας τό ὄνομα τῶν praetores τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, τούς ὁποίους ὄριξε ἡ Σύγκλητος γιά νά διαφεντεύουν τά τῆς πόλεως. Ὁ praetor urbanus ἦταν ἀρμόδιος γιά τά προβλήματα εὐταξίας, καθαριότητος τῆς πόλης, προστασίας τῶν ἱερῶν, πάταξης τῆς ἐγκληματικότητος, ἕνα εἶδος γενικοῦ ἀστυνόμου, ὑπεύθυνος ἀκόμη καί γιά τή σύλληψη τῶν δούλων ὅταν νοσταλγοῦσαν τήν ἐλευθερία τους. Εἰρήσθω ἐν παροδῶ ὅτι τῶν συλληφθέντων δούλων τούς ἐσπαζαν τίς ἀρθρώσεις τῶν χεριῶν καί τῶν ποδιῶν γιά νά μήν τό ξανακάνουν ἀλλά καί γιά νά γίνεται τό σακατεμένο τουσ κορμί παράδειγμα στούς ἄλλους μήν τυχόν καί ἀποτολήσουν κάτι παρόμοιο. Τό ἐργαλεῖο πού ἔκανε τή «δουλειά» αὐτή ὀνομαζόταν trepalium ἢ trivalium ἀπό τό ὁποῖο ἀργότερα προέκυψε, στίς ρομανικές γλώσσες, ἡ λέξη travail=ἐργασία κι ἔτσι ἡ ἴδια ἡ λέξη σήμαινε τή δουλειά καί τίς συνέπειές της μέ τήν ἴδια τή σωματικότητα τοῦ τσακισμένου δούλου ὅσο ἀκόμα ζοῦσε. Οἱ praetores διέθεταν potestas (δύναμη), δηλαδή τούς ραβδούχους πού ἐπιλαμβανόταν τῶν πάσης φύσεως αἰρεσιαρχῶν καί autoritas (κύρος). Ὑποτίθεται ὅτι διέθεταν καί προσωπική dignitas, ἀξιοπρέπεια.

Δικαίωμα τοῦ κ. ὑπουργοῦ νά αὐτοχαρακτηρίζεται praetor urbanus, ποιητικῆ ἀδεία βέβαια, διότι στή δημοκρατία μας δέν προβλέπονται praetores οὔτε τό trivalium, δέν ἔχουμε πιά δούλους. Ὅλοι ὅμως διαθέτουμε πλεονία πού ὑποφέρουν ἀβάσταχτα ἀπ' τά δολοφονικά ἀέρια τοῦ κ. Πολύδωρα: «σπᾶνε» κι αὐτά. Εἶναι ἐπικίνδυνα τά ἀέρια, ἀλλίμονο ἂν τά εἰσπνεύσουν, ἔστω κι ἂν ἔρχονται ἀπό μακρῶν, ἄτομα μέ ἀναπνευστικά προβλήματα, ὅπως ἐγώ. Ἐχει βέβαια τήν potestas νά τό κάνει μέ τούς σύγχρονους ραβδούχους του καί autoritas διαθέτει, τοῦ τήν ἀπομένει ὁ νόμος, τοῦ «νομοθετημένου» ἀστυνομικοῦ αὐταρχισμοῦ, ἂν καί δέν μοιάζει μέ τόν Κιγινάτο οὔτε μέ τούς Γράκχους. Ἀλλά δέν ἔχει καμία dignitas ἢ «ἀρμοδιότητά» του νά γκαζώνει τόν κόσμο. Δέν ἔχει καμία ἀρετή ἢ ιδιότητα αὐτή μέ τήν ὁποία κόσμησε τό ἀξίωμά του, τούς ἄνδρες του καί τόν ἑαυτό του. Ἡ «δουλειά» του δέν ἐξευγενίζεται οὔτε μέ τή σκληρότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ παραδείγματος. Δύναμη διαθέτει καί μέ τό παραπάνω, ἀλλά θά τοῦ λείπει πάντα ἡ dignitas, δέν θά μοιάσει ποτέ μέ Κιγινάτο.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΑΦΗΣΤΕ ΧΙΛΙΑ ΛΟΜΠΙ Ν' ΑΝΘΙΣΟΥΝ (;)

τῆς Κατερίνας Λαμπρινοῦ καί τοῦ Γιάννη Μπαλαμπανίδη

Ἡ ἀναταραχή στόν χῶρο τῆς Παιδείας καλά κρατεῖ, δημιουργώντας μάλιστα σημαντικές ἐξελίξεις. Ἡ κορύφωση ἦρθε πρὶν δύο ἐβδομάδες, ὅταν τὸ ΠΑΣΟΚ, διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ του, ἀνακοίνωσε ὅτι ἀποσύρει τὴ συναίνεσή του στὴν προτεινόμενη ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος –καί εἰδικότερα τοῦ ἀρθροῦ 16– ἀπὸ τὴν κυβέρνηση. Γεγονός ἐξόχως σημαντικό, πού θά πρέπει νά ἐξετάσουμε, μαζί ὅμως μέ ἓνα ἄλλο: τὴν προηγούμενη ἡμέρα, ἓνας νέος παίκτης εἶχε (ἐπιδιώξει νά) προστεθεῖ στό πεδίο τῆς ἀντιπαράθεσης τῆς κυβέρνησης μέ τὴν πανεπιστημιακή κοινότητα. Πρόκειται δέβαια γιὰ τὴ γνωστή πλέον «Πρωτοβουλία», πού προέκυψε ὡς συνισταμένη ἄλλων πρωτοβουλιῶν, καθηγητῶν πανεπιστημίου καί μὴ, ὑπὲρ τῶν μεταρρυθμίσεων στό δημόσιο πανεπιστήμιο (κύκλος Βερέμη, ΟΠΕΚ, Μεταρρύθμιση τοῦ πανεπιστημίου μέ γνώμονα τὴν κοινὴ λογικὴ, ΑΡΣΗ). Ἐκπρόσωποι τῆς κίνησης αὐτῆς, στὴ βάση τῶν κοινῶν σημείων τῶν ἐπιμέρους πρωτοβουλιῶν, ἔδωσαν συνέντευξη Τύπου προβάλλοντας τὸ αἴτημα γιὰ μεταρρυθμίσεις στό πανεπιστήμιο, ἐπέκεινα τῆς συζήτησης γιὰ τὸ ἀρθρο 16.

Ἡ κίνηση βαφτίστηκε «Πρωτοβουλία τῶν χιλίων πανεπιστημιακῶν» ἀπὸ τὰ μίντια καί αξιοποιήθηκε ἐντέχως (ἀθελά της ἴσως καί παρὰ τὶς ἐσωτερικὲς της διαφοροποιήσεις, πράγμα ὡστόσο ἀναμενόμενο) ὡς ὁ «τρίτος πόλος», ὡς ἡ μεταρρυθμιστικὴ διέξοδος ἀπὸ τὴν «ἀδιαλλαξία τῆς ΠΟΣΔΕΠ» κ.λπ. Ἐν τέλει, ἡ Πρωτοβουλία «κατάφερε» ὄχι ἀπλῶς νά ἀναγορευθεῖ σὲ συνομιλητὴ τῆς κυβέρνησης, ἀλλὰ νά μείνει καί ὁ μόνος, ἀφοῦ ὁ μέχρι τότε συνομιλητὴς, τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀποσύρθηκε τὴν ἐπομένη.

Ἄν θέλουμε νά συζητήσουμε τὴν κίνηση αὐτὴ, εἶναι γιὰ τὴν Πρωτοβουλία ἐμπλεκόνται σύντροφοι –μέ τὴν πιὸ εἰλικρινὴ ἔννοια τῆς λέξης– μέ πρόταση καί θέση πού ὅμως πρῶτοι, κατὰ τὴ γνώμη μας, οἱ ἴδιοι ἀδίκησαν. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, τὰ πράγματα νηφάλια καί

μέ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πολεμικὴ πού ἐξαπολύθηκε τὶς ἐπόμενες ἡμέρες.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὴ συγκυρία δέν τὴ διαλέγουμε ἀλλὰ αὐτὴ μᾶς ὑποδεικνύει ὄρους, ὅρια καί δυνατότητες γιὰ δράση. Ἡ διαχείρισή της ὅμως ὑποδεικνύει, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ὀρθότητα καί τὴν ἀποτελεσματικότητα πολιτικῶν ἐκτιμήσεων καί ἀντιλήψεων. Μποροῦμε καταρχὰς νά συμφωνήσουμε σὲ ὀρισμένα βασικά πράγματα. Τὸ ἀρθρο 16 δέν εἶναι ἡ «μητέρα τῶν μαχῶν», ὅπως διαστικὰ χαρακτηρίστηκε –μέ ἀναλόγως ἄστοχη σπουδὴ ἀνακαλύφθηκε ἡ «γενιά τοῦ 16» ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει. Εἶναι, ὡστόσο, κεντρικὸ διακύβευμα, γιὰ πολλοὺς λόγους, πού πολιτικοποιεῖ, δηλαδή προκαλεῖ συγκρούσεις, διαιρεῖ ἢ βαθαίνει τὶς διαιρέσεις, ἀναγκάζει τοὺς πάντες νά πάρουν θέση. Οἱ δυνατὲς θέσεις ἦταν ἐπὶ τῆς οὐσίας δύο –καί πρόκειται γιὰ πόλεμο θέσεων, ὄχι χαρακωμάτων: μέ τὸ δημόσιο πανεπιστήμιο, δηλαδή μέ τὸ φοιτητικὸ κίνημα καί τὴν ΠΟΣΔΕΠ, ἢ ἐναντίον του, δηλαδή μέ τὴ συναίνεση ΝΔ-ΠΑΣΟΚ ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. Μποροῦμε ἀκόμη νά συμφωνήσουμε καί στό ἐξῆς: ὅτι ἡ μία μεριά (φοιτητές-ΠΟΣΔΕΠ), στὴ διακηρυγμένα μετωπικὴ τῆς θέσης, φαίνεται νά ὑπερασπίζεται ἀπροϋπόθετα τὸ πανεπιστήμιο ὡς ἔχει, ὑποβαθμίζοντας τὴ συζήτηση γιὰ τὶς μεταρρυθμίσεις πού εἶναι πράγματι ἀναγκαῖες. Σὲ αὐτὸ τὸ κλίμα, ἡ ἀριστερὴ ἀποψη πού ἐπείγεται (καί σωστά) νά συζητήσῃ τὶς ἀναγκαῖες ἀλλαγές δέν ἀκούγεται ὅσο θά ἤθελε ἢ ὅσο θά ἔπρεπε, μένει μειοψηφικὴ. Καί ἐκεῖ ἐπιχειρεῖ μιά φυγὴ πρὸς τὰ ἐμπρός: προσχωρεῖ σὲ ἓνα ἐξόχως ἐτερόκλητο «μέτωπο μεταρρυθμίσεων», πού ἀφενὸς λειτουργεῖ ἀντιπαραθετικὰ (ἂν ὄχι ὑπονομευτικὰ) πρὸς τὸ μέτωπο φοιτητῶν-ΠΟΣΔΕΠ, καί ἀφετέρου διανοίγει ὁδούς διαλόγου μέ τὴ γραμμὴ ΝΔ-ΠΑΣΟΚ, ὄχι στὴν βάση τῆς συζήτησης γιὰ τὸ 16 ἀλλὰ μέσω Τρικάλων (μεταρρυθμίσεις).

Είναι ή πικρή αλήθεια ότι οι άριστεροί, σέ κάθε κρίσιμη συγκυρία, είμαστε εκείνη ή μερίδα πού δέν είναι αλλά προσπαθεί νά γίνει πολιτικά και κοινωνικά ήγεμονική. Πρός τούτο είμαστε αναγκασμένοι νά συμμαχούμε μέ τόν διάβολο. Δυστυχώς, οι εκάστοτε διάβολοι είναι πολλοί, όποτε πρέπει νά επιλέγουμε τόν σωστό. Στην προκειμένη περίπτωση, ό σωστός ήταν τό ΠΑΣΟΚ, και σωστά έπραξε τό «κίνημα» συνομιλώντας μαζί του (μέ τήν Πρωτοβουλία ενάντια στην αναθεώρηση τού 16, π.χ., μέ τήν ΠΑΣΠ, τούς εκσυγχρονιστές, τούς Βενιζέλους, ακόμη και αυτόν τόν Παντελή Οικονόμου) και ασκώντας πίεση ώστε νά εκδηλωθούν εντός τού κόμματος οι αντιθέσεις μεταξύ τής κοινωνικής του βάσης και τής επίσημης γραμμής του. Και ήταν σωστό όχι μόνο εκ τού αποτελέσματος (άποχώρηση τού ΠΑΣΟΚ) αλλά από τή θέση αρχής (ιδίως για τήν ανανεωτική Άριστερά) ότι οφείλουμε νά συνομιλούμε μέ τή σοσιαλδημοκρατία (έστω, μέ τό ΠΑΣΟΚ), μέ τό πολιτικό προσωπικό και τή βάση της, προκειμένου νά τήν έλξουμε προς τίς δικές μας θέσεις. Θεωρώντας ότι και τό ΠΑΣΟΚ διαπερνάται από τήν ταξική πάλη και «προσβάλλεται» από τίς κοινωνικές διαιρέσεις.

Άντιθέτως, τό άριστερό κομμάτι τής Πρωτοβουλίας άπαξίωσε αυτό τό άνοιγμα, θεωρώντας μηχανιστικά τό ΠΑΣΟΚ ως έναν μηχανισμό έξουσίας τουτ court πού δέν υπήρχε περίπτωση νά μεταβάλλει τή στάση του, και προτίμησε έτσι νά στραφεί άπευθείας προς τήν κυβέρνηση για νά διαπραγματευθεί μαζί της τίς μεταρρυθμίσεις (μέ τί έρείσματα άραγε;).

Πέρα από τό ζήτημα τής συγκυρίας, ή μάλλον άκριβώς χάρη σέ αυτό, αναδεικνύεται εδώ και ένα ζήτημα άντίληψης τής πολιτικής και τών δημοκρατικών διαδικασιών. Η συγκρότηση και ή λειτουργία τής «Πρωτοβουλίας τών χιλίων» όχι μόνο δέν προήλθε από συλλογικές και συντεταγμένες διαδικασίες (έπρόκειτο για κείμενα πού ύπογράφηκαν σέ άλλη συγκυρία, μέ άλλες στοχεύσεις, ενώ οι ύπογράφωντες ούτε έρωτήθηκαν ούτε άποφάσισαν συλλογικά για τόν τρόπο μέ τόν όποίο τελικά αξιοποιήθηκαν τά κείμενά τους), αλλά συνιστά μία τυπική περίπτωση ομάδας πίεσης –τά έλληνικά, λόμπι. Έντάσσεται, δηλαδή, σέ μία παράδοση άντίληψης τής δημοκρατίας πού προϋποθέτει έξαιρετικά περιορισμένα περιθώρια δημοκρατικής συμμετοχής (βλέπε Βέμπερ και Σουμπέτερ) και άντιλαμβάνεται τή δημοκρατία ως πολιτική μέθοδο, ως μία θεσμική ρύθμιση για τή λήψη πολιτικών άποφάσεων μέσω τής εκχώρησης σέ όρισμένα άτομα τής έξουσίας νά άποφασίζουν πάνω σέ όλα τά ζητήματα ως συνέπεια τής πετυχημένης από μέρους τους διεκδίκησης τής λαϊκής ψήφου (Ήγετική δημοκρατία - άνταγωνιστικός έλιτισμός). Δέν είναι άλλο από τή θεωρητική μήτρα τού «πλουραλισμού» (Τρούμαν, Ντάλ), πού άνθισε στά άμερικανικά πανεπιστήμια τού '50 και τού '60 και διακηρύσσει τήν «πολιτική τών ομάδων» (μερίδες, ομάδες συμφερόντων, ομάδες πίεσης) ως άτέρμονη διαδικασία διαπραγμάτευσης μεταξύ πολυάριθμων ομάδων, πού μάλιστα δέν ά-

παιτεί ύψηλό επίπεδο ενεργητικής άνάμειξης από όλους τούς πολίτες, καθότι μπορεί θαυμάσια νά λειτουργήσει και χωρίς αυτήν.

Έν προκειμένω, τό λόμπι (Πρωτοβουλία) –πού δέν ξέρουμε ποιούς ακριβώς εκπροσωπεί και μέσα από ποιές θεσμικές διαδικασίες– λειτουργήσε άντικειμενικά ως μοχλός άπονομιμοποίησης τού ύπαρκτου όργανου συλλογικής έκφρασης και εκπροσώπησης τών πανεπιστημιακών (ΠΟΣΔΕΠ), πού μέ όλες τίς άδυναμίες και τήν κριτική πού μπορεί νά τού κάνουμε, παραμένει τό θεσμικό πεδίο παραγωγής τής κοινής, δημοκρατικής βούλησης τών μελών του και δέν μπορεί νά ύποκαθίσταται από ομάδες πίεσης. Η λογική αυτή δέν ήταν ποτέ τής Άριστεράς, πού συγκροτητικό της στοιχείο έχει ότι παλεύει τίς άπόψεις της στά συλλογικά όργανα. Έκτός αν θεωρήσουμε στοιχείο τής δημοκρατικής, ανανεωτικής Άριστεράς ότι έφόσον μειοψηφεί σέ έναν κοινωνικό χώρο μπορεί νά συστήνει ένα λόμπι και νά πολιτεύεται μέσω αυτού (θά εκχωρούσε, άραγε, κανείς μας τό δικαίωμα άσκησης έξωτερικής πολιτικής σέ ομάδες πίεσης τύπου Ναξάκη;).

Από τη στιγμή όμως που στην ΑΡΣΗ προΐστανται άνθρωποι από τον χώρο του Συνασπισμού, αναγνωρισμένα λιγότερο ή περισσότερο στελέχη, τό θέμα άποκτᾶ μιά έπιπλέον διάσταση. Η ΑΡΣΗ λειτουργεί ως κάτι παραπάνω από όμιλος προβληματισμού και ανάπτυξης ελεύθερου διαλόγου, όπως διατείνεται, και έπιζητᾶ την ένεργό συμμετοχή ως ισότιμος συνομιλητής με συνδικάτα ή κόμματα, φορείς που παραδοσιακά αναγνωρίζονται ως πυλώνες της δημοκρατίας. Περιλαμβάνει, όμως, ανθρώπους που είναι εκούσια μέλη ενός κόμματος, έχουν δηλαδή με τη θέλησή τους προσχωρήσει σέ ένα κάποιου τύπου σμβόλαιο από τό όποιο δεσμεύονται, προτάσσοντας την προτεραιότητα και τη σημασία του κόμματος. Κάτι τέτοιο, είναι λογικό νά συνεπάγεται και τόν σεβασμό της εκάστοτε πλειοψηφούσας άποψης. Όχι, βέβαια, παρακάμπτοντας τόν Βολταίρο, αυτό ό Συνασπισμός τό έχει λύσει. Καί αν αυτό άκούγεται ως χυδαίος κομματικός πατριωτισμός, ένδέχεται στή συγκυρία νά είναι άναγκαίος, από τη στιγμή ειδικά που ή ήγεσία/πλειοψηφία συστηματικά ύπονομεύει την ίδια την ύπαρξη του κόμματος, είτε παρακάμπτοντας την κομματική βάση, με τη δημιουργία έπιτελείων που κρυφά και άτυπα διαβουλεύονται και άποφασίζουν με τίς λοιπές συνιστώσες του ΣΥΡΙΖΑ, είτε μίν άπαντώντας σέ συνομιλητές της που την καλούν νά διαλύσει τόν Συνασπισμό.

Τό ζήτημα όμως δέν έξαντλείται στήν πολιτική πρακτική της ΑΡΣΗ ή της μειοψηφίας του ΣΥΝ. Αν αυτή τη στιγμή τό ζήτημα που διακυβεύεται είναι ή ίδια ή προοπτική της άνανεωτικής Άριστεράς έχει σημασία, όσοι τελικά την επικαλούνται και την ύπερασπίζονται, νά διασαφηνίσουν και τό πολιτικό τους στίγμα. Ένδιαφέρονται ή όχι νά ύπάρξουν ως πόλος μή έτεροπροσδιοριζόμενος με βάση τη στροφή που ό ΣΥΝ άδιαμφισβήτητα ύφίσταται; Ποιά σχέση διατηρούν με τίς κομμουνιστικές άναφορές και πόσο διαφοροποιούνται από μιά καλώς έννοούμενη σοσιαλδημοκρατία; Θέλουν νά ύπάρξουν ως κάτι περισσότερο από τόν άριστερό πόλο σέ μιά κεντροαριστερή κυβέρνηση; Κάπου σημειώνει ό Έλεφάντης ότι κανείς σήμερα δέν μιλά περί έτερο-παγκοσμιοποίησης γιατί έτσι θεωρείται ότι ξαναμπαίνει από την πίσω πόρτα ή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, ό μεταρρυθμισμός και ή κεντροαριστερά. Η μειοψηφία του ΣΥΝ μιλά, όπως και περί πολιτικής διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης. Δέν γνωρίζουμε ώστόσο καμιά έμπεριστατωμένη έπεξεργασία της για τό θέμα. Άνάλογα παραδείγματα περισσεύουν και ένας σοβαρός χώρος διαλόγου «στό πνεύμα και στήν προοπτική της άνανεωτικής Άριστεράς, πάνω σέ ζητήματα όπου προβληματισμός και άναζήτηση νέων ιδεών και προτάσεων καθυστερεί ή στρεβλώνεται», όπως αυτόπροσδιορίζεται ή ΑΡΣΗ, είναι εύχης έργο νά ύπάρχει γιατί όντως έρχεται νά καλύψει ένα κενό. Νά ύπάρχει ως τέτοιος όμως και όχι ως ομάδα παραγόντων.

Η έταιρεία Θεάτρου –Sforaris–
παρουσιάζει:

Έγώ είμαι Τό Θείο Βρέφος!

του Γιάννη Καλαβριανού

Σκηνοθεσία
Γιάννης Καλαβριανός

Παίζουν:

Άννα Έλεφάντη,
Χρήστος Θεοδωρίδης,
Μαρία Κοσκινά,
Άναστασία Μποζοπούλου

Στό Club 22

Ζωοδόχου Πηγής 3 και Άκαδημίας

Άπό 2 Μαρτίου έως 29 Άπριλίου

Παρασκευή-Σάββατο-Κυριακή

ώρα 21:15

τηλ. έπικοινωνίας: 210-9222244

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΑΜΠΑΪ

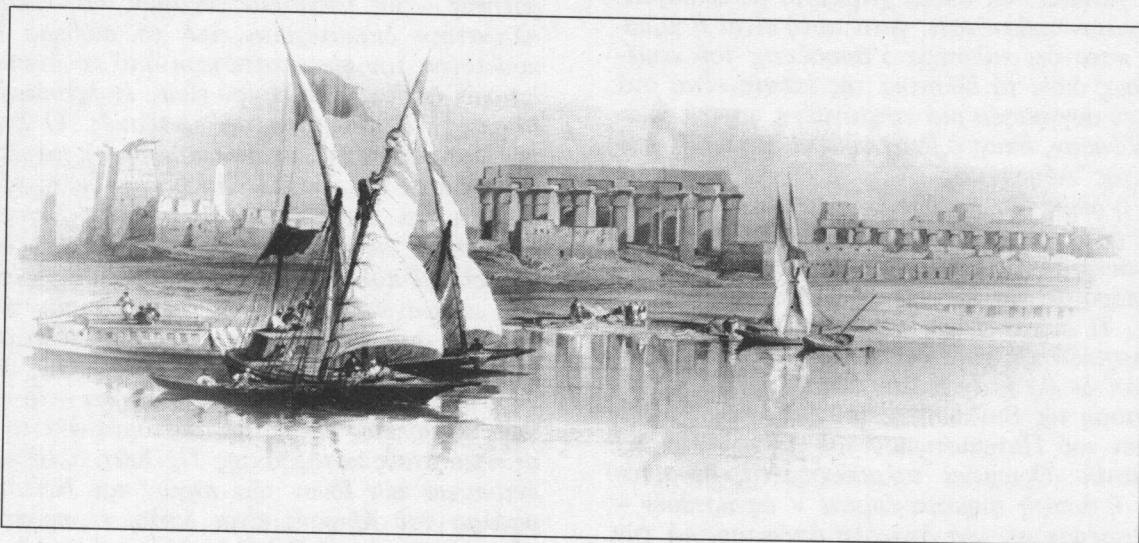
Τοῦ Μιχάλη Μοδινού

(Μυθιστόρημα)

Προδημοσίευση

Τό νέο μυθιστόρημα τοῦ Μιχάλη Μοδινού *Ὁ Μεγάλος Ἀμπαΐ* (ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 2007, 470 σελ.) πού κυκλοφορεῖ αὐτές τίς μέρες, ἀποτελεῖ τήν τοιχογραφία μιᾶς ἱστορικής περιόδου (τοῦ ὕστερου 18ου αἰώνα), ἀλλά καί μιᾶ μεθοδική ἀνασύσταση τῆς οἰκογεωγραφίας τοῦ μετέπειτα ὀνομασθέντος «Τρίτου Κόσμου». Κυρίως ὅμως συγκροτεῖ ἕνα διαρκή διάλογο μέ τόν Ἄλλο - τόν ἀλλόθρησκο, τόν ἐτερόχθονα, τόν ἀλλοεθνή. Συναστᾶ μιᾶ ἀφήγηση γιά τόν πολιτισμό ἀλλά καί τήν ἀνακατασκευή ἐνός ἄλλου Ροδινσάνα, μέ δοκιμακῆ ἀκρίβεια. Πίσω ἀπό τή μεγάλη τριετή πορεία γιά τήν ἀνακάλυψη τῶν πηγῶν τοῦ Νείλου ἀναδεικνύεται ἡ ὑφέρπουσα ἰδεολογική διαμάχη γιά τή φύση καί τίς πηγές τοῦ ἱεροῦ ποταμοῦ ἢ, μεταφορικά, τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρώπινης περιπέτειας. Ὁ ἥρωας σχετικοποιεῖ τίς ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις τῆς ἀποστολῆς καί καταφεύγει στίς αὐτόχθονες ἐρμηνεῖες καθ' ὅλη τήν τριετή του πορεία κατά μήκος τοῦ Γαλάζιου Νείλου. Ἔτσι, θά προσεγγίσει ὄντολογικά καί προφητικά τή σχέση ἀνθρώπου-φύσης, θά διατρέξει τά ὄρια καί τίς παραδοχές τῆς κατισχύουσας ἐπιστημονικῆς μεθόδου, θά ἀμφισβητήσῃ τίς μυθολογικές τῆς παραδοχές καί, παραδιδόμενος στίς μεγάλες, κυκλικές ἀφηγήσεις τῆς «ἄγριας σκέψης», θά προβάλλῃ τόν δραματικά ἐπίκαιρο διάλογο τῶν πολιτισμῶν.

Ὁ Πολίτης, δημοσιεύει ἐδῶ τό προλογικό κεφάλαιο τοῦ *Μεγάλου Ἀμπαΐ*.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ: Ἐνα Γεωγραφικό Συμπόσιο*

Κυρίες καί κύριοι σύνεδροι, ἀγαπητοί συνάδελφοι, Ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἡ ζωή τοῦ Εὐστράτιου Ταταράκη εἶναι ἕνα μυστήριο. Εἶμαστε περήφανοι πού σᾶς παρουσιάζουμε σήμερα -ἐγώ καί οἱ συνεργάτες μου ἀπό τό Τμήμα Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Αἰγαίου- τό ἐξερευνητικό ἔργο ἐνός Ἑλλήνα

πού ἔμεινε στήν ἀφάνεια ἐπί δύομισα αἰῶνες. Ἡ διαλεύκανση αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου μᾶς ἀπασχόλησε γιά

* Ἐτήσιο Συμπόσιο τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφικῆς Ἐταιρείας, Ἀδάμαντας, Μήλος, 12-15 Σεπτεμβρίου 2013.

καιρό. Επίσης, γιά καιρό κυριάρχησε στή σκέψη μας ή ύποψία ότι ή Ίστορία μās είχε στήσει μιá κακόγουστη φάρσα. Τό άποτέλεσμα όμως –πού βρίσκειται στά χέρια σας, στήν καλαιόθητη αυτή έκδοση–, δικαιώνει τίς προσπάθειές μας. Μέ τή βοήθεια τής κυρίας Ρηνιάς Βουρδουράκη, του Τμήματος Γαλλικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, τό πολύπαθο χειρόγραφο μεταφράστηκε στή γλώσσα μας. Τό κτρινωμένο, σχισμένο, τάλαιπωρημένο, κηλιδωμένο από νεκρές σκνίπες, στάλες υαλώδους ιδρώτα, αλκοόλ και ίσως δάκρυα, μάτσο επιστολών που δρέθηκε σέ ένα σεντούκι στο σπίτι τής οικογένειας Ταταράκη –έδω, στή Μήλο, όχι μακριά από τά έρείπια τής αρχαίας Φυλακωπής, που θά έπισκεφτούμε αύριο– αποκαταστάθηκε, κενά συμπληρώθηκαν και ή φαντασία ήρθε νά δέσει μέ τήν πραγματικότητα.

Η έκδοση, λοιπόν, που έχετε στά χέρια σας είναι ένα μεταφρασμένο πόνημα, που πιθανότατα δέν είχε καν τήν αξίωση νά πάρει κάποτε τήν ευγενή μορφή του βιβλίου. Ο συγγραφέας των σημειώσεων αυτών –κατά μιάν αρχική έκδοχή, πρόκειται γιά επιστολές προς τόν επίσκοπο Νάξου και Κυκλάδων– δέν είχε άλλη φιλοδοξία παρά νά μεταφέρει τίς σκέψεις και τίς έντυπώσεις του στον πνευματικό του πατέρα, εν είδει, συχνά, έξομολόγησης. Έγραφε στά γαλλικά –τά όποια χειρίζεται μέ έκπληκτική επάρκεια– πιθανότατα γιατί αυτή είναι ή γλώσσα που κατανοεί καλύτερα ο άποδέκτης του κειμένου ή ίσως διότι τά ελληνικά τής εποχής είναι στά μάτια του συγγραφέα μιá «ρημαγμένη, φτωχή, υποτελής γλώσσα», όπως ο ίδιος γράφει στά 1770, στο Αξούμ τής Αθιοσυνίας.

Τόσο ή δομή των κεφαλαίων όσο και ή περιοδολόγηση, αλλά και ή άποσαφήνιση όρισμένων τοπωνυμίων συνιστούσαν δύσκολες αποφάσεις που έπρεπε νά πάρουμε, ως έρευνητική ομάδα, μέ αίσθημα ευθύνης. Η διασταύρωση στοιχείων τής αφήγησης –χρονολογικών και χαρτογραφικών– μās πήρε πολύ χρόνο και δέ θά ήταν διόλου εύκολη χωρίς τή συμπαράσταση τής Βιβλιοθήκης του Βρετανικού Μουσείου και του Πανεπιστημίου του Σέντ Άντριους, στή Σκοτία. Όρισμένα τάλαιπωρημένα, δυσμετάφραστα ή άσαφή τμήματα έπρεπε ν' αφαιρεθούν –ήταν, πιστέψτε με, μιá δύσκολη άπόφαση γιά τήν έρευνητική ομάδα. Στήν αφήγηση παρεισφρέουν άραβικοί όροι κι ακόμα λέξεις από τή νοδική, τήν γκεεζ, τήν άμχαρική και τή σομαλική – γλώσσες που σέ ένα βαθμό χειριζόταν ικανοποιητικά και ο έξερευνητής Τζέιμς Μπρούς. Και ακόμα, είχαμε νά κάνουμε μέ άμφισβητούμενα τοπωνύμια, χρονικά άλλατα, άτακτες σκέψεις, πολύτιμες βοτανολογικές και τοπογραφικές παρατηρήσεις. Χωρίς ν' αυθαιρετήσουμε, επιχειρήσαμε νά πράξουμε τό αυτόνομο: νά ελέγξουμε τή χρονολογική ακρίβεια τής αφήγησης

διασταυρώνοντας τό υλικό που είχαμε στά χέρια μας μέ τήν πρώτη έκδοση, τό 1804, του έργου του Σκοτσέζου έξερευνητή και νά χαράξουμε επί του χάρτου τήν πορεία που απέληξε στήν ανακάλυψη των πηγών του Γαλάζιου Νείλου.¹ Τό συμπέρασμα είναι άναμφισβήτητο: Ο εκ Μήλου όρμώμενος, πολυταξιδεμένος «πιλότος» καραβιών Ευστράτιος Ταταράκης, φυγάς από τό νησί γιά όχι άπολύτως σαφείς λόγους –πιθανότατα τό 1764– και, σέ ένα βαθμό, παιδί του Διαφωτισμού ο όποιος αρχίζει νά συγκροτείται ως κυρίαρχο ιδεολογικό ρεύμα τά χρόνια εκείνα, ήταν παρών καθ' όλη τήν πορεία ανακάλυψης των πηγών του Γαλάζιου Νείλου από τόν έξερευνητή Τζέιμς Μπρούς, κατά τά έτη 1769 έως 1772, ως σιωδής σύντροφος, φίλος και συμπαροσάτης. Κατ' επιθυμίαν του ίδιου, ή συμμετοχή του στήν άποστολή άποσιωπάται, μέχρις ότου, γιά άγνωστους λόγους, εμφανίζεται στήν αφήγηση του Μπρούς ως «Στρατής» (Strates στο κείμενο), τόν Οκτώβριο του 1770, έναν ολόκληρο χρόνο μετά τήν έναρξη τής έκστρατείας.

Έντυπωσιακό είναι, έντούτοις, τό γεγονός ότι, αν και ο ίδιος γράφει ένα είδος ήμερολογίου –όποτε οι συνθήκες του ταξιδιού τό έπιτρέπουν–, τό κρατά κρυφό από τόν Τζέιμς Μπρούς. Οι λόγοι είναι πιθανότατα δύο: Ο πρώτος, ένα αίσθημα κατωτερότητας – ως υπόδουλος Γραικός τής εποχής, ο «Στρατής» διακατέχεται από τό αίσθημα ότι ή κοιλτούρα του είναι κατώτερη από τό δυτικό πολιτισμό, φορέας του όποιου είναι, εν προκειμένω, ο Μπρούς. Ο δεύτερος είναι πρακτικός: Ο Στρατής κρύβεται και δέ θέλει ν' άποκαλυφτεί ή πορεία του, τουλάχιστον όχι όσο ζει. Μπορούμε, όμως, νά υποθέσουμε ότι υπάρχει και ένας τρίτος λόγος, που ίσως είναι ουσιαστικότερος. Ο Στρατής ευθέως άμφισβητεί πολλά από τά λεγόμενα του κυρίου του και, προφανώς, δέ θέλει οι επιστολές του νά διαβαστούν από τόν Μπρούς. Δέν είναι τόσο οι επιστημονικές παρατηρήσεις του Σκοτσέζου, που ο Στρατής νιώθει ικανός ν' άμφισβητήσει – αν και τό πράττει αρκετές φορές, μέ άποκορύφωμα τά περιστατικά στους καταρράκτες Τίς Ίσατ, αλλά και τόν έντοπισμό των ίδιων των πηγών του Νείλου. (Τό σφάλμα του Μπρούς είναι διπλό, εν προκειμένω: ούτε τήν πηγή του Γαλάζιου Νείλου έντοπίζει επακριβώς ούτε είναι σέ θέση νά γνωρίζει ότι οι πηγές του ποταμού θά έντοπιστούν έναν αιώνα άργότερα στον άλλο του κλάδο, τό Λευκό Νείλο, στή σημερινή λίμνη Βικτόρια, πολλών μάλλον ότι, μόλις εν έτει 2006, θά εμφανιστεί και νέα θεωρία που έ-

1. Bruce, James, *Travels to discover the Source of the Nile, in years 1768, 1769, 1771, 1772*, London 1804.

ντοπίζει τις πηγές ακόμα μακρύτερα, στά βουνά της πολύπαθης Ρουάντας). Η επιστημονική άμφισθήτηση των λεγομένων του Τζέιμς Μπρούς δέν είναι δουλειά του Στρατή – αυτό τό γνωρίζει πολύ καλά ό πρόγονός μας και περιορίζεται ν' άφουγκράζεται προσεκτικότερα τις τοπικές άφηγήσεις. Ο Στρατής, μέ άλλα λόγια, ίσως λόγω της ταπεινότητάς του, ίσως επειδή δέν έχει καμιά φιλοδοξία και κανένα επίδοξο άκροατήριο, ίσως επειδή προέρχεται από μιά καθημαγμένη κουλτούρα, φτάνει στο έκπληκτικό συμπέρασμα ότι ό Νεϊλος πηγάζει από κάπου άλλου –σήμερα τό γνωρίζουμε: από κάπου δύο χιλιάδες μίλια μακρύτερα– άφουγκραζόμενος προσεκτικά τις πληροφορίες πού του παρέχει ή ζώσα, προφορική άφρικανική παράδοση τις μακριές εκείνες νύχτες τών παραμυθιών και τών έξιστορήσεων γύρω από τή φωτιά και κάτω από τόν άστροκέντητο ούρανό.

Περισσότερο, πάντως, από τήν επιστήμη του Μπρούς, ή παράλληλη άφήγησή του Στρατή άμφισθητεί τήν άνθρωπολογική διάσταση στο ήμερολόγιο του μεγάλου Σκοτσέζου έξερευνητή. Ο Στρατής γοητεύεται από ό,τι βλέπει, τό κατανοεί και τό έγκολπώνεται μέ έναν τρόπο πού θά μπορούσε νά ονομαστει «ούμανιστικός». Γι' αυτόν, ή άνθρωπότητα είναι ενιαία. Δέ νιώθει τόσο παιδί του Διαφωτισμού όσο τής Άνατολής. Γνωρίζει τις καταβολές του, νιώθει ίσως περήφανος γιά τήν ιστορία του, αλλά αισθάνεται φορέας μιάς άλλης ιστορικής αλήθειας πού μένει ν' άποκαλυφτει. Ίσως ό Έντουαρντ Σαϊντ ν' ανακάλυπτε στο πρόσωπό του έναν πρώιμο άμφισθητία του «όριενταλισμού», ένα σκληρό κριτή του δυτικού όρθολογισμού πού θέλει ν' αναγάγει τήν υπόλοιπη άνθρωπότητα στα δικά του μέτρα και σταθμά –στά περίφημα «Στάδια τής Άνάπτυξης»– ονομάζοντάς τήν «κατώτερη». Έδω βρίσκεται γιά μās και ή μεγάλη αξία του χειρογράφου. Ο έλευθεριάζων, συνειρμικός, όλιστικός και –επιτρέψτε μου τόν όρο– διεπιστημονικός λόγος του Στρατή θά μπορούσε κάλλιστα νά ένταχτει στή μεταμοντέρνα κατάσταση τής σύγχρονης γεωγραφικής και άνθρωπολογικής παράδοσης, άμφισθητώντας τόσο τήν ιδεολογία τής προόδου, όσο και τόν αναλυτικό επιστημονικό λόγο. Πώς καταφέρνει αυτό τό άποτέλεσμα; Πιθανότατα μέσω τής έλλειψης δεσμεύσεων νά έντάξει τό γραπτό του στον τρέχοντα έξερευνητικό-γεωγραφικό λόγο τής εποχής του και –γιά νά κυριολεκτοῦμε– τής άπουσίας οποιασδήποτε υποχρέωσης νά γράψει. Ο Στρατής, έχοντας, από ό,τι φαίνεται, επί μακρόν θητεύσει σε καλά σχολεία τής Έσπερίας, γράφει επειδή, άφενός, διαθέτει τά εφόδια γιά νά τό πράξει και, άφετέρου, διότι νιώθει τήν ανάγκη ν' άποκλίνει από τήν κυρίαρχη έρμηγνεία, φορέας τής οποίας είναι, φυσικά, ό Τζέιμς Μπρούς.

” Ας περιοριστώ, όμως, προς τό παρόν, στην άυστηρή άναύσταση τής πορείας του Στρατή – ή, όρθότερα, του Μπρούς, μιά και ό Στρατής μιλάει μόνος του μέσα από τό καταταλαιπωρημένο του χειρόγραφο. Άλλωστε, ιστορικοί, γεωγράφοι, άνθρωπολόγοι, γλωσσολόγοι και βιολόγοι θά σκύψουν μελλοντικά μέ προσοχή στο κείμενο αυτό, φωτίζοντας τό από ποικίλες όπτικές γωνίες. Ή μήπως είναι καλύτερα νά θεωρήσετε τήν εισαγωγή μου αυτή ως μιά πρώτη άφήγησή γιά τό Νεϊλο; Δέ θά μπορούσα νά όνειρευτώ μιά τέτοια τιμή, γι' αυτό ως περιοριστώ σε μιά προσπάθεια σκιαγράφησης τής άνθρωπογεωγραφίας τής εποχής. Όσα, λοιπόν, υποθέτομε είναι τά εξής:

Ο Στρατής πρωτοσυναντά τόν Τζέιμς Μπρούς στο Κάιρο, ενώ ό Σκοτσέζος σχεδιάζει, μέ τή βοήθεια του ίταλου γραμματέα του, Λουίτζι Μπαλουγκάνι, τό ταξίδι πού θά τόν όδηγήσει ως τις πηγές του Γαλάσιου Νείλου. Βρισκόμαστε στα 1768 και ό Μπρούς, ντυμένος σαν δερβίσης, έχει πλέον άποφασίσει νά συναντήσει τή δόξα. Θέλει νά πετύχει εκεί όπου άπέτυχαν –όπως ό ίδιος αναφέρει– ό Ίούλιος Καίσαρ, ό Μέγας Άλέξανδρος, ό Καμβύσης: νά χαρτογραφήσει τήν πορεία του μεγάλου ποταμού. Γνωρίζουμε μέ σχετική ασφάλεια ό,τι άφορά τόν Μπρούς, αλλά δέ γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα γιά τόν Στρατή – μέχρι πρόσφατα δέ γνωρίζαμε καν τήν ύπαρξή του και πολλή έρευνα μένει νά γίνει ώστε νά του άποδοθει ή ακριβής γενεαλογική του θέση. Προς τό παρόν, σε αυτό τό Κάιρο, όπου από αιώνες κυβερνά ή μιλιταριστική, όμοφυλοφιλική, άγρια κάστα τών Μαμελούκων, στο Κάιρο τών παζαριών, τών σοκακιών, τών μιναρέδων και τών σμιερών αυλών, σε μιά πρωτεύουσα πού ψάχνει τό ρόλο της διατηρώντας τή σχετική της άυτονομία από τήν Πύλη, μπορούμε νά φανταστοῦμε τό γραιο Στρατή νά προσφέρει τις υπηρεσίες του στους μέγδες. Είναι πολύγλωσσος, έχει υποστεί τήν άκαμπτη εκπαίδευση τών Ίησουιτών, έχει έργαστει ως πιλότος στα πλοία ξένων στόλων πού διαπλέουν τή Μεσόγειο. Είναι κοσμογυρισμένος και μπορούμε νά υποθέσουμε ότι τό Κάιρο –ή δεύτερη, μετά τήν Κωνσταντινούπολη, σε μέγεθος πόλη τής εποχής– του προσφέρει ευκαιρίες, αλλά και τόν βοηθά νά κρυφτει από τούς πιθανούς διώκτες του.

Ας ρίξουμε μιά ματιά στην πόλη αυτή πού είχε θεμελιωθεί πάνω στο παλιό έλληνιστικό και ρωμαϊκό φρούριο μέ τήν πρώτη άραβική επέκταση, γύρω στον 8ο αιώνα. Σύμφωνα μέ αξιόπιστες μαρτυρίες, ή προσέγγιση του Καϊρου από τό ποτάμι προσέφερε, στα 1760, μιά έντυπωσιακή εικόνα. Περισσότεροι από διακόσιοι πενήντα μιναρέδες έμοιαζαν νά σχίζουν τόν ούρανό, ενώ οι τροῦλοι τών τζαμιών κάθονταν πάνω σε ένα συνονθύλευμα από

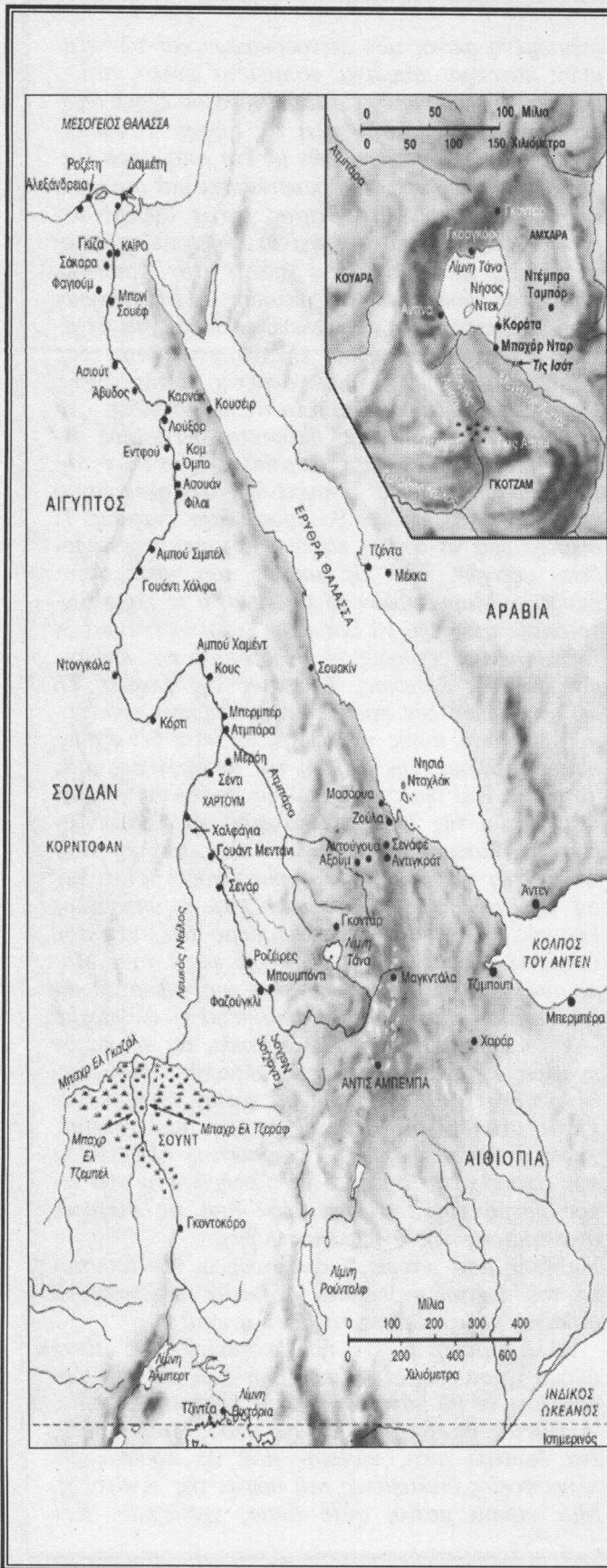
κατασκευές κάθε μεγέθους και είδους. Ένα ισχυρό τείχος έζωνε τό χτισμένο από τόν Άλαντίν φρούριο στη Ρουμείλα –ένα θαυμάσιο σύμπλεγμα σκουρόχρωμων όχρωσέων–, ενώ στην άπέναντι όχθη του ποταμού, πέρα από τίς καλαμιές, τίς χουρμαδιές και τούς παπύρους, διακρίνονταν οί πυραμίδες τής Γκίζας νά όρθώνουν τό ανάστημά τους σάν ύπενθύμηση τής νίκης του άνθρώπου επί τής άπειλητικής έρήμου. Φελούκες έπλεαν στά ήρεμα νερά –τό ποτάμι έχει πλάτος κάπου ένα χιλιόμετρο σέ αυτό τό σημείο, δηλαδή στην κορυφή του Δέλτα– φορτωμένες ρύζι, κρασί, δαμάκι, μπανάνες, φακή και άνθη, δηλαδή τήν παραγωγή αυτής τής εύφορης γεωργικής γής στίς έκβολές του ποταμού. Τά τέσσερα πέμπτα του πληθυσμού τής Αιγύπτου, κάπου δυό εκατομμύρια άνθρωποι, ζούσαν τόν καιρό εκείνο στό Δέλτα του Νείλου, σέ μιά εύλογη γή πού οί έτήσιες αύγουσιάτικες πλημμύρες τής έξασφάλιζαν ένα βαθύ έδαφικό στρώμα ικανό νά άποδώσει δυό έτήσιες συγκομιδές. Τό Κάρο, μέ έναν πληθυσμό τριακοσίων χιλιάδων ανθρώπων, άπορροφούσε μεγάλο μέρος αυτής τής παραγωγής, τόσο για ιδιοκατανάλωση, όσο και για έξαγωγή. Λειτουργούσε σάν «ρουφηκτήρι» του άγροτικού πλεονάσματος, αλλά και σάν μεγάλο άνταλλακτικό κέντρο. Έδώ κατέληγαν σκλάβοι από τήν Άθιησυνία, έλεφαντόδοντο από τά βάθη τής Άφρικής, φτερά στρουθοκαμήλου, κέρατα ρινόκερου, καφές, χρυσάφι, μπαχαρικά, έβενος, τίκ, άκόμη και πετρέλαιο από τόν Περσικό Κόλπο, πού χρησιμοποιούνταν σέ μικρές ποσότητες ως καταπότι ή άλοιφή. Τό Κάρο ήταν ένα μείζον κέντρο έμπορικων άνταλλαγών, μέ δεκάδες καραβάνια νά φτάνουν καθημερινά ως τίς πύλες του και νά έπανεκκινούν προς τό Χαλέπι και τή Δαμασκό, τήν Ιερουσαλήμ και τήν Κυρηναϊκή, τίς χώρες του Μαγκρέμπ, άκόμη και τήν ιερή πόλη του Τιμπουκτού, στη Δυτική Άφρική, στη ζώνη του Σαχέλ.

Μπορούμε νά ύποθέσουμε μέ ασφάλεια ότι ό Στρατής είχε τό μερτικό του στην έμπειρία των καραβανιών τής εποχής. Μπορούμε νά τόν φανταστούμε έξω από τά τείχη τής πόλης ή στην πλημμυρισμένη πλατεία Έζμπέκια νά χαζεύει τίς άποκαμωμένες από τό μακρό ταξίδι καμήλες, ν' άποθαμάζει τά έμπορεύματα, νά κλέβει ματιές από τίς νούβιες σκλάβες πού περιέμεναν μέ άγωνία τό νέο τους κύριο, νά γεύεται χουρμάδες, μοσχοκάρυδο, κάτ και άραβική μαστίχα, φερμένα από τήν Ύεμένη. Έχει σημασία ή εικόνα αυτή. Ό Στρατής, άνθρωπος τής θάλασσας και νησιώτης ό ίδιος, άπόγονος ναυτικών από πολλές γενιές, ανακαλύπτει στό Κάρο τήν άπεραντοσύνη τής στεριανής αυτής θάλασσας: τής έρήμου. Άποθαμάζει τήν τόλμη, τήν άντοχή και τήν έπιμονή των ανθρώπων αυτών,

πού έχουν τό νομαδισμό ως τρόπο ζωής – σκεφτείτε ότι τά καραβάνια τής εποχής άποτελούνται από έκατοντάδες καμήλες και τούς κυρίους τους, σκλάβους, οικογένειες όλόκληρες, προσκνητές, μάγους, πολεμιστές και μαγείρους, φυλές πού μετακινούνται διαρκώς, άντιμέτωπες μέ τίς «διχαλωτές στρατές τής ύπαρξης». Αναρωτιέται, άραγε, μήπως θά έρπε ν' άκολουθήσει ένα από αυτά τά καραβάνια; Βρίσκεται στόν πειρασμό νά συνεχίσει τήν περιπλάνησή του αυτή, πού τόν έφερε από τή Μήλο στην Άλεξάνδρεια και από εκεί στό Κάρο;

Και προς ποιά κατεύθυνση; Τήν εποχή αυτή, άπόλυτη σιωπή βασιλεύει στά έδάφη πού βρέχονται από τό Νείλο. Τό σημερινό Σουδάν παραμένει άπομονωμένο –στά μάτια τής Δύσης– μέσ στην άπόλυτη, νυσταλέα άκηνησία του. Η Μαύρη Άφρική, μέ έξαίρεση τά παράλια της, είναι πρακτικά άγνωστη στην Ευρώπη. Η ήπειρος ζει στους δικούς της άργόσυρτους ρυθμούς και ή Άθιησυνία παραμένει ένα μεγάλο μυστήριο, μιά όρεινή χριστιανική ύπηρερος άπομονωμένη μέσ στη θάλασσα του Τολάμ και των πρωτόγονων άνιμιστικών φυλών. Όμως, φανταστείτε για μιά στιγμή τόν Στρατή νά χαζεύει, εκεί, στη σκιά του τείχους, και ενώ ή φωνή του μουεζίνη κατρακυλάει σπαρακτική από τούς μιναρέδες, τίς στοιβές τούς χαυλιόδοντες, τήν άφροδισιακή σκόνη του ρινοκέρατου, τίς προβιές τής λεοπάρδαλης και εκείνες τίς σοκολατιές ήμίγυμνες γυναικές πού μιλούν άγνωστες γλώσσες και άλείφουν τό σώμα τους μέ λίπος ίπποποτάμου. Η Μαύρη Άφρική μπορεί νά είναι πολύ μακριά, αλλά ό Νείλος και τά καραβάνια φέρνουν τίς γεύσεις της ως εδώ, στό Κάρο, γεννώντας άναπάντητα έρωτήματα.

Και αυτός ό ζωοδότης Νείλος από πού πηγάζει; Κανείς δέν ξέρει μέ ακρίβεια. Η μόνη πληροφορία πού ψαρεύει στους μικρούς καφενέδες, μέσ στα βρόμικα, δύσοσμα, έλικοειδή σοκάκια, είναι πώς κανείς δέν ξέρει. Τουρκοί και Γραικοί, Βεδουίνοι και Μαμελουκοί, Ύεμένοι και Σύροι σηκώνουν αδιάφορα τούς ώμους. Ό Νείλος είναι θεός. Ποιός θνητός γνωρίζει τήν προέλευση του Θεού; «Άν άναζητήσεις τήν πηγή τής ζωής, θά τρελαθείς», ψιθυρίζει μιά νύχτα στό αντί του Στρατή ένας έμπορος από τήν Παλμύρα. Και ίσως, μέ άλλα λόγια, τά ίδια νά του λέει και εκείνη ή άθιησυνή σκλάβη πού ό Στρατής συχνά μνημονεύει και πού δηλώνει γόνος ενός κλάδου τής βασιλικής οικογένειας των Σαββαϊτών. Μόνο πού εκείνη όφείλει νά γνωρίζει ότι ή πηγή αυτού πού σήμερα όνομάζουμε «Γαλάζιο Νείλο» βρίσκεται στην ύπερχείλιση τής λίμνης Τάνα. Και, ασφαλώς, θά γνωρίζει άκόμη ότι κανείς ποτέ δέν άκολούθησε τό ρού του, καθώς ό ποταμός κόβει σάν μαχαίρι τά αιθιοπικά ύψίπεδα, χάνεται σέ

ἀποπνικτικά φαράγγια καὶ κάνει ἕναν τεράστιο κύκλο ἑκατοντάδων μιλίων, πρὶν ἐνωθεῖ μὲ τὸ Λευκὸ Νεῖλο στὸ σημερινὸ Χαρτούμ. Στὸ Κάιρο τῆς ἐποχῆς ὅμως, κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ τίποτα μὲ δεβαιότητα. Ἄλλωστε, καὶ ἡ βασιλικὴ Αὐλὴ τῶν Αἰθιόπων κρατᾶ ἐπτασφράγιστα τὰ μυστικὰ τοῦ Νεῖλου, ἀγνοώντας τὴν περιέργεια τῶν λευκῶν ἱεραποστόλων πού περιστασιακὰ σακαρφαλώνουν ὡς τὰ αἰθιοπικὰ βουνά.

Πράγματι, μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὸν Στρατὴ νὰ περπατᾷ στὴ σκιά τῶν τειχῶν, νὰ χώνεται στὰ στενοσόκακα, νὰ κοντοστέκεται στὰ κουρεῖα, τὰ ξυλουργεῖα καὶ τὰ σιδεράδικα, ν' ἀποθαυμάζει βαριανασαίνοντας τὶς πλούσιες καμπύλες τῶν γυναικῶν στὰ μπροντέλα, νὰ κλέβει ματιές ἀπὸ αὐτὰ τὰ σκιερὰ, προκλητικὰ, γεμάτα βάθος ἀνατολίτικα μάτια, νὰ βαριανασαίνει ἀπὸ τὴν ἀποπνικτικὴ ζέστη – ἢ ἴσως ἀπὸ τὸν πόθο, ὅπως ἔπειτα ἀπὸ πολλές δεκαετίες ὁ Φλομπέρ –, νὰ κλείνει δουλειές μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν καραβανῶν. Γιατί ὁ Στρατὴς πρέπει, στὰ χρόνια πού ἔζησε στὸ Κάιρο, νὰ ἔδγαλε τὸ ψωμί του μὲ διαφόρους τρόπους καὶ ἦταν ἴσως αὐτοὶ οἱ τρόποι πού κάρφωσαν στὸ μυαλό του τὴν ἀδηφάγα περιέργεια γιὰ τὰ βάθη τῆς Μαύρης Ἡπείρου. Τὰ καραβάνια πρέπει ν' ἀποτελοῦσαν γι' αὐτὸν ἕνα διαρκές ἐρέθισμα, τὴ νευρικὴ ἀπόληξη ἄλλων τόπων, ἀγνωστων συνηθειῶν, διαφορετικῶν τρόπων ζωῆς. Τὸ ξανάπαμε, στὸ Κάιρο τῆς ἐποχῆς ἑφτάναν προϊόντα ἀπὸ ὅλο τὸν παλιὸ κόσμο, τὸ Κάιρο ἦταν πλημμυρισμένο μυρωδιές καὶ γεύσεις ἀπὸ ἄλλους πολιτισμούς. Καὶ ὁ Στρατὴς εἶχε ἀνοιχτές τὶς αἰσθήσεις του. Ἀποκομμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τὸ εἶχε πάρει ἀπόφαση πὼς τὸ μικρὸ νησί δὲ θὰ τοῦ ἀνοίγε ξανά τὶς ἀγκάλες του. Καὶ ἂν αὐτὸ συνέβαινε ποτέ, ἡ Μήλος δὲ θὰ εἶχε νὰ τοῦ προσφέρει πολλά, ρημαγμένη καθὼς ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα: ἀπὸ τοὺς σεισμούς, τὴν πανοῦκλα καὶ τὶς ἀναθυμιάσεις τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, πού εἶχαν ἀφανίσει τὴν πρωτεύουσά της, τὴ Χώρα ἢ Ζεφειρία. Ἐπομένως – καὶ καθὼς ἔπρεπε νὰ δγάλει τὸ ψωμί του –, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι βρῆκε στὸ ἐμπόριο τῶν μεγάλων ἀποστάσεων ἕναν τρόπο νὰ διοπορίζεται. Καὶ ἴσως νὰ προσέφερε παράλληλα τὶς ὑπηρεσίες του στὸν μπῆ τῶν Μαμελούκων, τὸν ἴδιο αὐτὸν ἄνθρωπο πού ἐφοδίασε τὸν Μπρούς μὲ μιὰ συστατικὴ ἐπιστολὴ ιδιαίτερα χρήσιμη στὰ χρόνια ἐκεῖνα. [...]

Ὁ Ἀλί Μπέης ἀκούει μὲ προσοχὴ καὶ εὐγενὴ συγκρατᾶ τὸν Μπρούς νὰ τοῦ μιλάει γιὰ τὰ σχέδιά του. Τὸν πιστεύει; Μπορεῖ ἕνας προορισμένος νὰ πολεμᾷ καὶ νὰ διοικεῖ καχύποπτος Ἀνατολίτης νὰ διανοηθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ καλοζωισμένος Εὐρωπαῖος ἔφτασε ὡς ἐδῶ ἀψηφώντας τοὺς Μαυριτανούς καὶ Ἀλγερινούς πειρατές, πού λυμαίνονται τὴ

Μεσόγειο, ἀπλῶς καί μόνο γιά ν' ἀνακαλύψει τίς πηγές τοῦ Νείλου; Ὅτι ξόδεψε χρόνια ὡς πρόξενος στήν Μπαρμπάρια, ὡς σπουδαστής ἀραβικῶν κειμένων στό Ἐσκοριάλ, ὡς ἐρασιτέχνης ἀστρονόμος καί τοπογράφος χαράσσοντας ἐπί χάρτου φανταστικές πορεῖες στήν καρδιά τῆς Ἀφρικής, προκειμένου ν' ἀνακαλύψει τίς πηγές τοῦ Νείλου στά ἀπόμακρα ἐκεῖνα βουνά, ὅπου οὔτε ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία οὔτε οἱ ἴδιοι οἱ Μαμελοῦκοι κατάφεραν ποτέ νά πατήσουν πόδι; Ὁ Μπέης χαϊδεύει τό ἀραιό, φαιοκίτρινο γενάκι του. Ματιές γεμάτες ἐπιφύλαξη. Ὑφέροποια ἔνταση. Ἐρχονται οἱ ναργιλέδες, τά πνεύματα ἡρεμοῦν. Ὁ πανύψηλος Σκοτσέζος, καθισμένος ἀναπαυτικά στό σοφά, ἀναμετράται μέ τό μέλλον. Τό ἀγιόκλημα μοσχοβολᾷ, ναρκώνοντας τή σκέψη. Τά φυλλάματα ἀναρριγοῦν αἴφνης. Ὁ Γραικός σιωπᾷ, ὁ Μαμελοῦκος ἀναμετράται μέ τά κέρδη. Μικρές οἱ πιθανότητες νά τά καταφέρει ὁ Σκοτσέζος – ἂν, ὅμως, ἐπιστρέψει μέ καλές πληροφορίες γιά τό ἀχανές κενό τοῦ Σουδάν, γιά τά μυθικά χρυσωρυχεῖα τοῦ Φαζούγκλι, γιά τοὺς θησαυροὺς τοῦ Αἰθίοπα βασιλιά; Εὐγενεῖς κοινοτοπίες, περικύκλωση τοῦ ἀντιπάλου, διαπραγμάτευση, τελετουργική ἀψιμαχία.

Ἡ συμφωνία κλείνει. Κανένα μέρος δέν ἔχει νά χάσει τίποτα. Ἡ Αἴγυπτος δέ φοβᾶται τήν Εὐρώπη ἢ ἐκπολιτιστική («ἐκονυχρονιστική» θά λέγαμε σήμερα) ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντα στήν Αἴγυπτο ἀπέχει ἀκόμα τρεῖς δεκαετίες. Οἱ Μαμελοῦκοι δέν μποροῦν ν' ἀπειληθοῦν ἀπό τίς ἀφηγήσεις ἐνός Σκοτσέζου πού θά καταγράψει κάποτε τίς περιπέτειές του μέ ἀποδέκτη ἕνα διψασμένο γιά ἐξωτισμό εὐρωπαϊκό ἀναγνωστικό κοινό. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Τζέιμς Μπρους χρειάζεται τό φερμάνι τῶν μπέηδων τῆς Αἴγυπτου, πού θά τοῦ ἀνοίξει τίς πύλες τῆς ἐρήμου, θά τόν ὀδηγήσει πέρα ἀπό τοὺς καταρράκτες τοῦ Νείλου, θά καθησυχάσει τοὺς τοπικούς φυλάρχους κατά τή διάρκεια τῆς μακρᾶς πορείας στά ἀνάτη τοῦ ποταμοῦ. Ἡ μήπως ὄχι; Ἡ μήπως ἢ πορεία θά τροποποιηθεῖ; Κανείς δέν ξέρει ἀκόμα ὅτι προστριβές καί συρράξεις πέρα ἀπό τό Ἄσουάν θά στρέψουν τήν ἀποστολή τοῦ Μπρους πρὸς τό λιμάνι τοῦ Κουσέιρ, στήν Ἐρυθρά Θάλασσα, καί ἀπό κεῖ, σέ ἕνα μακρὸ περίπλοο δυό χιλιάδων μιλίων, πρὸς τή Μασάουα, στή σημερινή Ἐρυθραία. Ἡ περγαμηνή μέ τή σφραγίδα τοῦ μπέη θά ἀποδειχτεῖ πρακτικά ἄχρηστη, ἀλλά ὁ Μπρους χρειάζεται πρὸς τό παρόν ἕνα εἶδος ἠθικῆς στήριξης, μιάν ἐξασφάλιση τῶν νότων του δίπλα στήν ὀργανωτική ἐμπειρία πού ὁ Μαμελοῦκος τοῦ ἐξασφαλίζει.

Οἱ βαριές σκιές ἔχουν τυλίξει τώρα τό κίόσκι, μικραίνοντας τόν κόσμο. Ὁ ἀέρας θά χει ἀλλάξει φορά γιατί, ξαφνικά, τό ἄρωμα τῶν ρόδων καί τοῦ γασεμοῦ καλύπτεται ἀπό τήν ἀπόμακρη, ἔντονα

ρουπασμένη σκόνη τῶν στενοσόκακων καί τῶν τζαμιῶν: κάτουρο, κόπρανα, σαπισμένα φύλλα, στάσιμα νερά – οἱ πλημμύρες τοῦ Αὐγούστου ἔχουν ἀφήσει πίσω τους τήν ἀποφορά τῆς σήψης. Ἡ ἐπικωνία τῶν ὄσφρητικῶν ὁδῶν μέ ἕνα ἀπόμακρο διαμέρισμα τῆς μνήμης, πού διαφυλάσσει μιὰ ρεαλιστική ὄψη τῆς πραγματικότητας, κάνει αἴφνης τόν μπέη ὀμιλητικότερο. Ἀφηγεῖται ἐκστρατείες, σφαγές, νίκες, τά παιδικά του χρόνια στόν Καύκασο, ἀπό ὅπου εἰσάγονται ὡς σκλάβοι οἱ Μαμελοῦκοι στήν Αἴγυπτο, γιά ν' ἀπελευθερωθοῦν, στή συνέχεια, καί νά συγκροτήσουν τήν ἀνίκητη κάστα τους: ἢ περηφάνια τῆς κατασκευασμένης αὐτῆς φυλῆς. Εἰκόνες ταξιδεύουν πάνω ἀπό τίς κληματοῖδες – τά παραμῦθια τῆς Ἱστορίας, σκέφτεται ὁ Γραικός. Ἀπλουστεντικές ἀφηγήσεις ἀμφίβολης χρηστικότητας. Μᾶς διδάσκουν κάτι; Σίγουρα ὄχι, λέει στόν ἑαυτό του ὁ Στρατής, ἀλλιῶς θά προοδεύαμε διαρκῶς. Τί συμπέρασμα νά βγάλει κανεῖς ἀπό αὐτή τήν παράθεση σφαγῶν, ἀπό τίς εἰκόνες τῶν περήφανων, ὁμορφων Μαμελοῦκων μέ τή λόγχη ἢ τό καμπυλωτό σπαθί στό χέρι, νά ἱππεύουν ξέφρενα ἐνάντια σέ ὑποτιθέμενους ἐχθρούς – Βεδουίνους τῆς ἐρήμου, μαύρους τῆς Νουβίας, Τούρκους τῆς Συρίας; Τό μέλλον διόλου δέν προβάλλει ὡς λαμπρὴ προοπτική μέσα ἀπό αὐτές τίς ἀφηγήσεις πού δέν ἔχουν, οὔτως ἢ ἄλλως, τήν ἀξίωση τῆς συγκρότησης μιᾶς Ἱστορίας. Καί ὅμως, ἴσως τελικά πρόκειται γιά τήν πεμπτοσύνη τῆς Ἱστορίας: πόλεμοι καί ἀποκεφαλισμοί καί βιασμοί καί κομμένα στήθη, πού κρατοῦν τό μαθητὴ καθηλωμένο. Ἱστορία εἶναι ἢ ἀποτύπωση τῆς παρακμῆς, θά ἀναλογίζεται ὁ ὑπόδουλος Γραικός ἀκούγοντας μέ σκεπτικισμό τόν μπέη πού ὑπηρετεῖ. Βλέπει γιά πρώτη ἴσως φορά τοὺς Μαμελοῦκους ὡς ἕναν ἀναχρονισμό, μιὰ φθίνουσα μιλιταριστική κάστα, μιὰ καταδικασμένη ὀλιγαρχία. Ἄν τό παρελθόν σπανίως διδάσκει, ἂν τό παρόν προσφέρει μόνο φευγαλέες ἀναλαμπές αὐτοῦ πού δέν ὑπάρχει πιά, τότε ἴσως θά πρέπει νά προσδύσουμε στό μέλλον: καθαρὸ, ἀτόφιο, κρυσταλλικό, χωρὶς ἀνώφελος ρίζες, μιὰ παρασιτική κληματοῖδα πού ἀναρριχᾶται πρὸς τό φῶς στηριγμένη στό νεκρὸ κορμὸ τῆς Ἱστορίας, μέσα ἀπὸ τίς πνιγνὲς ἀναθυμιάσεις τῆς ἀναερόδρας σήψης.

«Μπέη μου, μπορῶ ν' ἀκολουθήσω τήν ἀποστολή τοῦ Σκοτσέζου;» ρωτᾷ μέ καλά ὑπολογισμένο σεβασμὸ μόνις ἐκεῖνος τοὺς καληνυχτίζει.

Ἄλλά ὁ μπέης τό ἔχει ἤδη σκεφτεῖ ὁ ἴδιος. Ἐνας ἀκόμα χριστιανὸς στήν ἀποστολή –καί μάλιστα, ὀρθόδοξος– δέ θά κάνει κακό στήν κοπτική Αἰθιοπία. Ἀντίθετα, θά ἀποτελέσει ἕνα εἶδος τοποτηρητῆ, ἕνα δευτέρου μάτι, κάποιον πού θά προσκομίσει πληροφορίες διυλισμένες στή σοφία τῆς Ἀνατολῆς. Μιὰ ντόπια ματιά, αὐτό ὄντως χρειάζεται. Καί

ἔπειτα, ὁ Γραικός ἔχει ἀποδείξει στήν πράξη τή νομοφροσύνη του.

«Ἄν εἶσαι σίγουρος ὅτι τό θέλεις, δέν μπορῶ νά σ' ἐμποδίσω», τοῦ ἀπαντᾷ μέ καλά ὑπολογισμένη συγκατάβαση. «Τό κενό στό χάρτη πρέπει νά γεμίσει», προσθέτει μέ μίαν ἀναπάντεχη διορατικότητα – μιά φράση τοῦ Ἴμπν Χαλντούν ἴσως, πού ὁ σκληροτράχηλος αὐτός στρατιώτης ἔχει ἀποστηθίσει κατὰ παρέκκλιση τῶν συνηθειῶν τῆς κάστας του.

Ὁ Στρατής ἐπιστρέφει ἀνάλαφρος στό κονάκι του. Ἡ φελούκα γλιστρᾷ ἀθόρυβα στά μαύρα νερά τοῦ Νεῖλου ὀδηγημένη ἀπό τόν ὑπρέτη του. Ἡ ψηλόλιγνη σιλουέτα τοῦ περίφημου τζαμιοῦ τοῦ Ἴμπν Τουλούν, τοῦ πρώτου τοῦ εἶδους του – χτισμένου ἀπό τούς πρώτους Μαμελούκους αἰῶνες πρὶν διαγραφεῖται στόν ἑναστρο οὐρανό, μέ τήν ἡμισέληνο νά κάθεται αἴφνης σάν ὄριμο πετόνι στήν κορυφή τοῦ μινारे. Ἡ ἀνάλαφρη, κομψή κατασκευή κάνει τόν Γραικό νά νιώσει εὐτυχημένος. Μπορεῖ ν' ἀφήσει πίσω του τό ἱστορικό ἔρμα, τά βαρίδια αὐτά πού σέρονται γιά χρόνια στά πόδια του, καί ν' ἀφεθεῖ σέ μιά πραγματική περιπέτεια στά βάθη τῆς Ἀφρικής. Μπορεῖ ν' ἀξιοποιήσει τή δυνατότητα τῆς λήθης – μέ ὅλα τά πλεονεκτήματά της. Μπορεῖ, μαζί μέ τόν Μπρούς, νά χαράξει τό μέλλον ἀγνοώντας τό ἀσαφές, χαοτικό περίγραμμα τοῦ παρελθόντος. Σπασμένα ἀγάλματα, μουχλιασμένες κατακόμβες, ρημαγμένα κάστρα, δυσβάστακτες μνήμες ὡς περιμένουν τούς τοπογράφους τοῦ μέλλοντος. Ὁ Στρατής νιώθει ἐλεύθερος, καθώς στά ἀριστερά του διαγράφονται οἱ τεράστιοι θολωτοί τάφοι τῶν Μαμελούκων, ἔργα τέχνης καθαυτά, πού ἐλάχιστα συμβαδίζουν μέ τήν αἰμοδιψή τους ἱστορία. Πάλι ἡ Ἱστορία! Ὁ Στρατής τῆς γυρνάει ἐπιδεικτικά τήν πλάτη ἀφήνοντας τό βλέμμα του ν' ἀκολουθήσει τόν ἀστραφτερό ποτάμι δρόμο τοῦ φεγγαριοῦ – νά μαγευτεῖ γιά μιά φορά χωρίς δεύτερες σκέψεις, χωρίς ἔνοχές.

Πῶς νά εἶναι τό φεγγάρι ἐκεῖ, στή Λαλιμπέλα, μέ τούς σκαλισμένους στά βράχια, μονολιθικούς κοπτικούς ναούς; Τό μόνο πού ξέρει πρὸς τό παρόν εἶναι πῶς ὁ Νεῖλος κυλάει ἀδιάφορος γιά ὀποιοδήποτε ἀνθρώπινο ὄνειρο, γιά ὀποιαδήποτε φιλοδοξία, προσωπική ἢ φυλετική. Φιδοσέρνεται πρὸς τή θάλασσα καλυμμένος ἀπό τήν ἀσημένια του ἀχλύ, χωρισμένος σέ τρία τουλάχιστον πόδια, σάν ἐκείνες τίς πλεξοῦδες στά μαλλιά τῆς Μέδουσας, ὡς τά στόμά του: τή Ροζέτη, τή Δαμιέτη, τό Ἀμπουκίρ, τή Σαλχίγια. Ἀπαθής, αἰώνιος, φορέας τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Θά χυθεῖ στή Μεσόγειο, ἀφοῦ πρώτα εὐλόγησει τή γῆ τοῦ Δέλτα, ἀποθέτοντας τό δούρο του, πού θά θρέψει ἑκατομμύρια ψυχῶν, καί ἀφοῦ ταῖσει τή ζωή: τά ψάρια, τά ὑδροδία πουλιά καί τήν πληθωρική βλάστηση. Ἐπειτα, θά ἐξατμι-

στεῖ ἀπό τόν καυτό ἥλιο τῆς Μεσογείου, θά ἐπιστρέφει σάν βροχή στά αἰθιοπικά ὑπίπεδα καί στίς διψασμένες ἐρήμους τοῦ Σουδάν καί νάτος πάλι, ὀλοζώντανος, σέ μίαν αἰώνια ἐπιστροφή. Νά πού τό καθετί ἐπιστρέφει στήν πηγὴ του, νά πού ἀκόμα καί τά ποτάμια γυρίζουν πίσω. Νά πού ἡ φυσικὴ ἱστορία μᾶς διδάσκει τό πῶς θά πρέπει νά βλέπουμε – καί νά κατασκευάζουμε – τήν ἀνθρώπινη.

Τελικά, πάντα μπαίνουμε στό ἴδιο ποτάμι. Κινούμαστε σέ κύκλους, ἀκολουθώντας τή φορά τοῦ χρόνου. Ἀλλά, πρόσκαιρα ἴσως, ἔχουμε τήν ψευδαίσθηση πῶς βαδίζουμε γραμμικά, πρὸς τό τέλος. Αὐτό πιστεύει ὁ Σκοτσέζος, σκέφτεται ὁ Στρατής καθώς πηδάει στήν ἀκτὴ καί βοηθαίει τόν ὑπρέτη του νά δέσει τή φελούκα.

«Ἄς τό πιστέψω καί ἐγώ γιά λίγο, ὡς ἀφεθῶ στό ρεῦμα», μονολογεῖ δυνατά κι ὁ ἄλλος τόν κοιτάζει παραξενεμένος.

Ἀφήνοντας πίσω τους τό Κάιρο, ὁ Μπρούς, ὁ Μπαλουγκάνι, ὁ Στρατής καί ἡ συνοδεία τους ἀπομακρύνονται ἀπό πεντακόσια χρόνια κυριαρχίας τῶν Μαμελούκων. Κάθε μίλι πού καλύπτουν πρὸς τό Νότο τοὺς βυθίζει σέ μιά νέα πραγματικότητα. Ἡ ἐπιρροή τοῦ Καῖρου σταδιακά ἐξασθενοῦσε, καθώς οἱ φρουρές κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ ἔπαιζαν ἕνα μᾶλλον συμβολικό ρόλο ἐπιτήρησης. Ἄν παρίστατο ἀνάγκη, τό τρομερό ἱππικό τῶν Μαμελούκων θά τιμωροῦσε παραδειγματικά τοὺς ἐξεγερμένους. Ἡ Μεγάλη Πύλη ἦταν πολὺ μακριά, ἡ Αἴγυπτος ἀπομονωμένη ἀπό τόν ἐξω κόσμο, ὁ Ἄνω Νεῖλος ἀπομονωμένος μέσ στό ἴδιο τό ἐσωτερικό τῆς Αἴγυπτου. Πέρα ἀπό τό Ἀσουάν καί τοὺς πρώτους καταρράκτες βασιλευσε τό κενό. Οἱ ἴδιοι οἱ Μαμελοῦκοι δέν εἶχαν ἀποτολμήσει νά τό ἐξερευνήσουν. Ἐξασφάλιζαν τή σχετικά ὀμαλή λειτουργία τοῦ ἐμπορίου κατὰ μῆκος τοῦ Νεῖλου, διευθετοῦσαν περιστασιακά ὀρισμένες διαφορές, ὅμως, κατὰ τά ἄλλα, ἦταν ἡ φυλετικὴ κοινωνικὴ ὀργάνωση πού κυριαρχοῦσε. Πέρα ἀπό τά νότια σύνορα τῆς Αἴγυπτου βρισκόταν ἡ πραγματικὴ, ἡ Μαύρη Ἀφρική, ἀνεξερεύνητη ἀκόμα ἀπὸ τόν ἐξω κόσμο, ἂν καί, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, πλήρως ἐξερευνημένη ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς – τοὺς πρώτους ἀνθρώπους πού στάθηκαν στά πόδια τους.

Ὁ Σκοτσέζος, ὁ Ἴταλός καί ὁ Ἕλληνας... Ἀνέκδοτο δέ θυμίζει; Ἀναμφίβολα ἡ σχέση ἦταν ἄνιση, τό τρίγωνο κάθε ἄλλο παρά ἰσόπλευρο. Ἀλλά ἡ σκληρότητα τῆς ἐρήμου ἀπαιτεῖ κάποιες μορφῆς ἰσονομίας, παρὰ τό ὅτι αὐτό τό πρώτο μέρος τοῦ ταξιδιοῦ θυμίζει, κυρίες καί κύριοι σύνεδροι, σημερινό τουριστικό πακέτο – μέ πολλές διαφορές, ἐννοεῖται. Ἡ ἀπειλή τῆς πανούκλας ἦταν τότε ὑπαρκτή,

ή σχιστοσωμίαση και ή έλεφαντίαση παραδοκούσαν για όποιον άψηφούσε τίς άπειλές του ποταμού και ό «σκόληξ τίης Γουνίνας» θά χτυπούσε —στήν έπιστροφή, όμως— τόν ίδιο τόν Μπρούς. Και βέβαια, κυρίαρχη ήταν, όπως και στίς μέρες μας, ή άπειλή τίης δυσεντερίας. Φακές και πεπόνια, σταφύλια και ντομάτες ποτίζονταν μέ νερά πού άπαιτούσαν γερές άντιστάσεις. Ο Μπαλουγκάνι θά γινόταν θύμα τίης αλλά πολύ άργότερα, στό Γκοντάρ. Δέν ήταν άπλή υπόθεση ή πρόβλεψη τών κινδύνων, στους όποιους πρέπει νά περιλάβουμε τίς φυλές τών Βεδουίνων πού περιφέρονταν μέ τά κατόικια τους στήν έρημο, διέμεναν σέ άνοιχτές, καλά άεριζόμενες σκηνές και ήταν πάντα έτοιμοι νά «φορολογήσουν» τόν άφρονα ταξιδιώτη, προσφέροντας, άμέσως μετά, τή φιλοξενία τους. Η άνεξαρτησία αυτών τών νομάδων, ή γνώση του έδάφους, ή ικανότητά τους νά θρίσκουν νερό και χορτάρι για τά ζώα πρέπει νά γοήτεψαν τόν Στρατή, αν κρίνουμε από τίς μεταγενέστερες μαρτυρίες του. Ο νομαδισμός προέβαλλε ως δικαίωση τών έπιλογών του: Υπήρχαν άνέστιοι άνθρωποι πού, επέλεγοντας ως τρόπο ζωής τήν άνενη μετακίνηση, είχαν για σπίτι τους τόν κόσμο όλο. Ο Στρατής θά σκέφτηκε: Κι αν αυτή είναι ή πραγματική μοίρα του ανθρώπου; Κι αν από κάπου ξεκίνησε και εξαπλώθηκε και κατακυριεύσε τή γη; Αν ό Θεός τόν έπλασε άκριβώς έτσι, ικανό νά κόβει τά δεσμά του, νά ζει όπουδήποτε, νά προσαρμόζεται στους πιο έτερόκλητους τόπους, ν' άναζητά έπίμονα τό άγνωστο; Αν τουτοι δώ οι νομάδες δέν είναι παρά τά πραγματικά παιδιά Του, αυτοί πού διαφύλαξαν τό λόγο Του, τήν υπέρτατη έντολή Του ν' άψηφήσουν τόν πλούτο και τή συσσώρευση και τήν έντοπιότητα (πού συνδέονται μέ τά θανάσιμα άμαρτήματα τίης πλεονεξίας, τίης λαιμαργίας, του φθόνου και τίης άρπαγής); Αν, μέ σημερινούς «οικολογικούς» όρους, ό άνθρωπος δέν είναι παρά ένα όπορτουριστικό είδος; Οι Βεδουίνοι δέν είχαν τίποτα νά χάσουν. Τείχη τους ήταν οι άμμοθίνες, όπλο τους ό καντός ήλιος, ζωή τους ό χώρος, γραμμή άμυνάς τους ή άπεραντοσύνη τίης έρήμου, μοναδικός έχθρός τους ή τυραννία τίης άνάγκης.

Τί είδαν, στήν πραγματικότητα, οι ταξιδιώτες μας σέ αυτό τό πρώτο κομμάτι του ταξιδιού τους; Πρέπει νά λάβουμε υπόψη ότι εκεί, στό 1769, δέν ύφίστατο κανένα γνωστικό πεδίο πού θά προσομοίαζε μέ τή σημερινή Αίγυπτιαολογία. Ο Πανσανίας, ό Ηρόδοτος και ό Στράβων ήταν ίσως οι μόνες διαθέσιμες πηγές μέ γεωγραφική αξία — αν και πολλά είχαν, φυσικά, αλλάξει από τήν έποχή τους, μέ προεξάρχουσα τήν άραδική επέκταση. Ακόμα και άνθρωποι εύρείας μόρφωσης —όπως ό Μπρούς— είχαν ελάχιστα δεδομένα, στό όποία νά μπορούν

νά βασιστούν, και αυτά άνήκαν περισσότερο στή σφαίρα τίης προφορικής παράδοσης. Εκεί ήταν πού ό Στρατής θά άποδείκνυε τήν ύπεροχή του. Στά χρόνια του στό Κάιρο έχει τελειοποιήσει τά άραδικά του και έχει άποκτήσει ταλέντο στή συνεννόηση μέ άπόμακρες φυλές, μέσω τίης έπαφής μέ τά καραβάνια. Έχει μεταβληθεί σέ έναν πραγματικό Άνατολίτη και ή σκούρα του έπιδερμίδα —κάπου άναφέρει, μέ μικρό χιούμορ, ότι ίσως είχε παλπού Σαρακηνό— άποτελεί αξιόπιστο διαβατήριο. Έπιπλέον, βαθειά μέσα του δέχεται ότι ή Ιστορία θά ήταν ένα πλαδαρό μύθευμα χωρίς τή συμβολή τίης Γεωγραφίας — ή όποία δέ ζούσε παρά στίς παραδόσεις τών αυτόχθονων φυλών.

Βεβαίως, και ό Μπρούς δέν ύστερει σέ έμπειρίες — κάθε άλλο, μάλιστα. Κοντεύει τά σαράντα τώρα και έχει ξοδέψει κάπου δεκαπέντε χρόνια μακριά από τήν πατρίδα του. Έχει έπιζήσει —ως Βρετανός πρόξενος στό Άλγέρι— από τίς ίντριγκες, τή βαρβαρότητα και τό φθόνο. Έχει έπιδιώσει από ναυάγια, ένέδρες και μονομαχίες σωμα μέ σωμα. Τό όνειρό του ν' άνακαλύψει τίς πηγές του Νείλου έχει παραμείνει άθικτο, παρά τίς άντιξοότητες του μοναχικού ταξιδιού, και ό προβυρωνικός ρομαντισμός του τόν έξοπλίζει μέ αυτό τό εκρηκτικό κράμα περιέργειας και άγάπης για ό,τι δέ ζει πιά και, κυρίως, για ό,τι μένει ν' άνακαλυφτεί. Παρ' όλα αυτά, ό Γραικός είναι ένα καλό στήριγμα. Η κουλτούρα του έχει μία γεωγραφική έγγύτητα μέ τό κενό πού χάσκει μπροστά τους, ενώ παραμένει ένας ύποτελής Άνατολίτης. Και έπειτα, μιλάει τέλεια γαλλικά και άραδικά, ή Αίθιοπία σκλάβα του του έχει μάθει νά γράφει στό γκεές και νά ψελλίζει άμχαρικά, ενώ αρχίζει νά μαθαίνει και άγγλικά διαδάζοντας τά βράδια τίς σημειώσεις του Μπρούς — του τό έχει έπιτρέψει ό ίδιος, ύποτιμώντας ίσως τήν κριτική ικανότητα του Γραικού. Ο Σκοτσέζος βαδίζει προς τό κενό του χάρτη μέ τή δεβαιότητα ότι θά τό γεμίσει. Ο Γραικός δείχνει έξαρχής μίαν ένστικτώδη άβεβαιότητα πού όφείλουμε νά εκτιμήσουμε στίς μέρες μας: Δέν ύπάρχουν κενά στους χάρτες, ύπάρχουν κενά στήν ανθρώπινη γνώση. Ο Σκοτσέζος είναι έτοιμος νά εκπλαγει μέ αυτά πού θ' άντικρισει — έπείγεται νά τά προσφέρει στό διψασμένο για έξωτισμό ευρωπαϊκό κοινό. Ο Γραικός, από τή μεριά του, ξέρει νά περιμένει. Διέπεται από τή έπίγνωση ότι τό άγνωστο είναι ή άλλη όψη του γνωστού, ότι ύπάρχει μία συνέχεια στό πράγματα, ότι όσα άποκαλυφτούν στό μάτια τους έχουν, στήν πραγματικότητα, άποκαλυφτεί σέ άλλα μάτια — έστω κι αν δέν έχουν καταγραφεί. Ο ένας είναι έτοιμος ν' άναλύσει περιγράφοντας, ό άλλος νά συνθέσει στοχαζόμενος. Ο ένας έχει έξασφαλισμένο κοινό, ό άλλος έχει ως μόνο άκροατή τή συνείδηση

του. Ο ένας θ' αντιπαλέψει τὰ φαντάσματα αυτοκρατόρων πού δέν κατάφεραν νά φτάσουν ὡς τίς πηγές, ὁ ἄλλος θ' ἀφουγκραστεῖ ἀγρίους – πού ἔχουν, ἐνδεχομένως, βρέξει τὰ πόδια τους στά ιερά νερά. Ο ἕνας ἀνήκει σέ ἕναν πολιτισμό ἐπιθετικό, ἐπεκτατικό, ὀρθολογικό, σίγουρο γιά τόν ἑαυτό του, γι' αὐτό βαδίζει κατευθεῖαν πρὸς τό στόχο δηλώνοντας μέ εὐκρίνεια τίς προθέσεις του. Ο ἄλλος ἀνήκει σέ μιά κουλτούρα πού ἔχει φθαρεῖ, ἔχει συρρικνωθεῖ, πρακτικά ἔχει ἐκμηδενιστεῖ – εἶναι φορέας μιάς ἱστορίας πού δέ συνιστᾶ παρά ἕνα ντεκόρ ἐνσωματωμένο στή γεωγραφία. Μέ δύο λόγια, ὁ ἕνας θέλει νά γεμίσει ἕνα κενό, ὁ ἄλλος νά χαθεῖ μέσα σέ αὐτό. Ο ἕνας ἔχει ἕνα αἶσθημα ἀποστολῆς, ὁ ἄλλος θέλει ν' ἀφεθεῖ στίς αἰσθήσεις του.

Ἄς τούς φανταστούμε ν' ἀναπλέουν τόν Νεῖλο, ἀπό τό Κάιρο ὡς τό Ἄσουάν. Πρέπει ν' ἀπολαμβάνουν αὐτό τό ταξίδι. Γνωρίζουν ὅτι πολύ δυσκολότερες μέρες θ' ἀκολουθήσουν καί ὅτι μποροῦν ν' ἀφεθοῦν σέ αὐτή τήν ἀργόσυρτη διαδοχή εἰκόνων πού ἐκτυλίσσονται μέρα μέ τή μέρα, προσφέροντάς τους μιά διδακτική ἐπανάληψη. Ἡ ταλαιπωρία τοῦ ταξιδιοῦ, ἡ ἔλλειψη ἀνέσεων καί ἡ θεωρητική ὑπαρξη κινδύνων ἴσως τούς κάνουν ἀνήσυχους, ὅμως ὁ Μπρούς βρίσκεται σίγουρα σέ δυσχερέστερη μοῖρα: Ὀφείλει νά πετύχει ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχαν τόσοι καί τόσοι. Κατά τὰ ἄλλα, ἡ διείσδυση αὐτή στό γεωγραφικό χῶρο τῆς Ἀφρικῆς μοιάζει μέ ἕνα ταξίδι στό χρόνο. Κάθε μίλι πού διανύεται ἀποκαλύπτει ἀναχρονισμούς. Βόδια ζεμένα σέ ξύλινους τροχούς περιστρέφονται μονότονα ὀλημερίς ἀνασύροντας ἀπό τό ποτάμι ξύλινους κουβάδες. Φελοῦκες διαπλέουν τό Νεῖλο, ὅπως ἀκριβῶς τήν ἐποχή τῶν

Φαραῶ. Πλήθινα σπίτια ζώνουν τίς δύο ὄχθες. Καπνός ἀναθρόσκει. Δυό γέροι ἀποπατοῦν στά ρηγά τοῦ ποταμοῦ. Κροκόδειλοι λιάζονται, σάν ἀπολιθώματα. Παιδάκια –μελαμψά, πανέμορφα, μέ στυλινό δέγμα– πλατσουρίζουν στά νερά. Γεωργοί σπρώχνουν τὰ πανάρχαια ἑνιά τους στόν εὐφορο βοῦρκο. Ἀρχαίκη ζέστη, ἐξοντωτική, ἀποχαννωτική. Ἀ, ναί! Καί καταπράσινα χωράφια –ξαχαροκάλαμο, ταμπάκο, ρύζι, φακή, καρπούζια– ζώνονται ἀπό καλαμιῶνες, χουρμαδιές καί βοῦρλα. Στά ρηγά, νεροβούβαλοι. Γυναῖκες τραγουδοῦν γονατιστές δάζοντας τήν μπουγάδα τους.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι στά χρόνια ἐκεῖνα ἡ πράσινη ζώνη ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ ἦταν αἰσθητά στενότερη ἀπό ὅσο σήμερα, καθώς οὔτε τό φράγμα τοῦ Ἄσουάν εἶχε κατασκευαστεῖ, οὔτε, ἐπομένως, καί τὰ συνοδευτικά ἀρδευτικά ἔργα. Ὅλα τὰ ὑπόλοιπα παρέμεναν ὅπως στά χρόνια τῶν Φαραῶ, ὅπως ἴσως καί σήμερα, μέ τήν ἐξαίρεση τῶν ἀρδευτικῶν καναλιῶν καί τοῦ αἰσθητά μικρότερου μεγέθους τῶν ἀνθρώπινων οἰκισμῶν. Ὅμως, ἡ πορεία δείχνει χωρίς τέλος. Ὁ Μπρούς ἀδημονεῖ, ἐκνευρίζεται. Ὁ Γραικός τόν καθησυχάζει. Μιά μέρα, μάλιστα, τοῦ θυμίζει ὅτι ἡ διαδικασία τοῦ ταξιδιοῦ εἶναι μέρος τῆς ἀποστολῆς καί ὅτι τὰ ἀπρόβλεπτα ἀπαιτοῦν ἄσκηση στήν ὑπομονή. Ὁ Σκοτσέζος τόν κοιτάζει σάν νά μὴν τόν ἔχει ξαναδεῖ στή ζωή του. Ὑψώνει τό ὄπλο του καί πυροβολεῖ ἕνα νεαρό κροκόδειλο. Τό μνημειακό ζῶο μοιάζει νά χασμουριέται, ἔπειτα, γέρνει στό πλάι ἀποκαλύπτοντας τή γλοιώδη λευκή κοιλιά του. Τό ρεῦμα τό παρασύρει, ἐνῶ μιά βάρκα μέ ἰθαγενεῖς τό παίρνει στό κατόπι μέ ἐνθουσιώδεις κραυγές. «Τό κρέας του φτιάχνει

καλή σούπα», τόν πληροφορεί ο πλοηγός. Θά φάει ὄλο τό χωριό ἀπόψε – γεύση ἀνάμεσα σέ κοτόπουλο καί ψάρι. Ὁ Σκοτσέζος στραβομουτσουνιάζει μέ ἀποστροφή.

Καί ὁμως, τό ταξίδι αὐτό προσφέρει εἰρήνη, ὅπως ἀκριβῶς καί σήμερα. Μέρη καί νύχτες παραμένουν μονότονα ἴδιες, ἐνῶ ἡ κάθε καμπύλη τοῦ ποταμοῦ ἀποκαλύπτει ἐκτυφλωτικά πράσινα χωράφια, νέα πλῆθινα σίτια, μισοθαμμένα μνημεῖα καί, πέρα ἀπό αὐτά, τήν ἀτέλειωτη ἄμμο, διακοπτόμενη ἀπό κίτρινες καί μαῦρες προεξοχές βράχων – τό πλαίσιο τοῦ πίνακα πού ὀριοθετεῖ τό τοπίο. Ὑπάρχει κίνηση, ἀσφαλῶς, οἱ νεροδοῦβαλοι, τά γαϊδούρια, οἱ καμήλες, τό ἴδιο τό ποτάμι, ἀλλά πρόκειται γιά μιά κυματοειδή μετατόπιση ἀντικειμένων. Οἱ ταξιδιώτες μας ἀφήνονται σέ αὐτή τή διαδικασία ἐμβύθισης στό χρόνο, πού μοιάζει μέ ἀργή περιστροφή περί τόν ἄξονά τους. Τό σούρουπο, τά οἰκόσιτα ζῶα γλιστροῦν μέ ἀνακούφιση στό χλιαρό, καφεκίτρινο νερό καί ὄλα δείχνουν ἔτοιμα νά ξεναρχίσουν. Τά νυχτολούλουδα ξυπνοῦν καί στέλνουν τά σήματα τους, ἀνάκατα μέ βαριές μυρουδιές κοπριάς, σάπιας καύσιμης ὕλης, καλαμιῶνων, ὑγροῦ χώματος. Α, ναί! Καί πουλιά, πολλά πουλιά, πάπιες καί ἐρωδιοί, πελαργοί καί χουλιανοῦτες, ἀναρίθμητα χελιδόνια καί φλαμίνγκο, σάν νά ἔχουν ξεπηδήσει ἀπό τά πανάρχαια μνημεῖα, ἀφοῦ πρῶτα δάνεισαν τή μορφή τους στίς αἰγυπτιακές θεότητες.

Τά μνημεῖα: Ἐδῶ πρόκειται γιά μιά διαρκή ἀποκάλυψη πού ὁ Ἰταλός μοιάζει ν' ἀπολαμβάνει περισσότερο ἀπό ὄλους. Εἶναι καλύτερος σκιτσογράφος ἀπό τόν Μπρούς καί στά χέρια μας ἔχουν φτάσει ἐλαιογραφίες καί χαρακτηριστικά του ἀπό μέρη ὅπως ἡ Πομπηία, ἡ Καρχηδόνα καί, φυσικά, ἡ κοιλάδα τοῦ Νεῖλου. Γοητεύεται ἀπό τή θαμμένη ἱστορία, τά μνημεῖα τοῦ παρελθόντος τά μισοσκεπασμένα ἀπό τήν ἄμμο, τίς ἀραβικές καλύβες καί τά ἰσλαμικά τεμένη τά χτισμένα πάνω σέ πτολεμαϊκές κολόνες, τά τουρκικά φυλάκια τά ρημαγμένα ἀπό τήν ὑγρασία τοῦ ποταμοῦ. Ἡ ὁμάδα θά γοητεύτηκε ἀπό τήν Ντεντέρα καί τήν Ἄβυδο, ἀπό τήν Ἔσονα καί τό Λουξορ, ἀπό τό Ἐντφού καί τό Κομ' Ὀμπο. Μπορεῖ ὁ Μπρούς νά εἶχε καρφωμένο στό νοῦ του τόν ἔσχατο στόχο, ἀλλά τά ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἀποστολῆς θά ἔμειναν ἐκθαμβά στή θέα τῶν τεράστιων ξεχασμένων ναῶν, θ' ἀνακάλυψαν συλημένους ὑπόγειους θαλάμους γεμάτους ἀγάλματα καί ζωηρές πολύχρωμες τοιχογραφίες, θά ἔνωσαν τήν ἀνυπομονησία ἐκείνου πού ἔχει ἤδη δεῖ τόσο πολλά, ὥστε εἶναι σέ θέση νά κατανοήσει πόσο πολλά μένουν ἀκόμα νά δεῖ.

Θά αἰσθάνθηκαν ἴσως μικροί καί ἀνεπαρκεῖς μπροστά στή χρονική κλίμακα πού δάρινε σάν ταφόπετρα πάνω ἀπό μιά ἱστορία πού δέν εἶχε ἀκό-

μα γραφεῖ. Οἱ καταγραμμένες παρατηρήσεις – τοῦ Μπρούς, κυρίως – εἶναι συχνά λανθασμένες ἢ, ἔστω, ἐπιτηδευμένες, ἀλλά ὑπάρχει ζωντάνια καί φρεσκάδα στήν ἐκ μέρους αὐτῆς τῆς παράξενης ὁμάδας προσέγγιση τῶν ξεχασμένων ἐπί δυό καί τρεῖς χιλιετίες μνημείων. Τό παρελθόν συναντοῦσε τό παρόν μέσα σέ μιά ἀποσπασματική, ἀπατηλή λάμψη ἐκεῖ, στίς παρυφές τῆς ἐρήμου, καί οἱ ταξιδευτές μας, ἀναπαυτικά ξαπλωμένοι στήν πρῶμη τῆς φελούκας, μέ τήν αὔρα τῆς ἐρήμου νά δίνει ζωή στό κατάσπρο τριγωνικό πανί, θά ἔνωσαν καθηνοχαστικά ἀποσπασμένοι καί ἀπό τά δυό. Οἱ αἰγυπτιακές θεότητες, οἱ Φαραῶ, οἱ ὀβελίσκοι, τά ἀκατανόητα ἱερογλυφικά δέ διέθεταν πλέον τόν ἰσχυρό συμβολισμό τοῦ παρελθόντος. Δέν τούς μετέφεραν κανένα μήνυμα ἀθανασίας ἢ, ἔστω, ἐξουσίας, παρά μόνο τή δεβαιότητα ὅτι βρισκόνταν ἐνώπιον ἐξαιρετικά στυλιζαρισμένων μορφῶν τέχνης. Ὁ Ἄνουβις καί ὁ Ὄρος, ὁ Ὄσιρις καί ἡ Ἰσις δέν μποροῦσαν παρά νά τροφοδοτήσουν μέ πανάρχαιες προλήψεις καί φοβίες τούς αὐτόχθονες πλοηγούς καί βασιτάζους. Τό ἴδιο μέ τά ἱερογλυφικά. Δέν ἦταν δυνατόν νά προσεγγιστεῖ τό πραγματικό τους νόημα – παράθεση μαχῶν καί θριαμβῶν, ἀπαρίθμηση πτωμάτων καί κατακτημένων ἐδαφῶν, ἐπίδειξη ἰσχύος – παρά μόνο ἡ διακοσμητική τους ἰσχύς, στούς τοίχους τῶν μισοθαμμένων ναῶν τοῦ Καρνάκ καί τοῦ Λουξορ. Ἡ μνημειακή ἀκίνησία προσετίθετο στήν τεμπελιά τοῦ ποταμοῦ καί τήν ἀσύλληπτη ἀπεραντοσύνη τῆς ἐρήμου, πέρα ἀπό τή σειρά τῶν λόφων πού ἔζωναν τήν πορεία τους. Ὁ Μπρούς πρέπει – στίς στιγμές τῆς ἠρεμίας, τουλάχιστον – νά καταλήφθηκε ἀπό ἕνα φανταστικό ντελίριο, ἐκτός κι ἂν πρόκειται γιά μιά ἐκ τῶν ὑστέρων κατασκευῆ, ὅταν πιά συνέγραφε τό βιβλίό του – γνωστή ἀσθένεια τῶν φιλόδοξων ἐξερευνητῶν. Σέ κάθε περίπτωση, ὁ Νεῖλος εἶναι ἰκανός νά σέ τροφοδοτήσῃ μέ φαντασιώσεις ἢ, τουλάχιστον, μέ πολλαπλές ἀναγνώσεις, ἂν ἔχεις τήν τύχη νά τόν ζῆσεις μιά φεγγαρόλουστη νύχτα κοντά στήν Κοιλιάδα τῶν Βασιλέων ἢ στή νῆσο Ἐλεφαντίνη.

Νά χάραξαν τά ὀνόματά τους σέ κάποιο ἄγαλμα, δίπλα σέ ἐκεῖνα τῶν Ρωμαίων λεγεωνάριων; Αὐτό μᾶλλον συνέβη στήν ἐπιστροφή, στό Ἄμπού Σιμπέλ. Νά συγκρούστηκαν μέ τραγλοδύτες πού εἶχαν καταλάβει τούς μισοθαμμένους ναούς; Νά συνάντησαν τιμωροῦς ἢ ἴσως νά προκαλέσαν τήν ἐλευσῆ τους; Ὅλα εἶναι πιθανά καί ὄλα εἶναι δυνατά. Ἀσφαλῶς θά βρέθηκαν στόν πειρασμό νά ἐλαφρύνουν τούς συλημένους τάφους ἀπό ἑλληνιστικά κτερίσματα καί νά ἐνθυλακώσουν στίς δερμάτινες σακούλες τους σκόνη ἀπό τίς μοῦμες – περιζήτητη τότε στήν Εὐρώπη. Ἐκεῖ ἔρχεται ὡς ἐκλαμψη ἢ ἀπλή ἀλλά τόσο αἰχμηρή ἰδέα πού, ἂν δέν κάνω λάθος, ἀποδίδεται στόν Μπαλουγκάνι:

«Οἱ αἰγυπτιακοὶ κολοσσοὶ δὲ διαθέτουν χάρη. Εἶναι ἀπλοὶ, βαρεῖς καὶ στέρεοι, χωρὶς τὴν ἐκλέπτυνση καὶ τὴν ἀρμονία τῶν ἐλληνικῶν ἀγαλμάτων. Ὁμῶς, οἱ Αἰγύπτιοι τεχνίτες δὲν εἶχαν ἄλλες εἰσορροεῖς, δὲν εἶχαν δεχτεῖ ἀνωθεν ἐπιρροεῖς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ τέχνη τους, δηλαδή τὰ μοτίβα πού κυριαρχοῦν στίς κολόνες τους, δὲν εἶναι παρά ἀντιγραφὴ τῆς φύσης: τοῦ λατοῦ, τοῦ παπύρου, τοῦ ἐρωδιοῦ, τοῦ φοίνικα».

Ἡ τελικὴ πορεία τους πρὸς τὸ Ἄσουάν ἐνεῖχε διαρκεῖς ἀπογοητεύσεις. Νέα ἔφταναν διαρκῶς ὅτι στὴ Νουβία καὶ στὸ Σουδάν τὰ πράγματα ἦταν ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνα. Ὁ Στρατὴς ἔχει τώρα τὴν πρώτη του ἀνοιχτὴ σύγκρουση μὲ τὸν Μπρούς, παρακινώντας τον, ἐνῶ ἀπέχουν λίγα μίλια ἀπὸ τὸ Λουῆσορ, νὰ πάρουν τὸ δρόμο τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ νὰ φτάσουν ἀπὸ κεῖ ὡς τὰ αἰθιοπικὰ παράλια. Ὁ Μπρούς, ξεροκέφαλος, τοῦ θυμίζει ποιὸς εἶναι τὸ ἀφεντικό, ὁ Γραικὸς τὸν πληροφορεῖ ὅτι τὸν εἶχε ἤδη προειδοποιήσει στίς ἀρχές τοῦ ταξιδιοῦ, ὁ Μπρούς τὸν ἀπειλεῖ μὲ ἐκδίωξη ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ, ὁπότε ὁ Γραικὸς μονολογεῖ:

«Ἐγὼ δὲν εἶμαι παρά μιὰ σκιά, ἀκολουθῶ τὴν ἀποστολὴ σάν φάντασμα. Δὲν πῆρα μαζί μου ἀποσκευές καὶ δὲ θά φέρω τίποτα πίσω».

Ὁ Μπρούς τὸν κοιτάζει σάν χαμένος, πιστεύοντας ὅτι εἶναι τὰ ἀνεπαρκῆ γαλλικά του, πού φταῖνε γιὰ τὴ σύγχυση. Ὡς ἐδῶ, ὅμως. Γιατί ἡ μονοτονία τοῦ Ἄνω Νείλου δημιουργεῖ ψευδαισθήσεις – ὑπόσχεται ἕναν κόσμο εἰρηνικό, ὅπου ἡ φυσικὴ ἱστορία καθυποτάσσει τὴν ἀνθρώπινη.

Στὴν περιοχή τοῦ Κομ' Ὀμπο τὰ χωριά εἶναι περισσότερο φτωχὰ καὶ δείχνουν μισοκατεστραμμένα: Πουλερικά, περιστρωφές, χωράφια σπαρμένα μὲ ζαχαροκάλαμο, σπίτια ζωηρὰ βαμμένα μὲ ὄχρα, μικρὲς ψαρόβαρκες, φραγμένα κανάλια καὶ οἱ ἀναπόφεικτοι ὑδροτροχοί, μὲ τὰ βουβάλια νὰ τοὺς κινοῦν σὲ ἕναν ἀέναο κύκλο. Ἡ αἰωνιότητα τῆς ἐπανάληψης καθουχάζει τὰ νεῦρα. Δίπλα σὲ αὐτὸ πού ὁ Μπρούς ὀνομάζει «ἀπουσία καινοτομίας» καὶ «ἀπόλυτη ἀγνοία», τοὺς αἰφνιδιάζει ἡ εὐγένεια, τὸ γέλιο, ἡ φιλοξενία τῶν γηγενῶν. Πρόκειται γιὰ μιὰ πρόσκαιρη εἰρήνη, ὅπου τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς – ὁ θρίαμβος τοῦ παρόντος – ἐπιτρέπουν μεγάλα διαστήματα ἡρεμίας, ὅπου οἱ συγκινήσεις ὑποχωροῦν μπροστά στὰ διαρκοῦντα αἰσθήματα, ὅπου ἡ ἐπαναληψιμότητα ἀνάγεται σὲ ὑπέρτατη ἀρχὴ καὶ οἱ πρόσκαιρες ἐντυπώσεις ὑποβάλλουν τὴν εἰς βάθος ἀνάλυση. «Πρόκειται γιὰ μιὰ Βιβλικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς», θά ψελλίσει ὁ Μπαλουγκάνι, μιὰ θεώρηση πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἐτήσια ἀνοδο τῆς στάθμης τοῦ Νείλου, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ καὶ τὴ δύση τοῦ ἡλίου, ἀπὸ τίς πλημμύρες καὶ τὴν ἀπόσυρση τῶν νερῶν. Ἡ λευκὴ κάψα τοῦ μεσημεριοῦ, οἱ λείοι ρο-

δαλοὶ λόφοι, ὁ χαλαζιακὸς φωτισμὸς τῆ νύχτα ἀπὸ μιὰ σελήνη πού μοιάζει μὲ σκιώδη ἀπομίμηση τοῦ ἡλίου, τὸ μονότονο τραγούδι τῶν καμηλιερῶν, τὰ πολύχρωμα σχέδια στὰ νουβιακὰ σπίτια, οἱ φελούκες πού σχίζουν τὰ καφετιά νερά, χωρὶς νὰ προκαλοῦν ρυτιδώσεις, καθουχάζουν τοὺς ταξιδιωτὲς.

Καθὼς ἡ Νῆσος τῶν Φίλων δὲν ἔχει ἀκόμα κατακλυστεῖ ἀπὸ τὰ νερά τοῦ φράγματος, οἱ ἐπισκέπτες μας ἐπιχειροῦν μὲ ἕνα στολίσκο ἀπὸ φελούκες – ἕνα μικρὸ στρατό – μιὰν ἐπίσκεψη στὸν ἐκεῖ πτολεμαϊκὸ ναὸ τῆς Ἰσιδος. Τοὺς ὑποδέχεται μιὰ βροχὴ ἀπὸ βέλη. Ἡμῶς οἱ μισόγυμνοι Νούδιοι, μὲ ἕνα βαμβακερὸ ὕφασμα στὴ μέση, τοὺς ἀπειλοῦν, ἀλλὰ τὰ βέλη πέφτουν στὸ νερό σάν ψόφια πουλιά. Πρόκειται περισσότερο γιὰ μιὰ τελετουργικὴ ἀπειλὴ πού ἐπιβεβαιώνει, ὅμως, ὅτι ἡ περιοχή βρῖσκεται σὲ ἀναστάτωση. Ὁ Γραικὸς προφταίνει, ἐντούτοις, ν' ἀποθαυμάσει τὰ μνημεῖα πάνω στὸ νησί, τὸ περιεργό αὐτὸ κράμα ἐλληνιστικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς τέχνης – τὴ χαμένη λατρεία τῆς Ἰσιδος, πού ἐπανεμφύτευσαν ἐδῶ οἱ Πτολεμαῖοι, γιὰ νὰ μεταφέρουν σὲ ἀσφαλὲς μέρος τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Ἐπιστρέφουν γιὰ τὴ νύχτα στὴν ἀσφάλεια τοῦ προμαχώνα τοῦ Ἄσουάν, μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀγρίους.

Ἦταν μιὰ παράξενη ἀσφάλεια: ἐκκωφαντικὴ ἡσυχία πού τονιζόταν ἀπὸ τὸν ἀπόηχο τῶν νουβιακῶν τυμπάνων, μιὰ πρώτη γεύση τῆς Μαύρης Ἀφρικῆς. «Εἶδατε τίς γυναῖκες τους; Πανέμορφες», ρωτᾷ ἐπιβεβαιωτικά ὁ Γραικὸς τὸν Μπρούς καὶ ὁ Μπαλουγκάνι, τρέμοντας ἀπὸ ρίγη, τοῦ ἀπαντᾷ: «Εἶσαι τρελός». Οἱ βαριεὲς ἀναπνοεῖς τους ἦταν, ἀργότερα, ὁ μόνος ἦχος πού διέκοπτε τὴν τρομακτικὴ ἡσυχία τῆς ἀφέγγαρης νύχτας. Καὶ μιὰν ἄλλη νύχτα, ἐνῶ ὁ Μπαλουγκάνι ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη του τὸν ὀβελίσκο στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Λουῆσορ, ἐνῶ τὰ ἐντομα καίγονται συριστικά στὴ φωτιά καὶ οἱ αὐτόχθονες φέρνουν τίς νταρμποῦκες τους γιὰ νὰ διασκεδάσουν τοὺς ὑψηλοὺς ξένους, ὁ Σκοτσέζος ψιθυρίζει στὸν Στρατὴ:

«Εἶχες δίκιο. Θά ἐπιστρέψουμε στὸ Καρνάκ καὶ θ' ἀκολουθήσουμε ἕνα καραβάνι ὡς τὸ λιμάνι τοῦ Κουσίρ. Ἐκεῖ, θά μαρκάρουμε. Θά διεισδύσουμε στὴ Μαύρη Ἀφρικὴ ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα. Διάσπε, ἔπρεπε νὰ χамε πάρει ἐξαρχῆς αὐτὸν τὸ δρόμο».

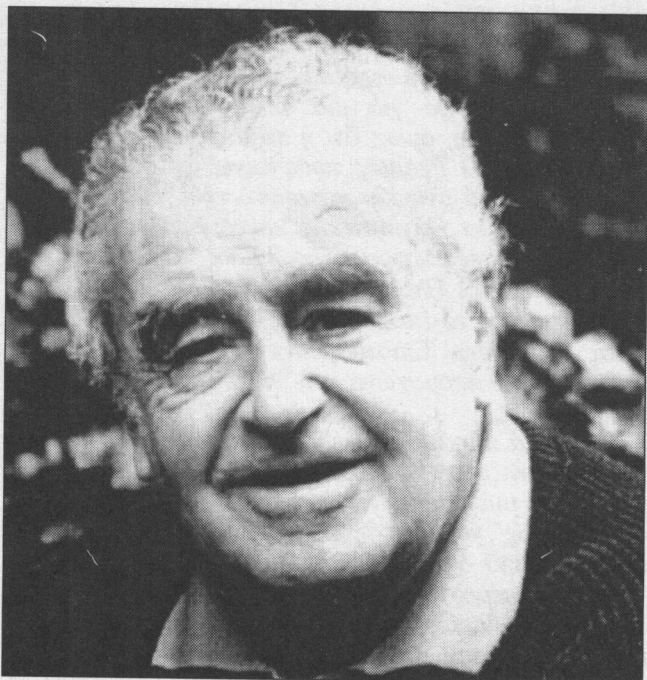
«Καὶ πάλι, κάτι κερδίσαμε, ἀφεντικό», ἀπαντᾷ ὁ Γραικὸς. «Μελετήσαμε τὴν ἐπικράτεια τοῦ τίποτα καὶ τὸ μυαλό μας διαλύθηκε μὲς στὸ κενό».

«Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, θά εἶμαστε διορατικότεροι», λέει σκεφτικός ὁ Μπρούς, παρακάμπτοντας τὴν κομμωμένη εἰρωνεία τοῦ Στρατῆ.

Ἡ μεγάλη πορεία τώρα μόλις ἀρχίζει.

Πλούσιος, γενναιόδωρος, ελεύθερος

της Έλένης Αντωνιάδη-Μπιμπίκου

Δέν είναι εύκολο νά μιλήσει κανείς γιά έναν φίλο πού φεύγει, όσο κι αν ή ηλικία του πρέπει νά μās έχει προετοιμάσει γιά τό ταξίδι του. Η δυσκολία είναι ακόμη μεγαλύτερη όταν πρόκειται γιά μία προσωπικότητα τόσο πλούσια όσο αυτή του Ζάν-Πιέρ Βερνάν, πού ή τύχη του πρόσφερε τό προνόμιο νά συνδέεται μαζί της πάνω από μισόν αιώνα.

Όταν τό 1956 έφθανε πρός τό τέλος του, ό Jiré* ήρθε στους κύκλους του Έκτου Τμήματος (VIe Section) τής École Pratique des Hautes Études, πού ήταν παράρτημα τής Σορβόνης και είχε σάν αντικείμενο έρευνας και διδασκαλίας τίσ Οικονομικές και Κοινω-

Έλένη Αντωνιάδη-Μπιμπίκου, διευθύντρια του Σεμιναρίου Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας του Βυζαντίου και τής Νεώτερης Ελλάδας, École des Hautes Études en Sciences Sociales.

νικές Έπιστήμες, ή όποία έδωσε αργότερα (1975) τήν École des Hautes Études en Sciences Sociales, ένα από τά πέντε ανώτατα κρατικά ιδρύματα τής Γαλλίας. Στο τέλος του 1956, όταν πέθανε ό Λυσιέν Φέβρ, πρόεδρος του Έκτου Τμήματος, τόν διαδέχθηκε ό Φερνάν Μπρωντέλ. Ό Ζιπέ γινόταν ύποδιευθυντής σπουδών, επιφορτισμένος μέ έρευνα και διδασκαλία.

Σά αυτόν τόν χώρο, τόν χώρο των *Annales*, πού ανανέωσε τίσ έρευνες στον τομέα των ανθρωπιστικών σπουδών, ιδιαίτερα τής ιστορίας και τής κοινωνιολογίας σέ διεθνή κλίμακα —θά ήταν σωστότερο νά πούμε, σέ παγκόσμια κλίμακα—, ό νέος συνάδελφός μας, πού είχε ειδικευθεί, κάτω από τήν επίδραση του φιλόλογου και κοινωνιολόγου Λουί Ζερνέ στή μελέτη τής αρχαίας Ελλάδας, βρήκε τό κλίμα πού θά γονιμοποιούσε τήν πλούσια και βαθιά σκέψη του, τήν περιέργειά του, τήν ακούραστη εργατικότητα του, όλα τά πρωταρχικά στοιχεία πού αποτελούν τή βάση πάνω στην όποία θεμελιώνεται τό έργο ενός έρευνητή και πού συνοδεύεται φυσικά, πάνω απ' όλα, από τήν πνευματική έντιμότητα.

Ό Ζιπέ δούλευε συγκεντρώνοντας τίσ πηγές πού του έδιναν τό πρώτο υλικό γιά τή μελέτη του θέματος τό όποιο τόν απασχολούσε, έχοντας βέβαια τό προσωπικό του πλαίσιο προβληματισμού και έχοντας ενημερωθεί κριτικά γιά τόν προβληματισμό, τή διεξαγωγή τής έρευνας και τά πορίσματα των συναδέλφων του. Πολές φορές σταμάτησε τή μελέτη θεμάτων, όταν νόμιζε «μέ τό χέρι στην καρδιά», όπως έλεγε, ότι δέν μπορούσε νά τά προχωρήσει ό ίδιος περισσότερο. Ήθελε νά βαθαινει όλο και πιό πολύ στην καρδιά του αντικείμενου του. Όμως αυτό δέν ήταν πάντα εφικτό. Δέν επίζητησε ποτέ τό «καινούργιο» γιά νά ξεχωρίσει από τους άλλους, γιά νά «πρωτοτυπήσει». Τό ήθος του ως ανθρώπου δέν του τό επέτρεπε. Άνοιχτός σέ κάθε συζήτηση και μέ όλους, ανεξάρτητα από τήν ιδιότητα του συνομιλητή του, μέ ουσιαστική σεμνότητα και με-

* Ύποκοριστικό του Βερνάν, από τά αρχικά του ονόματός του Jean-Pierre.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΖΑΝ-ΠΙΕΡ ΒΕΡΝΑΝ

τριοφροσύνη, μπορούμε να πούμε πώς έκανε μόνον φίλους ο Ζιπέ. Και όλοι αυτοί έχουν σήμερα βαριά τήν καρδιά για τόν χαμό του.

Μαθητής του μεγάλου ιστορικού τής ψυχολογίας Γγνατίου Μεγιερσόν, μαθητής του Κλώντ Λεβί-Στρώς, αλλά και συνεργάτης του Ντυμεζίλ, ήταν έτοιμος να ένταχθεί στον κύκλο των *Annales*, όπου ή αρχή τής διεπιστημονικής έρευνας και ή αντίθεση με τή συμβατικότητα και τόν άγνοο θετικισμό ήταν κυρίαρχα στοιχεία τής μεθόδου δουλειάς και όπου υπογραμμιζόταν έντονα ότι μόνον ή επιστημονική γνώση, προϊόν αυτής τής διαδικασίας, οδηγεί στην πραγματική, στην ουσιαστική εξήγηση των φαινομένων και εύνοει τήν έννοποίηση αντιθέτων όντων, χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει και ίσοπέδωση των αντιθέσεων τους.

Μέ αυτό τό πνεύμα, με αυτό τό ήθος δούλεψε ο Ζιπέ και έδωσε γερή κατάρτιση στους μαθητές του, τόσο στην VIe Section, όσο αργότερα στο Collège de France, όπου εκλέχτηκε τό 1975. Είχε άλλωστε τήν πρωτοβουλία να ιδρύσει, στο πλαίσιο τής VIe Section, γύρω στα 1964-1965, τό «Κέντρο συγκριτικών έρευνών για τίς αρχαίες κοινωνίες», στο όποιο έδωσε τό όνομα του δασκάλου του Λουί Ζερνέ και όπου συνεργάστηκε στενά με τούς διεθνώς αναγνωρισμένους έλληνιστές Πιέρ Βιντάλ-Νακέ και Νικόλ Λορώ.

Σ' αυτόν τόν χώρο είχε τή δυνατότητα να μεταδώσει και στους άλλους μαθητές και συνεργάτες του, όποιο κι αν ήταν τό θέμα τής έρευνας τους, τήν ανάγκη χρήσης ενός ισχυρού μεθοδολογικού εργαλείου, όπως ή ιστορική ανθρωπολογία και ή ιστορική ψυχολογία, τήν ανάγκη άσκησης μίας διαλεκτικής ματιάς, μίας σκέψης διαλεκτικής που χαρακτηρίζουν τά έργα του.

Είχε ακόμα τήν εύκαιρία να προβάλλει τήν τόσο αγαπητή σ' αυτόν εικόνα τής έρευνας, τής γνώσης που είναι διαρκώς υπό συζήτηση και τής ανανέωσης και σέ άλλους χώρους, όπου συνεργάστηκε με πλούσια προσωπική προσφορά και όχι μόνον, με τίς έντονες αλλά πάντα γόνιμες συζητήσεις που δέν αλλοίωσαν τό άρμονικό, γενικά, κλίμα συνεργασίας. Έτσι, όλοι όσοι είχαμε τήν τύχη να συνεργαστούμε μαζί του, στα τέλη τής δεκαετίας του '60, στο «Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Έρευνών» (C.E.R.M.), ιδιαίτερα στή μεγάλη έρευνα για τόν «άσιατικό τρόπο παραγωγής», θυμόμαστε πάντα τή συμβολή του στην πρόοδο των εργασιών μας και κυρίως τόν τρόπο με τόν όποιο χρειάστηκε, μερικές φορές, να επιβάλλει τήν πιό έγκυρη θέση, με ήρεμία αλλά και σταθερότητα, με τή γερή βάση του έρευνητή, που φέρνει πάντα αυθόρμητα μαζί του τή σφραγίδα τής δουλειάς τής Σχολής των *Annales*: όλο τό έμπειρικό υλικό, από όλες τίς πηγές, με όλες τίς θέσεις και τίς άποψεις, ή εύσυνειδητη ανάλυσή τους και κριτική τους, και μετά από αυτήν τή διαδικασία, ή σύνθεση και ή γενίκευση.

Η άκτινοβολία τής προσωπικότητας του Ζιπέ, του ήθους και τής σκέψης του, άνοιξε παντού όπου πέρα-

Ο Βερνάν μετά τήν άπελευθέρωση, ως ο αντιστασιακός συνταγματάρχης των FFI Μπερτιέ, υπεύθυνος όλόκληρης τής Νότιας Γαλλίας

σε ένα φωτεινό αυλάκι, που νομίζει κανείς ότι θά κυλάει ήρεμα από γενιά σέ γενιά, ίσως αιώνια, μία που στην εποχή μας τίναξε τή στάχτη που κάλυπτε τίς κλασικές σπουδές και έρευνες. Άνοιξε τόν δρόμο στην ανθρωπολογία του αρχαίου κόσμου, τόν φώτισε με μία άλλη ματιά, με όλη τήν αγάπη και όλο τόν σεβασμό που είχε για τήν αρχαία, αλλά και τή μεταγενέστερη Έλλάδα. Έδωσε, ανάμεσα σέ άλλα, στον μύθο τήν ουσιαστική θέση που του άνήκει, γιατί θεωρούσε ότι είναι δημιουργός πολιτισμού, με τήν εύρεία έννοια του όρου, δηλαδή τρέφει, βάζει σέ τάξη, δομεί τούς θεσμούς των κοινωνιών.

Όστόσο, ή μεγάλη έρευνητική του ώριμότητα και ή τεράστια «πείρα τής σκέψης» του δημιουργούσαν αδιάκοπα έρωτηματικά. Όταν, στις 23 του Οκτώβρη του 2006, έκανε τήν τελευταία του εμφάνιση σέ ένα σχολείο στο λαϊκό προάστιο Aubervilliers, μίλησε χωρίς καμία προετοιμασία, αυτοσχεδιάζοντας (ήταν ήδη άρρωστος από καιρό) και τόνισε ότι είχε αρκετές γνώσεις για τόν Όμηρο, όσο κι αν «δέν ξέρει κανείς τίποτα και όπωσδήποτε δέν ξέρει κανέναν τά πάντα για κάτι».

Άν δεχόμαστε πώς κάθε ζωή είναι μία προσφορά, με τό παράδειγμα τής φορτισμένο με θετικά και άρνητικά στοιχεία, τότε ή ζωή του Ζιπέ ήταν και είναι μία

πλουσιότατη προσφορά σέ όλους μας. Φτάνει νά σταθούμε στήν όλική εικόνα τῆς προσωπικότητάς του καί νά θυμηθοῦμε ὀλόκληρη τήν πορεία τῆς ζωῆς του: ἔρευνητής, διανοητής καί συγγραφέας, δάσκαλος καί πολίτης, πολίτης τοῦ 20οῦ αἰώνα. Αὐτές οἱ ιδιότητές του συνυπῆρχαν, χωρίς καμία νά λειτουργεῖ σέ βάρος μίας ἄλλης. Δέν μποροῦσε νά διανοηθεῖ πῶς ἡ ἐρευνητική καί ἡ συγγραφική δουλειά του εἶναι δυνατόν νά τόν ἀποσπάσει ἀπό τή δράση του τήν πολιτική καί τήν κοινωνική. Ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνιαῖος, δέν μπορεῖ νά χωρίσει τό κοινωνικό καί τό πνευματικό πλαίσιο, τοῦ ὁποῖου εἶναι συγχρόνως ὁ δημιουργός καί τό προϊόν».

Τό 1933, ἔγινε μέλος τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας Γαλλίας καί ἀργότερα τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Στήν Κατοχή, πῆρε μέρος στήν Ἀντίσταση ἀπό τούς πρώτους, σέ μάχες στή Νότια Γαλλία, στήν ἀρχή σάν μέλος ἐπικουρικών στρατιωτικῶν ὁμάδων καί ἀργότερα σάν ὑπεύθυνος τῶν Γαλλικῶν Δυνάμεων Ἐσωτερικοῦ (F.F.I.) ὀλόκληρης τῆς Νότιας Γαλλίας, μέ βάση τήν Τουλούζη, ὅπου ὁ «Συνταγματάρχης Μπερτιέ» (τό ψευδώνυμό του) ἔγινε θρυλική φυσιογνωμία. Τό 1956, μέ τά γεγονότα τῆς Βουδαπέστης, ἀποχώρη-

σε ἀθόρυβα ἀπό τό ΓΚΚ, ἀλλά γύρισε πάλι στίς γραμμές του, γιά νά φύγει ὀριστικά τό 1969. Στά τριάντα καί πάνω χρόνια πού λειτούργησε κανονικά σάν μέλος τοῦ Κόμματος, ἔλεγε θαρρετά καί ὑπεύθυνα τή γνώμη του, γιατί πίστευε πῶς ἡ ἀλήθεια καί ἡ ἐλευθερία εἶναι τό ἰσχυρότερο ὄπλο γιά τούς ἀγῶνες. Καί μετά τήν ἀποχώρησή του, ἡ γενναιοδωρία του δέν τοῦ ἐπέτρεψε ποτέ νά σταματήσῃ τή δράση του, τήν ὁποία συνέχισε στό πλαίσιο ὄλων τῶν ἀντιαποικιακῶν ἀγῶνων, ἰδιαίτερα κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου τῆς Ἀλγερίας καί τήν τῶν κινητοποιήσεων γιά τήν ἐλευθερία τῶν λαῶν καί τήν υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Μόλο πού δέν ἦταν πιά μέλος τοῦ ΓΚΚ, ἔμεινε πάντα ὁπαδός του –ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος–, ὁπαδός ἑνός κομμουνισμοῦ πού ἔχει τίς ρίζες του στίς ἀνθρωπιστικές καί παγκόσμιες ἀξίες. Ἄλλωστε ἡ προσωπική του ἀξιοπρέπεια –μοῦ τό θύμιζε ἀκόμα τό 2005–, δέν τοῦ ἐπέτρεπε νά γίνει «ἀποστάτης», κι αὐτό σέ μία ἐποχή πού μία τέτοια τοποθέτηση προσφέρει πολλά σέ ὅποιον τήν υἱοθετεῖ.

Πλούσιος, ἐλεύθερος, γενναιόδωρος· αὐτός ἦταν ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν.

Ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν καί ἡ ἀποκρυπτογράφηση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς «πολιτικῆς» τραγωδίας

τοῦ Κώστα Βαλάκα

Ὁ Βερνάν ἔφυγε σχεδόν ἕξι μῆνες μετά τόν θάνατο τοῦ συνεργάτη του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, καί μαζί τους εἶναι σάν νά φεύγει μία ὀλόκληρη τολμηρή ἰδεολογική γενιά γάλλων μελετητῶν τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἀθηναϊκῆς τραγωδίας, μέ ἐπιρροές ἀπό τά ἐπιστημονικά σεμινάρια τοῦ ἀρχαιοελληνιστῆ Λουί Ζερνέ τή δεκαετία τοῦ '50 καί τά γεγονότα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 στό Παρίσι. Ἔμαθα γιά τό ἔργο τους τό 1979, ἀπό τίς συζητήσεις σ' ἕνα προπτυχιακό μάθημα πού ὀργάνωσε στό Τμήμα Φιλολογίας τῆς Ἀθήνας ἡ Κατερίνα Καμαρέττα-Πίσση, καί ἀπό γάλλους ἐκπαιδευτικούς πού εἶχαν φέρε-

τούς μαθητές τους ἐκδρομή στήν Ἑλλάδα. Ἀπό τότε βιβλία ὅπως τό *Μύθος καί τραγωδία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα* τοῦ Βερνάν καί τοῦ Βιντάλ-Νακέ¹ μέ καθοδήγησαν ὑποδειγματικά, μολοντί πολλοί φιλόλογοι τά θεωροῦσαν γιά χρόνια σχεδόν αἰρετικά.

Τή δεκαετία τοῦ '80 ἄρχισε νά διευρύνεται διεθνῶς ἡ ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ὁμάδας ἐρευνητῶν καί ἐρευνητριῶν, τῆς γαλλικῆς ἀνθρωπολογικῆς «σχολῆς» πού εἶχε συγκροτηθεῖ στό Παρίσι, στήν *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, τή Σχολή Ἀνωτάτων Σπουδῶν στίς Κοινωνικές Ἐπιστήμες. Τήν ἴδια περίο-

Κώστας Βαλάκας, ἀναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πατρῶν

1. τ. 1, Παρίσι 1972, μτφρ. Σ. Γεωργούδη, Ἀθήνα 1974, ἀνατ. 1988, καί τ. 2, Παρίσι 1986, μτφρ. Α. Τάττη, Ἀθήνα 1991.

δο άρχισε νά εκδίδεται γιά ένα διάστημα ώς γαλλοελληνική συνεργασία ή *Μήτις*, περιοδικό γιά τήν ανθρωπολογία του αρχαίου ελληνικού κόσμου, φιλολογία-ιστορία-αρχαιολογία, μέ τίτλο τό όνομα μίας αρχαιοελληνικής έννοιαι και θεότητας πού αποτελούσε βασικό θέμα του βιβλίου του Βερνάν και του Μαρσέλ Ντετιέν *Μήτις: Η πολύτροπη νόση στην αρχαία Ελλάδα*.² Η κριτική πού ασκήθηκε γενικότερα στους στρουκτουραλιστές μελετητές μύθων, ιδεών και τελετουργιών, είναι ότι προσάρμοζαν άκριτα τις κατηγοριοποιήσεις, τις μεθόδους και τά συμπεράσματά τους σε πηγές πού προέρχονταν από διαφορετικές περιόδους και διαφορετικούς πολιτισμούς.³ Έχει σημασία νά δούμε τήν ούσία και τις προεκτάσεις αυτής της κριτικής· ώστόσο, αν εξετάσουμε διεξοδικά, παραδείγματος χάριν, τή μελέτη *Τό βλέμμα του θανάτου: μορφές της έτερότητας στην αρχαία Ελλάδα*, *Άρτεμις, Γοργώ*,⁴ θά παρατηρήσουμε ότι ή αναλυτική μέθοδος της ιστορικής ανθρωπολογίας του Βερνάν στηρίζεται στη συστηματική γνώση ενός ευρύτερου φάσματος αρχαιοελληνικών κειμένων και προχωρεί μέ προσεκτικές και πράγματι εϋστοχες έπιλογές.

Στά κεφάλαια γιά τόν *Οιδίποδα τύραννο* του Σοφοκλή στο *Μύθος και Τραγωδία*⁵ είναι φανερό ότι κανείς άλλος δέν μπόρεσε νά αποκρυπτογραφήσει τόσο πειστικά τις άμφισιμίες, τις έντάσεις και τις ειρωνείες στον λαβύρινθο της γλώσσας, του μύθου και των εικόνων αυτού του αινιγματικού έργου. Είναι πολύ φυσικό από τότε νά έχουν διατυπωθεϊ σημαντικές αντιρήσεις γιά τήν άποψη του Βερνάν (βάσει ενός μαθήματος του Λουί Ζερνέ) ότι ο Οιδίπους παραμένει ένας άποδιοπομπαίος *φαρμακός* ώς τό τέλος του έργου⁶ — όπου φαίνεται νά μένει άνοικτό τό ερώτημα αν πρέπει πράγματι ο Οιδίπους, άλλοτε ήρωας και τώρα μηδέν, νά ξαναβρεθεϊ εκτός κοινωνίας έξόριστος στον Κιθαίρωνα.⁷ Παρ' όλ' αυτά, ή διεισδυτική ματιά και ή θαυμαστή γραφή του Βερνάν έχουν τόλμη, ευαισθησία και κύρος. Στο κεφάλαιο γιά τήν ιστορικότητα και τή «διστορικότητα» της τραγωδίας⁸ επανεξετάζει άποψεις του έπικριτή της τέχνης Πλάτωνα και του θεωρητικού της ποίησης Άριστοτέλη, οι όποιοι έρμήνευσαν τό τραγικό θέατρο ώς τέχνη της αναπαράστασης ενός φαντασιακού μυθικού κόσμου, και έπεκτείνει τήν έρμηνεία του Μάρξ γιά τήν καθαρά ιστορική και διαλεκτική πραγμάτωση του έργου τέχνης: προσπαθεϊ νά δείξει πώς αυτό τό είδος θεάτρου όρισε γιά πρώτη φορά τήν τραγικότητα ώς έμπειρία και ώς κοσμοθεωρία, και έξακολουθεϊ νά λειτουργεί ώς διστορικό πρότυπο μέχρι σήμερα. Ο Άριστοτέλης διευκρίνισε ότι, σε αντίθεση μέ τήν ιστοριογραφία πού ξεετάζει τά έπιμέρους πραγματικά γεγονότα, ή ποίηση και τό ποιητικό είδος της τραγωδίας συνθέτουν καθολικά σχήματα της ανθρωπίνης κατάστασης, και γι' αυτό έχουν φιλοσοφικότερο περιεχόμενο: ο Βερνάν υπογραμμίζει ότι ή τραγωδία άποτυπώνει στον φαντασιακό κόσμο της τό κα-

θολικό φαινόμενο της τραγικότητας του ανθρώπου. Και προσθέτει πώς «ό άνθρωπος και ή ανθρωπινή δράση προβάλλουν [...] ώς προβλήματα χωρίς άπάντηση, ώς αίνιγματα, πού τό διπλό τους νόημα μένει, πάντα, ν' αποκρυπτογραφηθεϊ.»⁹

Τά κεφάλαια του Βερνάν στο *Μύθος και Τραγωδία* γιά τήν «ιστορική στιγμή»¹⁰ και τή «διστορικότητα», γιά τις έντάσεις και τις άμφισιμίες¹¹ της τραγωδίας, γιά τόν Διόνυσο,¹² καθώς και γιά τόν *Οιδίποδα τύραννο* και τόν Φρόνιτ,¹³ είναι, κατά τή γνώμη μου, καθοριστικής σημασίας γιά τή σύγχρονη θεωρητική και καλλιτεχνική πρόσληψη του αρχαιοελληνικού δράματος. Έξηγοϋν, προπαντός, γιατί στο τέλος του 20ου αιώνα —και στις αρχές του 21ου— μάς άφορᾶ όλους ένα τέτοιο είδος «πολιτικής» τραγωδίας, τό όποιο στις καλύτερες εκφάνσεις του λειτουργούσε, και νομιμοποιούσαν νά λειτουργεί, ώς θέατρο άμφισθήτησης. Μία από τις σπουδαιότερες συμβολές στην πρόσληψη και στις σπουδές του αρχαίου δράματος και της αρχαιότητας γενικότερα είναι τό άδιάσειστο βασικό έπιχειρημα αυτού του βιβλίου, ότι οι τραγικοί μύθοι έπαιρναν τούς ήρωες και τις ήρωίδες από τούς έπικούς μύθους, πού άντιπροσώπευαν ένα παραδοσιακό σύστημα άξιών, και τούς μετασχημάτιζαν σε άμφισιμες εικόνες,¹⁴ γιά νά εκφράσουν τούς θεσμούς, τις ιδεολογίες, τούς προβληματισμούς και τήν άμφισθήτηση στο πλαίσιο της δημοκρατίας.

2. Παρίσι 1974, μτφρ. Ι. Παπαδοπούλου, Άθήνα 1993.

3. Πρόβλ. S. Goldhill, "Modern Critical Approaches to Greek Tragedy", σ. 335-336 και τις παραπομπές στις σημ. του σ' αυτές τις σ. στο *The Cambridge Companion to Greek Tragedy*, έπιμ. P. E. Easterling, Καίημπριτζ 1997. Γιά μία σύγχρονη θεώρηση της μεθόδου της ιστορικής ανθρωπολογίας του Βερνάν βλ. M. Leonard, "The Uses of Reception: Derrida and the Historical Imperative", σ. 124-126 στο *Classics and the Uses of Reception*, έπιμ. C. Martindale και R. F. Thomas, Όξφόρδη 2006.

4. Παρίσι 1985, μτφρ. Γ. Παππᾶς, Άθήνα 1992.

5. *Ο.π.*, τ. 1, 1988, σ. 117-154 και τ. 2, 1991, σ. 57-85.

6. *Ο.π.*, τ. 1, 1988, σ. 136-147. Γιά τό σχετικό μάθημα του Ζερνέ βλ. σ. 136 σημ. 44.

7. Βλ. O. Taplin, "Sophocles in His Theatre", σ. 169-174 στο *Sophocle* [Entretiens Fondation Hardt 29], έπιμ. O. Reverdin και B. Grange, Γενεύη 1983, και J. Gould, "On Making Sense of Greek Religion", σ. 32 στο *Greek Religion and Society*, έπιμ. P. E. Easterling και J. V. Muir, Κέμπριτζ 1985.

8. *Ο.π.*, τ. 2, 1991, σ. 97-110.

9. Μτφρ. Α. Τάττη, *ό.π.*, τ. 2, 1991, σ. 104.

10. *Ο.π.*, τ. 1, 1988, σ. 17-22.

11. *Ο.π.*, τ. 1, 1988, σ. 23-47.

12. *Ο.π.*, τ. 2, 1991, σ. 282-322.

13. *Ο.π.*, τ. 1, 1988, σ. 89-116.

14. *Ο.π.*, τ. 1, 1988, σ. 19-21.

Ίδιως στη γαλλόφωνη, την αγγλόφωνη και την ιταλική βιβλιογραφία των τελευταίων δεκαετιών φαίνεται καθαρά ότι οι βασικές θέσεις της γαλλικής ανθρωπολογικής σχολής επικράτησαν σταδιακά σ' όλο τον κόσμο και συνέβαλαν στη διαμόρφωση των κυριότερων σύγχρονων διεπιστημονικών προσεγγίσεων για τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, την τραγωδία, τη δημοκρατία, τη θρησκεία, τον πόλεμο και συναφή ιστορικά ζητήματα. Νομίζω πώς δέν είναι ακόμη εύκολο νά καταλάβει κανείς σέ ποιό βαθμό ή γαλλική ανθρωπολογική σχολή και ο Βερνάν είχαν βαθύτερη επίδραση στην Ελλάδα. Άρκετοί μελετητές και εκπαιδευτικοί μετά τή μεταπολίτευση επιλέγουν εκ πεποιθήσεως νά παρουσιάσουν στους σπουδαστές, αλλά και σ' ένα ευρύτερο κοινό, κείμενα τής γαλλικής ανθρωπολογικής σχολής ως άφετηρία για τή αναζήτηση μίας σύγχρονης εικόνας τής αρχαιότητας. Η αίσθηση πού έχω για τήν περίπτωση τής τραγωδίας είναι ότι έρευνητές, εκπαιδευτικοί, αλλά και σκηνοθέτες, πού δέν θέλουν νά αναπαραγάγουν μία παραδοσιακά ακίνδυνη και άπολιτική έξιδανίκευση τής ποιητικής και ύποκριτικής τέχνης τού αρχαίου δράματος, συνδέονται ως έναν βαθμό μέ

τίς άπόψεις τού Βερνάν και τού Βιντάλ-Νακέ για τήν άμφίσημη γλώσσα, τή σύνθετη θεατρική μορφολογία και τίς πολιτικές και τελετουργικές όψεις τού μύθου τής τραγωδίας. Έντούτοις, στίς σύγχρονες έλληνικές θεατρικές έρμηνείες ή ιδέα ότι αυτό τό είδος «πολιτικής» τραγωδίας έπενεργεί μέσω τής καθαρά προβληματικής φύσης των τραγικών προσώπων και όχι μέσω τής έξιδανίκευσής τους, δέν φαίνεται νά έχει σταθερή ισχύ.

Μέλλει νά φανεί σταδιακά, έντέλει, και στην Ελλάδα, πόσο ισχυρό πρότυπο ή άντι-πρότυπο θεωρητικού μελετητή τού αρχαιοελληνικού πολιτισμού είναι ο Βερνάν, και θά πρέπει νά δει κανείς τίς αντιδράσεις των άναγνωστών στην έπιστημονική και στην πολιτική τοποθέτηση και δράση του, όπως άποτυπώθηκαν, παραδείγματος χάριν, στην συλλογή άρθρων του μέ τίτλο 'Ανάμεσα στον μύθο και τήν πολιτική'.¹⁵

15. Παρίσι 1995, μτφρ. Μ. Ι. Γιόση, Άθήνα 2003.

Έτερον και ταυτόν

Η έτερότητα μέσα από τό βλέμμα τού Ζάν-Πιέρ Βερνάν

της Έλενας Βάου

Γιά έναν όχι και τόσο παράδοξο λόγο, ο άνθρωπος πού μελέτησε μέ τόν ούσιαστικότερο τρόπο τό θέμα τής αρχαιοελληνικής έτερότητας,¹ είναι εκείνος πού έδωσε ταυτότητα σέ μία νέα μέθοδο άνάλυσης και κατανόησης τού αρχαίου κόσμου. Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν, πέρα από τή γνώση, έφερε στους συνομιλητές και άναγνώστες του τήν έπιθυμία για διείδουση, κατάδυση, σ' έναν κόσμο παρεξηγημένα γνωστό και άναγνωρίσιμο. Πρόκειται για τόν κόσμο μίας

μυθολογίας ποικίλης, πού δύσκολα άποκρυπτογραφούμε σήμερα, άν δέν ρισκάρουμε νά στρέψουμε τό βλέμμα μας πέρα από τά οικεία παγωμένα λευκά μάρμαρα τού Παρθενώνα. Ο κόσμος αυτός είναι πολύχρωμος, σκοτεινός, έκστατικός κι άπρόβλεπτος' άποκτάνοημα μόνον εάν τόν δεχτείς για τήν πολυσημία, τήν άντιφατικότητα και, κατ' έπέκταση, τήν πληρότητα του. Εάν τό ζήτημα τής σχέσης μέ τό έτερον άπασχο-

Έλενα Βάου, ύποψήφια διδάκτωρ
Πανεπιστήμιο Paris VII - Centre Louis Gernet

1. Κύρια πηγή αυτής τής μελέτης είναι τό βιβλίο τού Βερνάν *La mort dans les yeux*, Παρίσι, 1985 (*Τό βλέμμα τού θανάτου. Μορφές τής έτερότητας στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Γ. Παππάς, Άθήνα, 1992).

λει αυτήν τή σπουδή-αφιέρωμα στή μνήμη του, είναι γιατί μέσα από τήν κατανόηση τής λειτουργίας της, ή αντιπαράθεση με τή μυθολογική ετερότητα φέρνει τόν αρχαίο άνθρωπο, αλλά και γιατί όχι και τόν σύγχρονο, αντιμετώπιζομε με τό καθημερινό και τελετουργικό του προσώπειο. Αυτό τό προσώπειο-μάσκα δέν είναι γιά τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν άλλο από τό πρόσωπο τού θανάτου.

Ἡ ὕπαρξη τοῦ ἑτέρου, τοῦ ἄλλου, τοῦ διαφορετικοῦ, εἶναι τό ἀπαραίτητο στοιχεῖο ἀναγνώρισης τοῦ εἶναι, τοῦ ἑαυτοῦ. Διότι γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες, ἄν ὑπάρχω εἶναι γιατί εἶμαι εἰκόνα καί ἦχος, εἶμαι λοιπόν δημιουργία τοῦ βλέμματος καί τῆς ἀκοῆς τοῦ στοιχείου πού στέκεται ἀπέναντί μου καί μέ ἀντιλαμβάνεται μέσα ἀπό τίς αἰσθήσεις του μέ πολλαπλούς τρόπους. Αυτό σημαίνει ὅτι ὁ ἄλλος μέ δημιουργεῖ κάθε φορά πού μέ συναισθάνεται, ἐξοῦ καί ἡ πολυσημία τοῦ κάθε ἐμπυχου καί ἀψυχου ὄντος. Ἡ ἀπουσία δόγματος καί ἡ ἔλλειψη πίστεως σέ μία μυθολογία-Βίβλο προσέφερε στούς Ἕλληνες τήν ἐλευθερία τῆς παραλλαγῆς, σέ ἀντίθεση μέ τίς σύγχρονες κοινωνίες, πού φροντίζουν γιά τήν ἀνα-παραγωγή, τήν ἀνα-παράσταση, τή γραπτή ἀνα-κύκλωση ἰδεῶν.² Αὐτή ἡ ἐλευθερία γεννήθηκε στόν χῶρο καί τόν χρόνο κάποιων ὁρίων. Ἡ ἑλληνική ἀρχαιότητα εἶχε βρεῖ τούς τρόπους νά διαφυλάσσει ὄχι μόνον τή σταθερότητα αὐτῶν τῶν ὁρίων, ἀλλά καί τήν ἐλευθερία αὐτοῦ πού περνοῦσε ἀπό τή μία κατηγορία ὁρίου στήν ἄλλη.³ Μέ δύο λόγια, εἶχε βρεῖ τόν τρόπο νά προφυλάσσει τήν ἐλευθερία ἀπό τήν ἐλευθεριότητα. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει ἡ λειτουργία τῆς ετερότητας, μέσα ἀπό αὐτή τήν ἀνάγκη δημιουργίας, εὐρεσης, ποικιλίας, μετάβασης, ἀνάμεσα σέ καταστάσεις πού φαινομενικά μοιάζουν ἀσύμβατες, ἀλλά πού τελικά ἐμπεριέχουν ἡ μία τήν ἄλλη. Ἀνάλογα ἐπομένως χαρακτηρίζεται τό βάρβαρο ὡς πρὸς τό ἑλληνικό, τό ἕτερον ὡς πρὸς τό ἐμπυχο ὄν, τόν ἄνθρωπο, τόν πολίτη. Οἱ συστοιχίες δημιουργοῦν τόν κόσμο. Καμιά φορά, αὐτές οἱ συστοιχίες ἀφοροῦν ἐξἄλλου ἓνα σχῆμα λίγο πιό ἰδιαίτερο: ὄχι αὐτό τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ στοιχείου πού βρῖσκεται ἀντιμέτωπο μέ «ἓνα διαφορετικό ἄνθρωπο», ἀλλά αὐτοῦ πού βρῖσκεται ἀντιμέτωπο μέ τό διαφορετικό ἀπό τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο. Πρόκειται γι' αὐτό τό ὅποιο ὁ Ζ.-Π. Βερνάν ὀνομάζει «ἐμπειρία τοῦ ἀπολύτως ἑτέρου».⁴

Μέσα σ' αὐτήν τή διπολική σχέση, ἡ ετερότητα δέν χαρακτηρίζει μία ἀόριστη ἰδεαλιστική ἔννοια, ἀλλά χαράζει τά ὄρια τῶν δύο πόλων, δίνοντάς τους ταυτότητα καί λόγο ὕπαρξης. Διότι ἡ ἀναγνώριση τῶν ἄκρων, γιά νά εἶναι γόνιμη, δημιουργική, ἐλεύθερη, πρέπει νά λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τό χάσμα πού χωρίζει καί ταυτοχρόνως ἐνώνει τό ἕτερον μέ τό ταυτόν, δηλαδή τόν χῶρο καί τόν χρόνο τοῦ πρέποντος, τόν τόπο καί τόν καιρό τῆς ετερότητας. Ἡ ετερότητα εἶναι τό στάδιο τῆς μετάβασης, ἡ μεθοριακή ζώνη, τό πέρασμα ἀνάμεσα σέ δύο κατηγορίες, σέ δύο τάξεις πραγμάτων. Αὐτή

ὠρμάζει, προετοιμάζει, ἀναδεικνύει, ἐκπαιδεύει, ὀρίζει τούς κόσμους μέ τούς ὁποίους συνορεύει, καί τούς κάνει ἐπομένως φανερούς. Οἱ κατηγορίες ἀναγνωρίζονται σ' αὐτόν τό χωροχρόνο ἡμιταυτότητας, ὅπως γιά παράδειγμα οἱ ἔφηβοι πρὶν τήν ἐνηλικίωση ἢ οἱ νέες παρθένοι πρὶν ἀπό τόν γάμο. Ἀμφιταλαντευόμενα ἀνάμεσα στήν ἀγριότητα καί τόν πολιτισμό, τήν παιδική ἡλικία καί τήν ὠριμότητα, καμιά φορά τή ζωή καί τόν θάνατο, τά ἐνεργά μέλη αὐτῆς τῆς ζώνης ἀντιμετωπίζουν ἓνα «πρὶν» καί ἓνα «μετά», ἓνα «ἐμπρός» καί ἓνα «πίσω», πού ἀντιπαρατίθενται, ἀλλά καί διεισδύουν τό ἓνα μέσα στό ἄλλο, μολονότι δέν συγχέονται ποτέ.

Ὁ Βερνάν, μέσα ἀπό τή μελέτη κάποιων ἰδιαίτερων μυθολογικῶν καί λατρευτικῶν στοιχείων, τῶν θεῶν πού φοροῦν προσώπειο καί αὐτῶν τῶν ὁποίων ἡ ὄψη θυμίζει προσώπειο, τῶν ἱερῶν νερῶν τῆς Στυγός, ὅπου οἱ ἐπίορκοι θεοὶ πέφτουν σέ κῶμα καί οἱ ἄνθρωποι πεθαίνουν, τοῦ παραμορφωμένου προσώπου τῆς Μούσας Καλλιόπης, τῆς Ἀθηνᾶς ἢ ἐνός θνητοῦ μουσικοῦ πού παίζει αὐλό, θέτει τό ζήτημα τῆς ετερότητας ὡς ἓνα ὄρατό καί ἀκουστικό συμβάν. Ἡ ετερότητα μπορεῖ νά γίνει ἀντιληπτή ἐπομένως γραφικά καί μουσικά ὡς μία κάθετη ἢ ὀριζόντια γραμμὴ. Ἀνάλογα μέ τή θεότητα καί τίς ἰδιότητες τοῦ τόπου καί τοῦ τύπου λατρείας αὐτῆς τῆς θεότητας πού συντηρεῖ τά ἕτερα, ἓνα μεταβατικό στάδιο μπορεῖ νά ἀποτελεῖ μέρος τῆς καθημερινότητας τῶν ἀνθρώπων,⁵ μπορεῖ ὅμως νά δημιουργεῖ καί ἀπόσταση ἀπό τήν καθημερινότητα, ὅπως συμβαίνει μέ τό προσώπειο τῆς Γοργῶς. Σ' αὐτήν τή συγκεκριμένη περίπτωση, ἡ συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό ἕτερον δέν εἶναι συνέπεια τῆς συνεχόμενης καί ἐναλλασσόμενης προόδου, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα μίας ρήξης, μίας κάθετης λύσης τῆς συνέχειας. Διότι ὁ ἄνθρωπος πού ἀντικρίζει τό πρόσωπο τῆς Γοργῶς ἀντιμετωπίζει τό τερατώδες.

Ἡ ὄψη τοῦ τέρατος, ἀντικατοπτρίζοντας ὅ,τι πιό μακρινό μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀπό τό αἰσθητικό καί πολιτικό ἀνθρώπινο ἰδεῶδες, ὑπάρχει γιά νά θυμίζει στόν ἄνθρωπο τή θνητή του ὑπόσταση. Ἡ Γοργῶ ὡς προσώπειο καί, κατ' ἐπέκταση, ὡς ἕτερον, ἐμπεριέχει τόν θεατή τῆς ἔτσι λοιπόν, κοιτώντας σε, σέ ἀναγκάζει νά

2. Γιά μία πρώτη ἀνάλυση τοῦ μύθου ὡς λόγου καί τῆς σχέσης του μέ τήν προφορική παράδοση, βλ. Ζ.-Π. Βερνάν, *Mythe et société en Grèce ancienne*, Παρίσι, 1974.

3. Τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας, ὁρίων καί ετερότητας ἀναλύθηκε διεξοδικά μέ βάση τό παράδειγμα τῆς τελετουργικῆς θυσίας, στό Ζ.-Π. Βερνάν & Μαροέλ Ντετιέν, *La cuisine du sacrifice en pays grec*, Παρίσι, 1979.

4. Τό βλέμμα τοῦ θανάτου, ὁ.π., σελ. 34.

5. Ἡ ἐπέμβαση τῆς Ἀρτεμῆς, πού προετοιμάζει τόν «ἀγριο» ἔφηβο γιά τό πέρασμά του στήν «πολιτισμένη» ἐνηλικίωση, ἀνήκει σχηματικά σέ μία ὀριζόντια μετάβαση, ἀφοῦ ἀκολουθεῖ μία πρόοδος χρονική.

δεξί τόν εαυτό σου. 'Αλλά αυτό πού ανακαλύπτεις δέν είναι τό είδωλο, τό όποιο άντικρύξεις και αναγνωρίζεις μέσα σέ έναν καθρέφτη. 'Η Γοργώ γελάει σαρκαστικά μέ τήν άγνοια και τήν ματαιότητά σου και γίνεται τελικά τό πρόσωπο του θανάτου σου: αυτός πού θά τήν κοιτάξει κατάματα μεταμορφώνεται σέ πέτρα. Τό έντέλει μή-βλέμμα της μεταμορφώνει τόν άνθρωπο σέ αυτό τό στοιχείο τής φύσης, τό ψυχρό και άνώνυμο, τό άψυχο και άφιλές.⁶ 'Ο άνθρωπος πού κοιτάζει τό προσώπειο γίνεται ό ίδιος μία πέτρινη μάσκα, χάνει τά ανθρώπινα χαρακτηριστικά πού τόν κάνουν μοναδικό και άρα ζωντανό, γίνεται ένα μέ τίς ψυχές των νεκρών πού πλανώνται στόν όμηρικό "Άδη, σώματα χωρίς ενέργεια, χωρίς φωνή. Για νά διεισδύσεις στόν θάνατο, πρέπει πρώτα νά πάρεις τήν μορφή του.

Μέσα από τόν μύθο του Περσέα, ό όποιος, άνατανκλώντας τό πρόσωπο τής Γοργώς πάνω στην άσπίδα του, μπόρεσε νά τήν άποκεφαλίσει χωρίς νά διασταυρώσει τό βλέμμα του μαζί της, ό Βερνάν⁷ δείχνει πώς τελικά τό έτερον δέν είναι ανεξάρτητο του ταύτου: άφου άρκεί νά σέ κοιτάξει ή Γοργώ για νά μετατραπεί τό πρόσωπό σου σέ προσώπειο, σημαίνει ότι ή μάσκα ως μετωπιαίο άντικείμενο, όχι μονον σέ άνατανκλά, αλλά και σέ έμπεριέχει. Καί αυτή είναι ή πρωτότυπη και βαθύτατα έμπεριστατωμένη πρόταση του Βερνάν: ή αρχαιοελληνική έτερότητα δέν είναι μία σχέση διάσπασης, δέν είναι χώρος και χρόνος δημιουργίας ενός έξωτερικού και ενός έσωτερικού στοιχείου – γι' αυτό άλλωστε και δέν άπασχόλησε ποτέ τόν αρχαιοελληνικό κόσμο ό διαφορετικός άνθρωπος. Τό έτερον ύπάρχει ως στήριγμα και ως δημιουργός του είναι, άφου δέν νοείται εαυτός χωρίς ένα διαφορετικό ή ένα όμοιο, πού τόν καθορίζουν εξίσου. Κάνοντας άναφορά στην πλατωνική σκέψη, ό Βερνάν θυμίζει ότι, εάν τό αυτό παραμείνει άναδιπλωμένο στόν εαυτό του, καμία σκέψη δέν είναι έφικτή.⁸

'Εάν ή μάσκα είναι όργανο τόσο τής λατρειας όσο και τής σκηνικής δράσης, αυτό συμβαίνει γιατί λειτουργεί ως άντικείμενο υπερβατικό: τοποθετώντας τόν θεατή της άπέναντι στό κρυσταλλωμένο, τό άνέκφραστο και τό άναλλοίωτο, του θυμίζει ό,τι πιο εύάλωτο και τρομακτικό αναγκαία φέρει από τή στιγμή τής γέννησής του, δηλαδή τή θνητότητά του. Τό άναπόφευκτο του θανάτου, αυτό τό «σκάνδαλο», όπως τό χαρακτήριζε ό Βερνάν, ξεχωρίζει τόν άνθρωπο από τούς άθάνατους θεούς του και τόν κάνει νά πετρώνει μπροστά στό σαρκαστικό γέλιο και τόν ιερό τρόπο ενός γοργόνειου προσώπειου. Παρ' όλες τίς διαφορές των δύο μασκών, τελετουργικής και θεατρικής,⁹ τή δύναμη τής έτερότητας μέσα από τή μετωπική άντιπαράθεση μαρτυρά και ό μασκοφορεμένος ύποκριτής του αρχαίου δράματος, ό όποιος, φορώντας τό προσώπειο του ρόλου του, παύει νά είναι άποκλειστικά ό εαυτός του, αλλά ένσαρκώνει μία παρουσία, μία δύναμη, πού όχι μόνον τόν κυριεύει, αλλά και τής οποίας μιμείται

τήν όψη, τήν κίνηση και τήν φωνή. Κι άν ό Διόνυσος είναι ή άφορμή για σκηνική δράση, αυτό συμβαίνει γιατί πρόκειται για τή μόνη θεότητα, εκτός από τήν Γοργώ και τήν μούσα Καλλιόπη ως αλήτρια, πού εικονίζεται όχι σέ προφίλ, όπως όλοι οι άλλοι θεοί, αλλά μετωπικά.¹⁰ Αυτή τήν υπερβατική δύναμη του εϋθέως βλέμματος και τή σχέση του μέ τή μαγία, τόν ένθουσιασμό, δραματοποιεί ό Ευριπίδης στις *Βάκχες* του.¹¹ 'Ο τραγικός μάς προτρέπει νά αναρρωτηθούμε μήπως εκεί βρίσκεται ή ρίζα τής έτερότητας. 'Η άγωνιάς κι μάταιη περιπέτεια του ανθρώπου νά έπικρατήσει πάνω στην πολλαπλή τραγική έτερότητα του Διονύσου, αυτή τής μεταμόρφωσης, τής μάσκας και του θανάτου, ίσως νά υπενθυμίζει στόν θνητό Έλληνα, όχι μόνον τήν τραγική του μοίρα, αλλά και τό έτερον της, τήν χάρη τής τέχνης, τήν ευθυμία τής γιορτής και τήν έκστατική παράδοση στο παιχνίδι.

Σέ μία από τίς τελευταίες συνεντεύξεις του,¹² ό Ζάν-Πιέρ Βερνάν ολοκλήρωσε τή σκέψη του μέ τά παρακάτω λόγια: «'Εάν ύπάρχει ό Θεός, ύπάρχει άναγκαστικά, άφου ή ουσία του προϋποθέτει τήν ύπαρξή του. 'Αλλά ή ουσία του ανθρώπου, ή δική μου ουσία, ή δική σας, δέν προϋποθέτει εκ των προτέρων σέ τίποτα τήν ύπαρξη του Θεού. 'Αντιθέτως, τήν καθιστά άμφίβολη. 'Η ύπαρξη του Θεού είναι μυστήριο. Αυτό τό μυστήριο δέν άποδεικνύει παρά μόνον ένα πράγμα: ότι έχουμε όλοι μας ένα χρέος άπέναντι σ' αυτούς πού μάς δημιούργησαν πνευματικά, όπως έχουμε και ένα χρέος άπέναντι σ' αυτόν τόν κόσμο, τόν σκατένιο και θαυμαστό, στόν όποιο ζούμε».

Νομίζω ότι ό Ζάν-Πιέρ Βερνάν έπαφίεται σέ μάς για νά συνεχίσουμε νά σκαφτόμαστε.

6. Για μία άνάλυση του κολοσσού και τής σχέσης του μέ τή διττότητα, τό άόρατο και τόν θάνατο, βλ. Ζ.-Π. Βερνάν, "Figuration de l'invisible et categorie du double: le colossos", στο *Mythe et pensee chez les Grecs*, Παρίσι, 1965, άναθεωρημένη έκδοση 1990.

7. Πρίν τή μελέτη τήν αφιερωμένη στή Γοργώ, ό Βερνάν δημοσιεύει στόν τόμο τό *Βλέμμα του θανάτου*, σέ συνεργασία μέ τήν Φρανσουάζ Φροντιζί-Ντυκρού, τή μελέτη "Figures du masque en Grèce ancienne".

8. *Βλέμμα του θανάτου*, ό.π., σελ. 33.

9. Συγκριτική μελέτη των δύο ειδών μάσκας στο "Figures de masque en Grèce ancienne", ό.π.

10. Πρόκειται για τήν άπεικόνιση των δύο θεών στο άγγείο Francois, βος αιώνας π.Χ.

11. Πρβλ. Ζ.-Π. Βερνάν, "Le Dionysos masqué des Bacchantes d'Euripide", στο *Μύθος και τραγωδία II* (έλλ. μτφ. Α. Γκάρτζιου-Τάττη, Άθήνα 1988).

12. "Jean-Pierre Vernant: le sens de la vie", *Lire*, Δεκέμβριος 2004-Ιανουάριος 2005.

Ἀποχαιρετισμός

τῆς Στέλλας Γεωργούδη

Εδῶ καί ἕξι σχεδόν μῆνες, ἀποχαιρετούσαμε τόν Πιέρ Βιντάλ-Νακέ. Τώρα, στήν ἀρχή τῆς νέας χρονιάς, ἔφυγε καί ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν, ὁ Ζιπέ, ὅπως ἤθελε νά τόν φωνάζουν φίλοι καί γνωστοί. Καί πάλι θά πῶ ὅτι ἡ στιγμή τοῦ θανάτου δέν εἶναι, γιά μένα, πρόσφορη γιά παρουσιάσεις καί ἀναλύσεις ἐνός ἔργου πού δημιούργησε σχολή στόν χῶρο τῶν κλασικῶν σπουδῶν, πού ἀνατάραξε τά βαλτωμένα συχνά νερά τῶν «ἀρχαιογνωστικῶν» μελετῶν, πού ζωντάνευε, μέσα ἀπό ἕναν ξεκάθαρο γραπτό καί προφορικό λόγο, τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα, ἀπαλλάσσοντάς την ἀπό τίς ἀνιστορικές θεωρίες περὶ «ἑλληνικοῦ θαύματος».

Αὐτή τήν ὥρα θέλω νά θυμᾶμαι τόν Ζιπέ, ὅπως τόν γνώρισα πρὶν ἀπό 40 περίπου χρόνια: τόν ἰδρυτή ἐνός Κέντρου Συγκριτικῶν Ἑρευνῶν γιά τίς Ἀρχαῖες Κοινωνίες (τό σημερινό Centre Louis Gernet), πού ἐμελλε νά γίνεῖ ἕνα ζωντανό καί πολύφωνο ἐργαστήρι, στόχος συχνά κάποιων συντηρητικῶν πανεπιστημιακῶν κύκλων. Θέλω νά θυμᾶμαι τόν δάσκαλο πού εἶχε τό

σπάνιο χάρισμα νά κάνει κατανοητό, γιά τό ἀκροατήριό του, καί τόν πιό δυσνόητο λόγο. Θέλω νά θυμᾶμαι τόν φίλο καί συνεργάτη, πού ἤξερε νά ἐμπνέει καί νά προωθεῖ μία συλλογική ἔρευνα, ρίχνοντας τό βάρος στό «ἐμεῖς», καί ὄχι στό «ἐγώ». Θέλω νά θυμᾶμαι τόν Ζιπέ, ὄχι μόνο ὡς τόν βαθυστόχαστο ἑλληνιστή πού γνωρίσαμε, ἀλλά καί ὡς ἕναν ἀπό τούς πρωτεργάτες τῆς γαλλικῆς Ἀντίστασης ἐναντίον τοῦ ναζισμοῦ, τόν γνωστό τότε ὡς «Colonel Berthier».

Ἄλλά ἂν οἱ θνητοί χάνονται σάν τά φύλλα τῶν δέντρων, ὅπως λέει ὁ Ὅμηρος, μᾶς μένει τουλάχιστον κάτι τό ἀφθαρτό: ἡ αἰδῖος μνήμη.

Στέλλα Γεωργούδη, διευθύντρια σπουδῶν, École Pratique des Hautes Études, Τμήμα Θρησκευτικῶν Ἐπιστημῶν

Ἡ μελέτη τοῦ προσώπου καί τῆς ἐργασίας στήν ἀρχαία Ἑλλάδα

τῆς Ἀριάδνης Γκάρτζιου-Τάττη

Στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του *Μύθος καί σκέψη στήν ἀρχαία Ἑλλάδα* πού κυκλοφόρησε γιά πρώτη φορά στή Γαλλία τό 1965 καί γνώρισε ἔκτοτε τεράστια ἐπιτυχία σέ ὅλο τόν κόσμο, ὁ Ζ.-Π. Βερνάν ἔγραφε ὅτι «ἡ ἐπιστροφή στήν ἀρχαία Ἑλλά-

δα ἐπιβάλλεται γιά δύο λόγους. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι πρακτικός. Τά δεδομένα πού ἔχουμε γιά τήν Ἑλλάδα εἶναι περισσότερα, πιό διαφοροποιημένα καί συνάμα καλύτερα ἐπεξεργασμένα ἀπό ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται σέ ἄλλους πολιτισμούς». Τά δεδομένα αὐτά πού διαφέρουν ἀπό ἐκεῖνα πού συνθέτουν τόν δικό μας πνευματικό κόσμο «μᾶς βγάζουν ἀπό τό χῶρο μας, μᾶς δίνουν τήν αἴσθηση τῆς ἱστορικῆς ἀπόστασης, μᾶς κάνουν νά συνειδητοποιήσουμε μιάν ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ταυτόχρονα, ὁμως, δέν τά νιώθουμε τόσο ξένα,

Ἀριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη, ἀναπληρώτρια καθηγήτρια Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Θρησκείας καί Μυθολογίας, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

όσο άλλα. Μας μεταδόθηκαν χωρίς να διακοπεί ή συνεχίσει να ζούν σε πολιτισμικές παραδόσεις, με τις οποίες είμαστε ακόμη δεμένοι».

Ο δεύτερος λόγος πού στρέφει τόν ιστορικό πρὸς τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι «σὲ διάστημα μερικῶν αἰῶνων ἔγιναν ἀποφασιστικὲς μεταβολές στὴν κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας: γέννηση τῆς πόλεως καὶ τοῦ δικαίου, ἐμφάνιση, στὸς πρώτους φιλοσόφους, μίας σκέψης ὀρθολογικοῦ χαρακτήρα, καὶ προοδευτικὴ ὀργάνωση τῆς γνώσης σὲ ἓνα σύνολο θετικῶν, διαφοροποιημένων μαθήσεων (ὀντολογία, μαθηματικά, λογικὴ, φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἱατρικὴ, ἠθικὴ, πολιτικὴ), δημιουργία νέων μορφῶν τέχνης, ἐπινόηση διαφόρων τρόπων ἔκφρασης, πού ἀνταποκρίνονται στὴν ἀνάγκη νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν παραγνωρισμένες ὡς τότε πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας: λυρική ποίηση καὶ τραγικὸ θέατρο στὸν τομέα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, γλυπτικὴ καὶ ζωγραφικὴ, νοούμενες ὡς τρόποι καὶ μέσα μίμησης, στὸν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν».¹

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἀποτέλεσαν τὸ ὑπόβαθρο πάνω στὸ ὁποῖο στήριξε ὁ γάλλος διανοούμενος τὴ μακρόχρονη ἐνασχόλησή του μετὰ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Γιὰ τὸν Βερνάν, ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα δὲν ἦταν μοντέλο μοναδικό, ἀλλὰ ἓνας τρόπος σκέψης, ἓνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἡ ἀνθρωπότητα ἔδωσε στὴν ἐσωτερικὴ τῆς διάσταση μία ἰδιαίτερη ταυτότητα. Σβήνοντας τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στίς φιλολογικὲς, ιστορικὲς καὶ φιλοσοφικὲς μαρτυρίες, προσπάθησε νὰ κατανοήσῃ τὸ σύνολο τῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἀντιλήψεων πού διαμόρφωσαν τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας δηλαδὴ τοὺς τρόπους πού συμπεριφέρονταν, ἐργάζονταν, σκέπτονταν ἢ ἐκφράζονταν.

Ἡ ὀπτικὴ αὐτὴ ὀφείλει πολλὰ στὴν καταλυτικὴ ἐπίδραση τῆς ιστορικῆς ψυχολογίας γιὰ τὴν ὁποία ἔχει μιλήσει ὁ Βερνάν σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του,² ἐνῶ ἄλλοῦ ἔδωσε καὶ τὸν τρόπο σύμφωνα μετὰ τὸν ὁποῖο ἐφάρμοσε ὁ ἴδιος τὰ διδάγματά της: «Αὐτὸ πού με ἀπασχολεῖ, με δάση τὴν ιστορικὴ ψυχολογία, εἶναι πὼς δὲν ὑπάρχει ἓνας ἄνθρωπος γενικῶς, δὲν ὑπάρχουν πολιτισμοὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι πάντα οἱ ἴδιοι. Αὐτὸ πού πρέπει νὰ ἐξετάσουμε εἶναι τὸ ποιὸς ἄνθρωπος, σὲ σχέση μετὰ τὸ σύνολο τῶν πολιτιστικῶν πεπραγμένων σὲ μία δεδομένη ἐποχὴ, εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ σὲ αὐτά. Ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸ πού κάνει, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὰ ἔργα του, μόνο μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα, δηλαδὴ μέσα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ, ὀφείλει ὁ ψυχολόγος νὰ μελετήσῃ τὸ πὼς σφρηλατεῖται ὁ ἄνθρωπος, τὸ πὼς συγκροτεῖται, ὁ ἴδιος, ιστορικά».³

Θὰ μείνουμε σὲ δύο ἐνδεικτικὰ παραδείγματα αὐτῆς τῆς μεθοδολογικῆς προσέγγισης γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τοὺς νέους δρόμους πού ἄνοιξε στὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ

στὸ θέμα τῆς ἀνάδυσης τοῦ προσώπου στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο, στὸ σύνολο δηλαδὴ ἐκεῖνο τῶν ἐννοιῶν, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τὴ διασαφήνιση τῆς θέσης καὶ τοῦ ρόλου τοῦ ἀτόμου σὲ σχέση μετὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους. Τὸ καθήκον τοῦ σύγχρονου ἐρευνητῆ, ἔγραφε ὁ Βερνάν, «δὲν εἶναι νὰ καθορίσει ἂν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει τὸ πρόσωπο στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἀλλὰ νὰ ἐξετάσει τί εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνα καὶ σὲ τί διαφέρει, σὲ σχέση μετὰ πολλαπλά του γνωρίσματα, ἀπὸ τὸ σημερινὸ πρόσωπο: ποιὲς πλευρὲς του διαγράφονται λίγο-πολύ σὲ μία δεδομένη στιγμή καὶ μετὰ ποιά μορφή, ποιὲς πλευρὲς του παραγνωρίζονται, ποιὲς διαστάσεις τοῦ ἐγὼ φαίνονται ἤδη νὰ ἔχουν ἐκφραστῆι στὸ ἓνα ἢ στὸ ἄλλο εἶδος ἔργων, θεσμῶν ἢ δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, ποιὲς εἶναι οἱ γραμμὲς ἀνάπτυξης τῆς λειτουργίας, οἱ κύριες κατευθύνσεις της, ἀκόμη καὶ τὰ ψηλαφίσματα, οἱ ναυαγημένες ἀπέπειρες, οἱ ἄγονες προσπάθειες, ποιὸς εἶναι τέλος ὁ βαθμὸς συστηματοποίησης τῆς λειτουργίας, τὸ πιθανὸ τῆς κέντρο, οἱ χαρακτηριστικὲς τῆς “ὄψεις”».⁴

Τὸ δεύτερο ἀφορᾷ στὴν ἐρευνα γιὰ τὰ εἶδη τῶν δραστηριοτήτων, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνας οἰκοδόμησε τὸ πλαίσιο τῆς ἐσωτερικῆς του ἐμπειρίας. Ὁ Βερνάν προβληματίστηκε καὶ γιὰ τὸ πὼς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς οἰκοδόμησε τὸ πλαίσιο τῆς ἐμπειρίας του γιὰ τὸν φυσικὸ κόσμο μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν τεχνικὴ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ εἶναι καὶ ἡ μελέτη του γιὰ τὴν ἐννοια τῆς ἐργασίας, φαινόμενο πού ἔχει σηματοδέψει βαθιὰ τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἔχει ἀντιμετωπιθεῖ, συνήθως μετὰ τὴ μορφή πού τὴ γνωρίζουμε σήμερα, ἀπὸ δύο πλευρὲς: «ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὑποτίμησης τῆς ἐργασίας καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὀρίων τῆς

1. Πρὸς. J.-P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*, Παρίσι 1965, ἔκδοση βελτιωμένη καὶ ἐπαιξημένη μετὰ καινούριες μελέτες ¹⁰1985, σελ. 10 (μτφρ. Σ. Γεωργιούδη, *Μύθος καὶ σκέψη στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα*, τ. Α', Ἀθήνα, ἐκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1989, σελ. 12 κ.έ.).

2. Βλ. «De la psychologie historique à une anthropologie de la Grèce ancienne», *Metis*, IV, 2, 1989, σελ. 305-314.

3. Πρὸς. J.-P. Vernant, στὸ *La pensée grecque. Entretien avec Jean Pierre Vernant*, Association de la Recherche de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1992 (μτφρ. Σ. Ἀναγνωστοπούλου, *Ἡ ἑλληνικὴ σκέψη*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα, 1993, σελ. 15).

4. Πρὸς. J.-P. Vernant, *Mythe et pensée*, σελ. 13 κ.έ. (ἑλλην. μετ., τ. Α', σελ. 16 κ.έ.). Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. τὸ κεφάλαιο «Aspects de la personne dans la religion grecque» στὸ *Mythe et pensée*, σελ. 355-370 (ἑλλην. μετ. «Πλευρὲς τοῦ προσώπου στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία», τ. Α', σελ. 131-151) καθὼς καὶ «L'individu dans la cité» στὸ *L'individu, la mort, l'amour*, Παρίσι, 1989, σελ. 211-232 (μτφρ. Δ. Φασέας, «Τὸ ἄτομο μέσα στὴν πολιτεία», *Ἀρχαιολογία*, 28, 1988, σελ. 6-14).

τεχνικής σκέψης». Εξοικειωμένος ιδιαίτερα με τη μαρξιστική θεώρηση του αρχαίου κόσμου, ο Βερνάν επιχείρησε κατά τη δεκαετία του '50, όταν η συζήτηση βρισκόταν στην ακμή της, να αποκαταστήσει μία διαλεκτική θεώρηση, η οποία αποβλέπει στο να μελετηθούν τα διάφορα στοιχεία που απαρτίζουν την κοινωνία της αρχαίας Ελλάδας, ως στοιχεία ενός συνόλου τα οποία αλληλοεπιδρούν και επενεργούν το ένα στο άλλο.⁵ Ωστόσο, ο προσανατολισμός του στην ανάλυση του φαινομένου της εργασίας, μολονότι έχει δεχτεί την αναμφισβήτητη επίδραση της μαρξιστικής αντίληψης, δεν περιορίστηκε μόνο στην οικονομική διάσταση του θέματος. Το αντικείμενο της μελέτης του ήταν διαφορετικό: «θεωρώντας την εργασία ως ένα σημαντικό είδος συμπεριφοράς, εξαιρετικά οργανωμένο κι ένοπιημένο σήμερα», αναρωτήθηκε «μέ ποιά μορφή εμφανίζεται στον αρχαίο κόσμο, ποιά θέση κατέχει μέσα στον άνθρωπο και την κοινωνία: πώς καθορίζεται σέ σχέση με τις άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες, ποιές ενέργειες νοούνται λίγο-πολύ ως εργασία, μέ ποιές μορφές, μέ ποιο ψυχολογικό περιεχόμενο».

Τόνισε μάλιστα ότι «η εργασία είναι ένα ανθρώπινο φαινόμενο μέ πολλαπλές διαστάσεις και η ανάλυσή του απαιτεί μελέτες σέ πολλά επίπεδα. Υπάρχει μία τεχνική, οικονομική, κοινωνική, ψυχολογική ιστορία της εργασίας. Οι παρατηρήσεις μας αφορούν ειδικότερα αυτή την τελευταία πλευρά, την ψυχολογική, στην αρχαία Ελλάδα: θεωρούμε την εργασία ως μιάν ιδιαίτερη μορφή ανθρώπινης δραστηριότητας κι εξετάζουμε τή θέση που είχε στον έσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, τίς σημασίες της, τό ψυχολογικό της περιεχόμενο. Αυτό δέν σημαίνει πώς η προοπτική μας δέν είναι ιστορική γιατί, όπως δέν έχει κανείς τό δικαίωμα νά εφαρμόσει στον αρχαίο ελληνικό κόσμο τίς οικονομικές κατηγορίες του σύγχρονου καπιταλισμού, μέ τόν ίδιο τρόπο δέν μπορεί νά αποδώσει στον άνθρωπο της αρχαίας πόλης τήν ψυχολογική λειτουργία της εργασίας, έτσι όπως διαγράφεται σήμερα».⁶

Οι θέσεις αυτές του Βερνάν, όπως και πολλές ακόμη που δέν είναι δυνατόν νά θιγούν στο παρόν αφιέρωμα, δέν έφεραν μόνο τόν ίδιο πίο κοντά στην κατανόηση των αρχαίων Ελλήνων. Άλλαξαν ριζικά και τόν ορίζοντα των αρχαιοελληνικών σπουδών που έφεξης λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τίς θέσεις του για τόν αρχαίο ελληνικό μύθο, τή θρησκεία, τήν πολιτική και τήν κοινωνία.

5. Βλ. κυρίως «Remarques sur la lutte de classe dans la Grèce ancienne», *Eirene*, 4, 1965, σελ. 5-19 (τό κείμενο επαναδημ. στο *Mythe et société en Grèce ancienne*, Παρίσι 1974, '1992, σελ. 11-29).

6. Πρβ. «Aspects psychologiques du travail dans la Grèce ancienne», *La pensée*, 66, 1956, σελ. 80-84, επανέκδ. *Mythe et pensée*, σελ. 294 (έλλην. μετ. «Ψυχολογικές πλευρές της εργασίας», τ. Α', σελ. 52).

Ἡ πραγματική μεγαλοσύνη τοῦ διανοοῦμένου

τοῦ Σάιμον Γκόλντχιλ

Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν άλλαξε τό πρόσωπο τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατά τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα καί ἡ ἐπίδρασή του θά κρατήσει γιά πολλά χρόνια ἀκόμα. Θά ἦταν ἀπλοϊκό νά τόν ὀνομάσουμε στρουκτουραλιστή –ἀντιπροσωπεύει πολύ περισσότερο πράγματα– ἀλλά κάποια ἀπό τά πιο σημαντικά του ἔργα, μέ τή μεγαλύτερη ἀπήχηση, σίγουρα εἰσήγαν τή στρουκτουραλιστική ἀνάλυση στίς κλασικές σπουδές. Τά δύο σημαντικότερα πεδία τῶν μελετῶν του εἶναι ἡ ἑλληνική θρησκεία καί τό ἑλληνικό δράμα. Ἡ ἐρμηνεία του γιά τή θυσία, τήν κεντρική πράξη τῆς ἀρχαιοελληνικῆς θρησκείας, εἶναι πλέον ἀπολύτως καθιερωμένη, ἀκόμα καί γιά ἑλληνιστές πού θά γλώμαζαν ἄν κάποιος τοὺς ἀποκαλοῦσε στρουκτουραλιστές (πολύ δέ περισσότερο «τοῦ συρμού»). Ὁ Βερνάν ἦταν ὁ πρῶτος πού ἀνέλυσε τή θυσία ὡς τελετουργία μέσα ἀπό τήν ὁποία δομεῖται μία ἀντίληψη γιά τόν κόσμο καί τίς σχέσεις ἀνθρώπων, ζώων καί θεῶν. Στό ἑλληνικό θέατρο εἶδε τήν γλώσσα τῆς τραγωδίας ὡς τό μέσον πού δραματοποιεῖ τίς ἐντάσεις καί τίς ἀμφισιμίες τοῦ ἀναπτυσσόμενου λό-

γου τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ἐγκαινιάζοντας ἕνα ὀλόκληρο πλῆθος μελετῶν ἄλλων ἐρευνητῶν.

Ἡ ἀγαπημένη μου ἀνάμνηση ἀπό τόν Ζιπέ (ὅπως τόν ἤξεραν ὅλοι) ἀνάγεται στήν ἐποχή πού ἤμουν ἀκόμα νεαρός ἐρευνητής: σέ μία ἀνακοίνωσή μου ἀσκούσα ἐν μέρει κριτική σέ μία φράση του. Περίμενα μέ ἀγωνία τήν ἀντίδραση τοῦ μεγάλου καθηγητῆ. Ὁ Βερνάν ἄρχισε λέγοντας: «Ὅταν τό εἶπα αὐτό ἤμουν τρελός...». Εἶχε τήν ἀληθινή μεγαλοσύνη, πού τοῦ ἐπέτρεπε νά δεχτεῖ τήν κριτική ἐνός νέου ἐρευνητῆ μέ τρόπο τίμιο καί μέ χιοῦμορ καί μετά νά συνεχίσει τήν συζήτηση μέ τρόπο ἐπωφελή καί ὀξυδερκή. Ἡ ἀπουσία του θά εἶναι ὀδυνηρή, ὄχι μόνο γιά τή διανοητική του λάμψη, ἀλλά καί γιά τίς ἀξίες πού ἐνσάρκωνε ὡς ἄνθρωπος καί ὡς διανοοῦμενος.

Simon Goldhill, καθηγητής Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας καί Πολιτισμοῦ, Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ

Πένθος καί μνήμη γιά τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν

τῆς Φρόμα Ι. Ζάιτλιν

Νομίζαμε ὅτι ὁ Ζιπέ ἦταν ἀθάνατος. Γιά μᾶς πού τόν ἀγαπούσαμε, πού μάθαμε ἀπ' αὐτόν, καί δουλέψαμε μαζί του ὅλα αὐτά τά πολλά χρόνια, ἦταν ἀδιανόητο πῶς θά ἐρχόταν μία μέρα πού θά μᾶς ἐγκατέλειπε. Ἀλλά αὐτή ἡ μέρα ἐφτασε καί μᾶς ἀπομένει, μέ ὅποιον τρόπο ἔχουμε, νά ἀποδώσουμε φόρο τιμῆς σ' αὐτόν τόν ἐκπληκτικό ἄνθρωπο καί τόν

ἐκπληκτικό διανοοῦμενο, πού ἔγραψε ὁ ἴδιος μέ τόση εὐγλωττία γιά τοὺς θνητούς καί τοὺς ἀθάνατους στήν ἀρχαιοελληνική σκέψη καί θρησκεία. «Θνητοί καί Ἀθάνατοι» εἶναι, στήν πραγματικότητα, ὁ τίτλος πού ἔδωσα σέ μία συλλογή μελετῶν του, τήν ὁποία ἐπιμελήθηκα καί γιά τήν ὁποία ἔγραψα τήν εἰσαγωγή (Princeton University Press, 1991). Ὁ τίτλος ἀναφέρεται κατ' ἀρχήν στό πρῶτο δοκίμιο μέ θέμα τό σῶμα τῶν θεῶν, ἀλλά ἡ ἀντίθεση τήν ὁποία ἐμπεριέχει συμπεκνώνει ἐπίσης σέ μία φράση αὐτῆς τίς εὐρύτερες σχέσεις μεταξύ αὐτοῦ καί ἄλλου, ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ, Ἑλλήνα καί βαρβάρου, μῦθο καί λόγου, καί ὅλα τά ἄλλα ἀντιθετικά ζεύγη, τά ὁποία ἦταν τόσο ἀναπόσπαστα στήν σκέψη τοῦ Ζιπέ ὡς σημεῖα ἐκκίνησης

Froma I. Zeitlin, καθηγήτρια Κλασικῶν Σπουδῶν, Συγκριτικῆς Λογοτεχνίας, Διευθύντρια τοῦ Προγράμματος Ἰουδαϊκῶν Σπουδῶν στήν ἔδρα Ἀρχαιοελληνικῆς Γλώσσας καί Λογοτεχνίας, Charles Ewing, Πανεπιστήμιο τοῦ Πρίνστον.

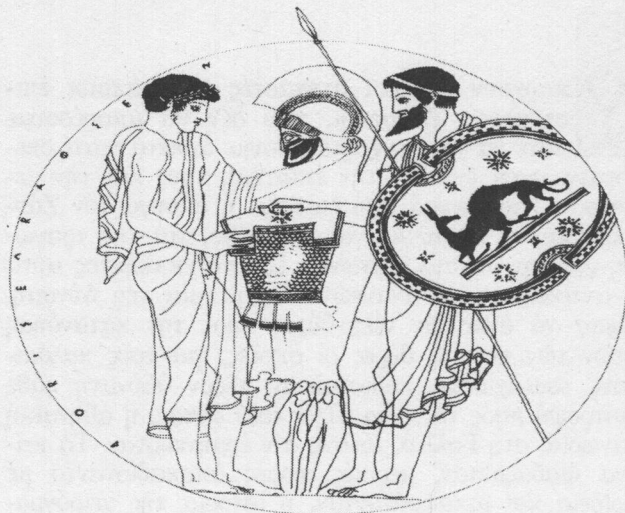
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΖΑΝ-ΠΙΕΡ ΒΕΡΝΑΝ

στις απaráμιλλες συμβολές του στην κατανόησή μας για τόν αρχαιοελληνικό πολιτισμό.

Τόν πρωτοσυνάντησα όμως μέσα από ένα άλλο βιβλίο. Ήταν τό 1970, όταν πήρα κατά τύχη στά χέρια μου τό *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα* (πού πρωτοεκδόθηκε τό 1965). Μόλις είχα ολοκληρώσει τίς προπτυχιακές μου σπουδές και έτοιμαζόμουν νά ξεκινήσω πανεπιστημιακή καριέρα, αλλά αυτά πού διάβασα στις σελίδες εκείνες μου άνοιξαν δρόμους κατανόησης πού δέν είχα ποτέ ξανασυναντήσει και άλλαξαν άμετάκλητα τήν κατεύθυνση τής δουλειάς μου. Είμαι ίσως παράξενη σύμπτωση τό γεγονός πώς μόλις τήν περασμένη άνοιξη εκδόθηκε έπιτέλους μία κανονική άγγλική μετάφραση του βιβλίου (άπό τίς εκδόσεις Zone Press). Συνεισέφερα κι εγώ για νά πραγματοποιηθεί αυτή ή έκδοση και έγγραφα, παρουσιάζοντάς την, ότι τό βιβλίο ήταν φρέσκο και προκλητικό όσο και όταν πρωτοεμφανίστηκε στην πνευματική σκηνή. "Όπως έγγραψε ένας άλλος κριτικός, «αυτό τό βιβλίο παραμένει σήμερα μία παθιασμένη και θατιά έρευνα πάνω στους αρχαίους Έλληνες, πού είναι ταυτόχρονα απόμακροι και κοντινοί μας όσον άφορά τήν εξέλιξη τών δομών τους και τών διανοητικών τους δραστηριοτήτων». Έλπίζω πώς χάρηκε αυτή τήν τελευταία (άν και καθυστερημένη) αναγνώριση τής διαχρονικής άξίας του βιβλίου. Συνειδητοποιώ τώρα πώς ξέχασα νά τόν ρωτήσω.

"Όπως άποδείχθηκε πάντως, υπήρχαν πολλά περισσότερα στή σχέση μου μαζί του άπό τά κοινά μας ενδιαφέροντα και τόν θαυμασμό μου για τή δουλειά του. Οί ζωές μας συνδέθηκαν επίσης μέσα άπό τήν οικογενειακή σχέση τής Λιντά, τής λατρεμένης του γυναίκας, μέ τήν πιά αγαπημένη παιδική μου φίλη, μία συμμαθήτρια πού είχε φύγει άπό τή Γαλλία μέ τήν οικογένειά της κυνηγημένη άπό τούς ναζί. Μία μέρα ανάκαλυψα τή σχέση ανάμεσα στον Ζάν-Πιέρ Βερνάν και τό πρόσωπο πού ή φίλη μου άποκαλοῦσε Ζιπέ, και τό όποιο πρωτοσυνάντησα σ' αυτές τίς άμερικανικές άκτές όταν ήρθε νά μās επισκεφτεί. Άγωνιζόμουν τότε νά επικοινωνήσω μαζί του σέ κάτι γαλλικά πού, κυρίως χάρη σ' αυτόν, βελτιώθηκαν μέ τά χρόνια. Στην αρχή δέν κατάλαβα πώς θά γινόταν ένα ούσιαστικό κομμάτι τής ζωής μου, και στις δύο πλευρές του Άτλαντικού.

Άκολούθησε ή πρώτη μεγάλη παραμονή μου στό Παρίσι, τό 1975, όπου είχα τήν τύχη νά είμαι παρούσα στην έναρκτήρια διάλεξη του Ζιπέ στην έδρα του στό Collège de France, ενω άκολούθησαν κι άλλες πολλές, στή διάρκεια τών όποιων οι επαφές μου μαζί του, τόσο δημόσιες όσο και ιδιωτικές, άποτελοῦσαν πάντα τίς σημαντικότερες στιγμές του ταξιδιού. Άπό τήν άλλη μεριά, σέ όλα αυτά τά χρόνια, θυμάμαι τουλάχιστον τέσσερις επισκέψεις του στό Πανεπιστήμιο του Πρίνστον, στή διάρκεια τών όποιων κέρδισε τίς καρδιές του άκροατηρίου του μέ τίς συναρπαστικές διαλέξεις του, πού τίς έδινε πάντα μέ στυλ και άπίστευτη ζω-

νάνια. Ήταν μάστορας στό νά διηγείται ιστορίες, μέ ένα άπίστευτο ταλέντο μίμου. Άλλά, φυσικά, ήταν πολύ περισσότερο άπ' αυτό. Ήταν κάτι πολύ περισσότερο άπό ένας καινοτόμος, ακριβής και πρωτότυπος διανοούμενος, του όποιου ή διαύγεια τής σκέψης συνταιριαζόταν μέ τή μοναδική έπιτυχία τής διατύπωσης. Η μαγνητική του προσωπικότητα και μία έμφυτη κοινωνικότητα συγκέντρωνε και συνένωνε τούς ανθρώπους, του έαυτού μου συμπεριλαμβανομένου, σέ μία προστατευμένη κοινωνία ποικίλων σχέσεων. Άπό τήν φύση του ήταν δίκαιος, γενναιοδωρος και άπίστευτα τρυφερός. Παρόλο πού ποτέ δέν συμβιβαζόταν σέ ότι άφορούσε τίς πεποιθήσεις του και ποτέ δέν χαμήλωνε τά κριτήριά του, είχε άξιοζήλευτη άνοχή για τίς ιδέες (και τά αισθήματα) τών άλλων. Τους έκανε όλους ίσους του. Ήμασταν φοιτητές του, μαθητές του, αλλά και σύντροφοί του. Ενω άνέβαινε στά άκαδημαϊκά αξιώματα, όλοι άδιακρίτως τόν άποκαλοῦσαν μέ άγάπη Ζιπέ. Έδωσε άγάπη και πήρε άγάπη σέ αντίλλαγμα. Ένας άνθρωπος γενναίος και άπλός, σοφός στον τρόπο πού καθοδηγοῦσε, μέ ζεστή καρδιά και άμεμπτη άκεραιότητα. Μου δόθηκε τό σπάνιο προνόμιο νά γνωρίσω τόν Ζιπέ, νά χαρώ τήν οικειότητα τής φιλίας του και τή φιλοξενία του σπιτιού του. Δέν μπορώ ακόμα νά πιστέψω πώς δέν είναι πιά μαζί μας. Βλέπω τό πρόσωπό του. Άκούω τήν φωνή του, για τελευταία φορά, λίγες μόνο μέρες πριν πεθάνει. Πενθοῦμε, θρηνοῦμε, θυμόμαστε.

"Έβγαλε τήν τραγωδία από τό άδιέξοδο

του Πιέρ Ζυντέ ντέ λά Κόμπ

Υπάρχουν κάποιοι στοχαστές και κάποιοι επιστήμονες, ελάχιστοι, που δέν θά μπορούσαμε ποτέ νά τούς ευχαριστήσουμε αρκετά γιατί σκέφτηκαν, γιατί έχτισαν τήν επιστήμη τους και τήν μετέδωσαν. Κάθε φορά που διάβαζα ή άκουγα τόν Ζαν-Πιέρ Βερνάν νά μιλάει γιά τόν μύθο, γιά τήν τραγωδία, γιά τήν αρχαία κοινωνία, έβλεπα έκπληκτος αυτά τά αντικείμενα νά ανανεώνονται μέ μία νέα δύναμη, έβλεπα νά ανοίγουν νέες θύρες πρós τήν κατανόηση αυτών των πεδίων, θύρες οι όποιες, γιά τούς καλόπιστους τουλάχιστον, καθιστούσαν πλέον άδύνατη κάθε έπιστροφή πρós τά πίσω. Πρίν από αυτόν, ή αθηναϊκή τραγωδία, στή Γαλλία, άπλως δέν έρμηνευόταν. Τά κείμενα διαβάζονταν, μερικές φορές άποκαθίσταντο μέ ακρίβεια και μεταφράζονταν, ή ιστορία τής χειρόγραφης παράδοσης τους διερευνάτο αλλά, πέρα από αυτό τό σημείο, χρησιμοποιεσαν κυρίως βοηθητικά σέ γλωσσικές και ιστορικές έρευνες. Είχαν αναπτυχθεί κάποιες γενικές θεωρίες, μερικές φορές μάλιστα μέ ταλέντο, πάνω στήν τραγική τέχνη και τό βάθος της, αλλά τά ίδια τά έργα και ή ιστορική τους σημασία, τό ιστορικό τους νόημα, δέν θεωρούνταν αντικείμενα τής επιστήμης. Τό ζήτημα του νόηματος έμενε πάντα στό περιθώριο ή προοριζόταν άπλως γιά τίς γενικόλογες προσεγγίσεις τής σχολικής διδασκαλίας. Ο Βερνάν έβγαλε τήν ανάγνωση τής τραγωδία από αυτό τό άδιέξοδο γιατί μπόρεσε νά λάβει ύπ' όψιν του ταυτοχρόνως τήν ιδιαιτερότητα των τραγικών έργων ως ποίηση και τήν ιστορική τους θέση μέσα στήν εξέλιξη τής αθηναϊκής πόλεως.

Κατά τόν Βερνάν, δέν μπορούμε νά προσεγγίσουμε τό νόημα ενός κειμένου παρά μόνον εφόσον αναπλάσουμε τούς ειδικούς όρους που επιτρέπουν τήν ανάπτυξη των δυνατοτήτων του. Και οι όροι αυτοί δέν μπορούν παρά νά βρίσκονται μέσα σέ μία συγκεκριμένη κατάσταση του πολιτισμού, τόν όποιο ο Βερνάν δέν αντιμετώπιζε ποτέ ως ένα συνεπές «ιδανικό» όλον, αλλά ως έναν τόπο εντάσεων. Η ιστορία του δικαίου, ως σκέψη έν εξέλιξει μέσα στήν, έν τή γενέσει της, αθηναϊκή δημοκρατία, προσέφερε κατ' αρχήν τό υπόβαθρο τής ανάγνωσης, εφόσον ή τραγωδία δέν παύει ποτέ νά επανέρχεται στό θέμα τής *άμαρτίας*, του σφάλματος. Άλλά, αντί νά ενεργήσει άφηρημένα, όπως τόσοι άλλοι, είτε ιστορικοί των θεσμών και των ιδεών είτε φιλόλογοι, ο Βερνάν δέν θεώρησε τήν επεξεργασία τής πολιτικής και δικαιοκτικής σκέψης ως ένα αντικείμενο κατ' έαυτόν, τό όποιο θά μπορούσε κανείς νά τό απομονώσει από τόν ποιητικό πολιτισμό, σαν κάτι που θά μπορούσαμε νά τό κατανοήσουμε χωρίς νά κατανοήσουμε τήν τραγωδία. Κατά τόν ίδιο τρόπο, δέν

πραγματεύτηκε τή λεγόμενη «τραγική» αντίληψη τής *άμαρτίας* σαν νά ήταν μία πραγματικότητα απομονωσίμη. Ενδιαφέρθηκε γιά τήν αλληλεπίδραση αυτών των δύο διαστάσεων και μέτρησε μεθοδικά τά άποτελέσματα τής αλληλεξάρτησής τους. Ο μύθος, που άναπαριστάται στήν τραγική ιστορία των μεγάλων ήρωικών έγκλημάτων, και ή πόλις ως χώρος όπου θεσμοθετούνται οι κανόνες δέν αποτελούσαν πλέον στατικές πραγματικότητες. Έξελίσσονταν και μεταμορφώνονταν άμοιβαία. Έξου και ή γνωστή θέση του Βερνάν γιά τήν άμφισημία του τραγικού λόγου και τής τραγικής φόρμας, άμφισημία ή όποία μέχρι τίς παραμικρές λεπτομέρειες τής σκηνοθεσίας, των φράσεων, των τρόπων σύνθεσης, παράγεται από τίς εντάσεις που γεννά μία ανάπλαση που επικαιροποιεί, μέσα σέ ένα δημοκρατικό πλαίσιο, τίς αρχαίες μυθικές ιστορίες. Βρισκόμαστε πολύ μακριά από τίς κοινωνιολογικές θεωρίες τής άντανάκλασης και από τίς άφέλειες μίας προσέγγισης άπλως φιλολογικής.

Αργότερα, τό ενδιαφέρον τής ανάγνωσης του Βερνάν στράφηκε πρós τή θρησκευτική σημασία αυτής τής περιπλοκής κατασκευής, μέ τήν έννοια ότι ή δραματική μυθοπλασία, μέ τό τελετουργικό ύλικό της, ειδικά μέ τά προσώπια και τούς τρόπους άπεικόνισης, επέτρεπε σέ έσωτερικές εμπειρίες νά αντικειμενικοποιηθούν. Η βακχική μεταμφίεση γινόταν ένας τρόπος κοινωνικοποίησης των ατόμων, στον βαθμό που τά έφερνε αντιμετώπια μέ τήν ανυπερέβλητη ένταση μεταξύ του ταύτου και του έτερου, του ίδιου και τό άλλου: τό έγω ανακαλύπτει τόν έαυτό του ως έτερον, ως κάτι άλλο, άπίθανο και, έντούτοις, έγκατεστημένο σέ ένα δημόσιο πρόσωπο. Αυτές οι δύο βαθμίδες τής ανάγνωσης δείχνουν μία εμβάθυνση. Ο «μύθος», έτσι όπως τόν αναπλάθει ή τραγωδία, γίνεται κατανοητός όχι μόνον ως ένα παραδοσιακό σύμπαν σημασιών, μέ βάση τό όποιο ή πόλις, που εκείνη τή στιγμή συγκροτείται, μπορεί νά θέσει ερωτήματα στον έαυτό της λαμβάνεται σέ μία προοπτική που σήμερα θά άποκαλούσαμε πραγματιστική, ως διαρκώς μεταβαλλόμενος τρόπος επεξεργασίας του προσώπου μέσα σέ ένα πολιτικοποιημένο πλαίσιο.

Ζούμε μέ αυτές τίς ανακαλύψεις και δέν μπορούμε πλέον νά εργαστούμε παρά μόνον εκκινώντας από αυτές.

Pierre Judet de la Combe, διευθυντής Σπουδών στήν École des Hautes Études en Sciences Sociales (Παρίσι) και διευθυντής έρευνών στό Κέντρο Διεπιστημονικών Έρευνών ανά τή Γερμανία του Έθνικού Κέντρου Επιστημονικών Έρευνών Γαλλίας (CNRS)

Τί είναι ένας θεός;

της 'Αθανασίας Ζωγράφου

Οποιος είχε την τύχη ν' ακούσει έστω και μία φορά τόν δάσκαλο Ζ.-Π. Βερνάν νιώθει πολύ παράξενα προσπαθώντας νά παρουσιάσει κάποιες από τις πολλές πτυχές του έργου του. Δέν είναι μόνο ότι οι πτυχές αυτές, όσο προσπαθείς νά τις απομονώσεις, ξεδιπλώνονται κι άλλο, αποκαλύπτοντας απρόσμενο βάθος κάτω από τήν ψευδαίσθηση του αυτονόητου μέ τήν όποία τυλίγει ή δημοσιότητα ένα επιστημονικό έργο· εξίσου αδύνατη είναι και ή άναμέτρηση μέ τήν ίδια τή ζεστή φωνή του έκλιπόντος πού μέ συναρπαστική εύκρίνεια, μέ λέξεις πάντα άπλές και ζωντανές, μιλούσε για τά πίο σύνθετα προβλήματα.

Άς κρατηθούμε αδέξια, αλλά τουλάχιστον αυθόρμητα, από δύο έρωτήματα, ικανά ν' άνοιξουν ένα μεγάλο παράθυρο πρós τήν θερνανική άνάλυση του αρχαίου ελληνικού πολυθεϊστικού συστήματος. Πώς ό άθεος μαρξιστής (θυμίζουμε ότι ή πρώτη του προσχώρηση σέ όργάνωση γίνεται, στά δεκαέξι του, στή Διεθνή Ένωση Άθεων Έπαναστατών...), ξεκινώντας από τήν πολύ κατανοηότερη έπιλογή του θέματος τής εργασίας στήν αρχαία Έλλάδα,¹ προσηλώθηκε μέ τέτοια ζέση στή μελέτη του φαινομένου τής θρησκείας; Πώς τό σχέδιό του νά παρακολουθήσει τήν άνάδυση του λόγου από τά βάθη τής μυθικής θρησκευτικής σκέψης τόν όδήγησε νά «γαντζωθεί», όπως χαρακτηριστικά λέει ό ίδιος,² στήν τελευταία;

Η προτεραιότητα πού έδωσε αυτός ό μεγάλος ελληνιστής στή μελέτη των άφηγήσεων, των πράξεων και των άναπαραστάσεων πού συναπαρτίζουν τό θρησκευτικό φαινόμενο στήν αρχαία Έλλάδα είναι ακόμα περισσότερο άξιοπρόσεκτη, άν αναλογιστεί κανείς τήν τύχη πού έχει συνήθως ή αρχαία ελληνική θρησκεία στις σύγχρονες πνευματικές άναζητήσεις. Η άνάσυρση τής θρησκείας και των θεών από τήν άφάνεια (δεδομένου ότι ξεφεύγουμε από τόν ύφαλο του όρου ειδωλολατρία) όφείλεται συχνότερα: (α) σέ ό,τι υποτίθεται ότι πλησιάζει τήν αρχαία ελληνική θρησκεία πρós τό χριστιανισμό, σέ παρεξηγημένα εν γένει από τό εύρύ κοινό θέματα όπως ή λατρεία του Διονύσου, τά όρφικά και τά έλευσινια μυστήρια, (β) σέ ό,τι, άντιθέτως, θά είχε τό χάρισμα νά προκαλέσει έγκυρη -χάρη στή σφραγίδα τής αρχαιοελληνικής σοφίας- έκπληξη, στήν

άναζήτηση δηλαδή «έξωτικων» εμπειριών στο πλαίσιο του πολυθεϊσμού. Δυστυχώς, τά πεφωτισμένα πνεύματα όπως ή Τζ. Χάρρισον (J. H. Harrison) πού κατάφερε, παρά τις όποιες μεθοδολογικές υπερβολές, νά τάράξει τή μικροαστική άντίληψη τής έποχής της για τήν αρχαία Έλλάδα, έχουν λιγοστείσει. Έτσι, ή τάση αυτή άνιχνεύεται κυρίως σέ λάτρεις του παράξενου ή ακόμα και σύγχρονους πολυθεϊστές, (γ) στή σχέση του θρησκευτικού κόσμου μέ τήν ποίηση και τήν τέχνη γενικότερα (ύπάρχει στήν αρχαιότητα μή θρησκευτική τέχνη;) πού φαίνεται νά εξιδανικεύει τά πολύχρωμα έκτροπα τής μυθολογίας και τις ιδιοτροπίες των τελετουργιών. Αυτή είναι και ή εύτυχέστερη περίπτωση, άν και ή μελέτη τής θρησκείας, μέ τόν τρόπο αυτό, υπηρετεί συνήθως τή φιλολογία ή τήν αρχαιολογία μέ τή μέθοδο του ύπομνηματισμού και τής εικονογράφησης.

Σέ κάθε περίπτωση, προβάλλεται κάτι τό γνωστό πάνω σ' αυτό πού προκαλεί είτε στεναχώρια είτε άνία, γιατί δέν μπορούμε νά τό κατατάξουμε κάπου. Άφού ή κατανόηση λοιπόν φαίνεται δύσκολη και επικίνδυνη (ικανή, άφού ταλαιπωρήσει, νά έπιβάλλει τή μετακίνηση ήδη διαμορφωμένων ιδεών), προτιμάται τις περισσότερες φορές ή παραμόρφωση, ώστε τό άγνωστο νά χωρέσει όπωσδήποτε στο ήδη, καλώς ή κακώς, γνωστό.

Έπιστρέφουμε όμως στο ενδιαφέρον ενός δεδηλωμένου άθεου έπαναστάτη για τους θεούς και τή θρησκεία. Ο σοφός ελληνιστής δέν θά πάψει ποτέ νά επαναλαμβάνει στο έργο του ότι, σέ άντίθεση μέ τή χριστιανική άντίληψη για τόν Θεό, στήν αρχαία Έλλάδα οι θεοί δέν είναι υπερβατικοί σέ σχέση μέ τόν κόσμο, γεννήθηκαν απ' αυτόν και κατοικούν μέσα του (κάτι πού φαίνεται καθαρά στις αρχαίες θεογονίες, οι όποιες αποτελούν ταυτόχρονα και κοσμογονίες). Μπορεί νά είναι άθάνατοι, μάκαρες και δυνατοί, αλλά δέν είναι ούτε παντογνώστες, ούτε παντοδύναμοι (στήν *Ιλιάδα* βλέπουμε, έτσι, νά προκύπτουν «πολιτικά» προβλήματα διαχωρισμού άρμοδιοτήτων, ενώ στο έπίπεδο τής λατρείας, ή μεγαλύτερη ίσως άγωνία των

1. Βλ. μελέτες άναδημοσιευμένες στο J.-P. Vernant, *Μύθος και σκέψη στήν αρχαία Έλλάδα II*, Άθήνα, 1989 (1985), σελ. 11-87.

2. J.-P. Vernant, *Άνάμεσα στο μύθο και τήν πολιτική*, Άθήνα, 2003 (1995), σελ. 139.

'Αθανασία Ζωγράφου, λέκτορας Αρχαίας Έλληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων

θνητών είναι σέ ποιούς ακριβώς θεούς θά πρέπει ν' απευθυνθούν σέ κάθε ιδιαίτερη περίπτωση – τά λάθη πληρώνονται ακριβά...). Ο καθέννας τους έχει ένα μερίδιο, τιμή, (τόσο σέ φυσικό όσο και σέ θεσμικό και ψυχολογικό επίπεδο) από αρμοδιότητες, τομείς και τρόπους δράσης πού αντιστοιχεί σ' ένα μόνο μέρος τού πραγματικού και πού τόν κάνει μοιραία νά αντιτίθεται στους άλλους θεούς και νά συμπληρώνεται απ' αυτούς.³

Έν τέλει, «ένα πάνθεον συνιστά ένα τρόπο νά εξετάσεις, νά διακρίνεις, νά ταξινομήσεις τά φυσικά, κοινωνικά ανθρώπινα φαινόμενα, συνδέοντάς τα μέ διαφορετικές δυνάμεις οι όποιες δηλώνονται σ' αυτό και τά ορίζουν».⁴ Έφόσον, κατά τόν Ζ.-Π. Βερνάν, τόσο τό πάνθεον όσο και ή θρησκεία ταξινομούν τό πραγματικό, στή μελέτη τους θά είναι πολύτιμη, καταρχήν, ή συμβολή τού δομομοϋ (όχι μέ τήν άκραιο μορφή τού έκτοπισμοϋ τής ιστορίας χάριν άφηρημένων μοντέλων, αλλά χάρη κυρίως στις έννοιες τού συστήματος και τής συγχρονίας). Η θρησκεία, εξάλλου, είναι γιά τόν Ζ.-Π. Βερνάν «τό έσχατο σημείο τής συμβολικής λειτουργίας», περίπου «μιά άλλη πλευρά τής γλώσσας».⁵ Πολύ σημαντικές όμως μεθοδολογικά θά είναι και οι έρευνες τού Ζ. Ντυμεζίλ (G. Dumézil) στό χώρο τής συγκριτικής φιλολογίας τών ινδοευρωπαϊκών λαών. Άνεξαρτήτως τού περιφημου μοντέλου τών τριών λειτουργιών, πού λίγη έφαρμογή βρήκε στόν χώρο τής αρχαίας Ελλάδος, ή προσοχή πού έδωσε ο G. Dumézil στις όμαδοποιήσεις τών θεών οδήγησε σέ πολύτιμες γιά τους έλληνιστές διαπιστώσεις,⁶ όπως (α) ότι σημασία δέν έχει τόσο ο άρθρωμένος περί θεών λόγος, όσο τό σύνολο τών εκδηλώσεων κάποιας θεϊκής δύναμης, (β) ότι ένας θεός δέν προσδιορίζεται παρά μόνο σέ σχέση μέ τους άλλους και (γ) ότι δέν έχει τόση σημασία πού έπεμβαίνει κάποιος θεός (*champ d'action*), αλλά πώς (*mode d'action*): ή Αθηνά και ο Ποσειδών συνδέονται ο καθέννας μέ διαφορετικό τρόπο μέ τά άλογα, ή Ήρα και Άφροδίτη έπεμβαίνουν, καθεμιά από τή δική της σκοπιά στό γάμο.

Η σχέση ενός θνητοϋ μέ τόν θεϊκό κόσμο δέν μπορεί, έπομένως, νά είναι ούτε μυστική ούτε διαπροσωπική. Οι θεοί, στήν πραγματικότητα, πέρα από ένα όνομα και κάποια χαρακτηριστικά πού διευκολύνουν μερικές φορές τήν αναγνώρισή τους, δέν έχουν τή συνοχή ενός προσώπου. Όπως θά τό διατυπώσει ο Ζ.-Π. Βερνάν, οι θεοί είναι δυνάμεις και όχι πρόσωπα. Η σχέση λοιπόν μέ τόν θεϊκό κόσμο δέν βασίζεται στήν πίστη, αλλά στά πάτρια ή νενομισμένα στους πατροπαράδοτους λατρευτικούς κανόνες πού ρυθμίζουν μία κατά βάση ανταλλακτική σχέση (χωρίς αυτό ν' αποκλείει συναισθήματα πού συνδέονται μέ τή σφαίρα τής χάριτος). Η θρησκεία λοιπόν δέν είναι σφαίρα διακριτή από τήν κοινωνική ζωή και ή λατρεία έντάσσεται στήν πολιτική ζωή.

Αυτά δέν είναι παρά μόνο ελάχιστα απ' όσα θά μπορούσαν νά ειπωθούν ως απάντηση στήν πρώτη έρώτη-

ση, απ' όσα έχει απαντήσει, κατά καιρούς, ο ίδιος ο Ζ.-Π. Βερνάν. Ούτε ή θρησκεία τόν ενδιαφέρει από μόνη της, ώσάν νά μπορούσε νά διαχωριστεί από τήν υπόλοιπη «κοσμική» ζωή, ούτε οι θεοί αυτοί καθεαυτοί, ώσάν νά άντλοϋσαν ο καθέννας ένα δεδομένο περιεχόμενο, είτε από τά όνόματά τους, είτε από τή λίγο ή πολύ σκοτεινή τους προέλευση. Αυτό πού συγκεντρώνει τό ενδιαφέρον του είναι ή άλληλοεισόδωση τού θρησκευτικού, πνευματικού και κοινωνικού κόσμου. Ίδου πώς σχολιάζει ο ίδιος τή μελέτη του γιά τό ζεύγος Έρμης-Έστία: «ή θεολογική αυτή δομή δέν μπορεί νά γίνει κατανοητή σέ θρησκευτικό επίπεδο παρά μόνο αν συνδεθεί μέ μία προβληματική πάνω στό χώρο και τήν κίνηση [...] ή ίδια αυτή δυάδα πού έχει μία άξια πνευματική, έχει ταυτόχρονα και μία θεσμική και κοινωνική άξια: επιτρέπει νά κατανοήσουμε όρισμένες όψεις τής αντίθεσης τών φύλων, τού γάμου, τής πατρότητας, τής οικονομικής ζωής [...]».⁷

Τό δεύτερο έρώτημα πού θέσαμε αποτελεί έν μέρος άναδιατύπωση τού πρώτου. Τόσο οι δομές τού πανθέου όσο και τό πλέγμα τών ιστοριών όπου οι θεοί και οι ήρωες πρωταγωνιστούν είναι εκφάνσεις τού μύθου, τού μύθου μέ τήν έννοια ενός ιδιαίτερου τρόπου αντίληψης πού δέν είναι θεωρητικός, αλλά λειτουργεί στό χώρο τού «διαρκώς μετακινούμενου», στήν καρδιά τής καθημερινής πολυπλοκότητας. Σάν τό χταπόδι τό προικισμένο μέ μίτην,⁸ καταφέρνει ο μύθος, κινώντας τά πλοκάμια του, νά ένοποιήσει τήν πιό καθημερινή και άπτη έμπειρία. Ο θριαμβεύων έλληνικός λόγος βαθιάς υπάρχει, αν και ή υπόστασή του, όπως θά παρατηρήσει ο ίδιος ο Ζ.-Π. Βερνάν, είναι ιστορικά προσδιορισμένη και εύθραυστη. Η μυθική σκέψη επιδιώνει, εξάλλου, και μετά τήν αρχαϊκή εποχή, μέσα στους θεσμούς τής πόλης, σάν ένα είδος ιστορικού άσυνείδητου, όπως τό είχε παρατηρήσει και ο Λ. Ζερνέ (L. Gernet) ερευνώντας, μεταξύ άλλων, τήν όργάνωση τής δικαιοσύνης.⁹

Η μελέτη τού μύθου επιτρέπει μία βαθιά αρχαιογνω-

3. Τά συμπεράσματα γιά τή φύση τών αρχαίων ελληνικών θεών είναι διάσπαρτα στό έργο τού J.-P. Vernant. Βλ., μεταξύ άλλων: J.-P. Vernant, *Religion grecque, religions antiques*, Παρίσι, 1979 και *Μύθος και θρησκεία στήν αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, 2000 (1990), passim.

4. J.-P. Vernant, *Άνάμεσα...*, ό.π., σελ. 317.

5. Στο ίδιο, σελ. 685.

6. M. Detienne, *Comparer l'incomparable*, Παρίσι, 2000, σελ. 83 κ.έξ.

7. J.-P. Vernant, *Άνάμεσα...*, ό.π., σελ. 72-73. Πρόκειται γιά τή μελέτη «Έστία-Έρμης. Σχετικά μέ τή θρησκευτική έκφραση τού χώρου και τής κίνησης» πού βρίσκουμε άναδημοσιευμένη στό J.-P. Vernant, *Μύθος και σκέψη...*, ό.π. I, σελ. 197-254.

8. J.-P. Vernant, M. Detienne, *Μήτις. Η πολύτροπη νόηση στήν αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, 1993 (1974), σελ. 83 κ.έξ.

σία, επειδή ακριβώς αγκαλιάζει όλο τό πέλαγος τής καθημερινότητας. Θρησκευτικά ήμερολόγια δήμων και πόλεων, αρχαιολογικό υλικό, αρχαίες διατριβές περί φυτών και ζώων, λεξικογραφικό υλικό, καμία πηγή πέραν τής παραδοσιακά διδακτέας λογοτεχνίας δέν είναι εύκαταφρόνητη για τόν έρευνητή. Οί ίδιες οί λέξεις άνοιγουν τό δρόμο καθώς τό σημαντικό τους πεδίο οδηγεί στην κατανόηση πρωτότυπων συνδυασμών στά πλαίσια τής μυθικής σκέψης. Ίσως, λοιπόν, θά μπορούσαμε, ως εκπαιδευτικοί, νά απαλλάξουμε τά άκροατήρια από τήν άβάσταχτη πλήξη μίας σύγχρονης έξευγενισμένης

μυθολογίας περί αρχαίων θεών δείχνοντας πώς οί παράξενες αυτές οντότητες, γερά άγκιστρωμένες στην ιστορία εκατοντάδων αρχαίων ελληνικών πόλεων, μπορούν νά βοηθήσουν τή σκέψη μας νά ξεφύγει από τήν πεπατημένη.

9. J.-P. Vernant, *Άνάμεσα...*, ό.π., σελ. 204 κ.έξ. Για τήν ιδρυτική ομάδα του έρευνητικού κέντρου L. Gernet, βλ. και Α. Γκάρτζιου-Τάττη, «Έπιστροφή στην αρχαία Ελλάδα», *Ίστωρ*, 13 (2002), σελ. 125-173.

"Έδωσε ξανά στην αρχαιότητα τόν κεντρικό της ρόλο

του Πόλ Κάρτλετζ

Ο Ζάν-Πιέρ –Ζιπέ– Βερνάν (1914-2007) πέθανε λίγες μέρες μετά τά 93α γενέθλιά του στο παρισινό προάστιο Σέβρ. «Ο βασιλεύς απέθανε, ζήτω ο βασιλεύς!». Ο Ζιπέ θά συχαινόταν αυτή τή μοναρχική γλώσσα, αλλά ήταν πραγματικά ένας μεταφορικός βασιλιάς, τόσο ως άνθρωπος όσο και ως έλληπιστής. Του δόθηκε νά πεθάνει πλήρης τιμών, όπως και πλήρης ήμερών. Στην πατρίδα του, τή Γαλλία, ήταν μεταξύ πολλών άλλων Ταξιάρχης τής Λεγεώνας τής Τιμής, Σύντροφος τής Άπελευθέρωσης, και Μεγαλόσταυρος τής Τάξεως τής Τιμής, καθώς επίσης κάτοχος του Σταυρού του Πολέμου και του Χρυσού Μεταλλείου του Έθνικού Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών. Στο έξωτερικό, είχε λάβει ένα πλήθος διδακτορικών honoris causa (μεταξύ άλλων, από τά Πανεπιστήμια τής Οξφόρδης, του Σικάγου, τής Νάπολης και τής Κρήτης) και είχε γίνει επίτιμο μέλος τής Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών και Έπιστημών.

Άλλά η άπλή απarıθμηση αυτών των διακρίσεων δέν άγγίζει καν τήν επιφάνεια ούτε τής προσωπικότητας ούτε των επιτευγμάτων του. Λίγοι άνθρωποι καταφέρνουν νά συνδυάσουν τήν vita activa με τήν vita contemplativa τόσο πλήρως και τόσο έντονα όσο αυτός. Προσπαθώντας νά βρει ένα δεύτερο τέτοιο παράδειγμα σκέφτεται κανείς τόν παλιό του συνεργάτη, τόν

Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, που πέθανε και αυτός μόλις τό περασμένο καλοκαίρι, αν και ήταν μισή γενιά νεότερος. Γεννημένος στην Προβέν και σπουδασμένος στην Σορβόννη, ο Βερνάν εντάχθηκε στο αντίστασιακό δίκτυο Άπελευθέρωση-Νότος, στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ως «Συνταγματάρχης Μπερτιέ». Παρέμεινε δραστήρια ενταγμένος σε διάφορες πολιτικές υποθέσεις ως τό τέλος τής ζωής του. Ως φιλόσοφος, έλληπιστής, ανθρωπολόγος, πολιτικός στοχαστής, λογοτεχνικός κριτικός και πραγματικά σφαιρικός διανοούμενος, προσέγγισε ένα ευρύτατο κοινό, πέρα από τήν πανεπιστημιακή κοινότητα, προκειμένου νά τό βοηθήσει νά κατανοήσει τήν ανθρώπινη κατάσταση.

Άρχισε τή διδακτική του σταδιοδρομία διδάσκοντας φιλοσοφία σε Λύκεια τής Τουλούζης και του Παρισιού. Τό 1948 έγινε έρευνητής στο Έθνικό Κέντρο Έπιστημονικών Έρευνών τής Γαλλίας (CNRS), από τό 1958 ως τό 1975 ήταν διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales και τελικά –άπαστράπτων κολοφώνας μίας άπαστράπτουσας σταδιοδρομίας– έγινε καθηγητής στο Collège de France, όπου δίδαξε μέχρι τή συνταξιοδότησή του 1984. Άλλά παρ' όλη αυτή τή δόξα, δέν υπήρξε ποτέ «μεγάλος άνήρ» με τήν άρνητική έννοια. Σάν τόν Ηρόδοτο, όπως λέει ο Γίβωνας, έγραψε κάποιες φορές για τούς φιλοσόφους και κάποιες φορές για τά παιδιά – κυριολεκτικά, άφου, προς τό τέλος τής ζωής του, συνέθεσε μία γοητευτική αφήγηση κάποιων ελληνικών μύθων, που έντυπωσίασε τόσο στή χώρα τής καταγωγής του όσο και στην άπέναντι πλευρά τής Μάγχης.

Paul Cartledge (Κλαίρ Κόλλετζ), καθηγητής Αρχαίας Έλληνικής Ιστορίας, Πρόεδρος τής Σχολής Κλασικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΖΑΝ-ΠΙΕΡ ΒΕΡΝΑΝ

Αυτή ήταν μία μόνο, και μάλιστα μικρή, γεύση από το πλήθος τῶν δημοσιευμάτων του. Μία επιλεκτική λίστα τῶν σημαντικότερων μόνο βιβλίων του – γραμμένων από τόν ἴδιο μόνον, μαζί μέ ἄλλους συνσυγγραφείς ἢ συλλογῶν μελετῶν πολλῶν συγγραφέων τίς ὁποῖες αὐτός ἐπιμελήθηκε – περιλαμβάνει περίπου 20. Ἐκτός ἀπό αὐτά, συνέβαλε καθοριστικά στό νά γίνουν γνωστοί σέ ἕνα εὐρύτερο κοινό δύο ἄνθρωποι πού εὐθέως ἐνέπνευσαν τό προσωπικό του καί μοναδικό κρᾶμα λογιούνης, ὁ Ἰνιάς Μεγιερσόν καί ὁ Λουί Ζερνέ, τῶν ὁποῖων ἡ ἐργασία τόν βοήθησε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, νά γίνει ὁ βασικός θεμελιωτής (μαζί μέ τόν Βιντάλ-Νακέ, τή Νικὸλ Λορώ καί τόν Μαρσέλ Ντετιέν) τῆς «Παριανῆς Σχολῆς» τῶν ιστορικο-πολιτισμικῶν μελετῶν γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Θεσμικά, αὐτή ἡ «σχολή» πῆρε σάρκα καί ὀστά μέ τήν δημιουργία τοῦ Κέντρου Συγκριτικῶν Ἐρευνῶν γιά τίς Ἀρχαίες Κοινωνίες-Λουί Ζερνέ, τοῦ ὁποῖου ἀναπόφευκτα ἦταν ὁ κύριος δημιουργός τό 1964. Ἐνα ὀλόκληρο στερέωμα ἀστέρων ἀνέτειλε καί ἔλαμψε μέσα στό πλαίσιο τοῦ «Κέντρου» – πάρα πολλοί γιά νά τοὺς ἀναφέρουμε ὅλους ὀνομαστικά, ἂν καί κάποιοι τουλάχιστον ἀπό τά μέλη τῆς γενιάς τοῦ '68 πού ἔχουν ἀναγνωρίσει τό ἰδιαιτέρο χρέος τους πρὸς τόν Ζιπέ (μεταξύ ἄλλων ὁ Φρανσουά Ἀρτόγκ, ὁ Φρανσουά Λισσαρράγκ, ὁ Ἀλαίν Σνάπ...) ἀσφαλῶς ἀξίζουν ἰδιαιτέρη μνεία. Καί ἡ ἐπίδραση τοῦ Ζιπέ ἀκτινοβόλησε πολύ μακριά ἀπό τό Παρίσι, τόσο στόν Παλιό ὅσο καί στόν Νέο Κόσμο, τόσο στήν μακρινή Ἀνατολή ὅσο καί μέσα στήν πύο οἰκία περιοχή τῆς «δυτικῆς» κοινωνίας καί τοῦ «δυτικοῦ» πολιτισμοῦ (Τσάρλς Σήγκαλ, Μόζες Φίνλεϋ, Ἀρνάλντο Μομιλιάνο, Τζέφφρυ Λούντ...). Πραγματικά, ἦταν ἐντελῶς χαρακτηριστικό γι' αὐτόν τό γεγονός ὅτι ἕνας ἀπό τοὺς τελευταίους συλλογικούς τόμους στον ὁποῖο συμμετεῖχε, μέ τίτλο *L'Orient ancien et nous* καί δημοσιεύτηκε τό 1996 ὅταν ἦταν 82 ἐτῶν, ἐνῶ τό τελευταῖο του ἔργο ὀνομάζεται τόσο ταιριαστά *Τό πέρασμα τῶν συνόρων (La traversée des frontières, 2004)*. Ἦταν πάνω ἀπ' ὅλα ἕνα δημόσιος διανοούμενος, πού πρόσφερε τόν ἑαυτό του ἀφειδώλευτα στό εὐρύτερο δυνατό κοινό.

Γιά πάνω ἀπό 40 χρόνια μέσα ἀπό τά βιβλία του καί τοὺς τόμους του μέ συλλογές ἄρθρων, πού δημοσιεύονταν σέ ὄλον τόν κοσμο, μεταφρασμένα σέ πολλές γλώσσες, ὁ Ζιπέ ὄρισε ἐπιτυχῶς τήν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ τῆς μελέτης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπῆρξε, ταυτοχρόνως, ἡ ἰδρυτική μορφή αὐτοῦ τοῦ πεδίου καί ἕνας ἀπό τοὺς πλέον ἀκαταπόνητους ἐρευνητές του. Ἐάν ὑπῆρχε ἕνα θέμα πού ὑπερκαλύπτει ἢ διαποτίζει τήν ἐρευνα, τή διδασκαλία καί τίς δημοσιεύσεις τοῦ Ζιπέ, αὐτό θά μπορούσε ἴσως καλύτερα νά περιγραφεῖ συνοπτικά ὡς «θηρησκεία», ἐφόσον τουλάχιστον ξεκαθαριστεῖ σαφῶς ὅτι ἡ «θηρησκεία» περιλαμβάνει τόν μῦθο, τό δράμα, τίς ἄλλες λογοτεχνικές μορφές, τή φιλοσοφία, τίς ἄλλες μορφές σκέψης, καθώς καί τίς τελετουργικές πρακτικές τῆς λατρείας. Γιά νά τό πούμε ἀπλά, τά κείμενά του ἄλλαξαν ἄμεσα ἢ ἔμμε-

σα και για τὰ καλά (ὅπως και για τὸ καλύτερο) τὴν κατανόησή μας για τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα σὲ τρεῖς βασικές περιοχές:

Πρῶτον: μέσα ἀπὸ τὴ δουλειά του πάνω στὸ ἀρχαῖο τραγικὸ θέατρο, κατηύθυνε μία γενιά ἑλληνιστῶν πρὸς μία κοινωνική και πολιτική κατανόηση τῆς τραγωδίας ὡς ἐνός καθοριστικοῦ πολιτισμικοῦ πλέγματος, στενά συνδεδεμένου μὲ κατασκευές τοῦ ἑαυτοῦ και τοῦ ἄλλου στὴν ἀναπτυσσόμενη δημοκρατική κοινωνία τῆς Ἀθήνας (τὴν πρώτη δημοκρατία στὸν κόσμου). Ἐγκαί- νιασε και καθόρισε αὐτὸ πού για τριάντα και πλέον χρόνια ἔγινε ἡ επικρατοῦσα τάση στὴν ἔρευνα αὐτοῦ τοῦ ζωτικοῦ θέματος.

Δεύτερον: διαμόρφωσε τὴν πῶ προωθημένη σκέψη στὴν πολιτισμική ἀνθρωπολογία και τὴν κοινωνική ψυχολογία στή μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας (και εἰδικά τοῦ μύθου γενικῶς και τῶν ιδιαίτερων μύθων). Ἡ λεπτομερής πραγμάτευση συγκεκριμένων περιπτώσεων καθὼς και οἱ θεωρητικές του συζητήσεις, ἤλλαξαν τὴν ἀντίληψη τῶν ἑλληνιστῶν για τὴν ἀρχαιοελληνική κοινωνία και τὸν ἀρχαιοελληνικὸ πολιτισμὸ, για τοὺς θεσμούς (γάμος, πόλεμος...) και για τίς ιστορίες του (ὁ οἰδιπόδειος μύθος πάνω ἀπ' ὅλα). Ἐπίσης, και αὐτὸ εἶναι ἴσως ἀκόμα πῶ σημαντικό, ἔκαναν τὸ κλασικὸ ὑλικὸ ξανά κεντρικὸ σὲ μία εὐρύτερη συζήτηση για τὸν ρόλο τοῦ μύθου και τῆς θρησκείας στὴν κοινωνία. Για νὰ παραθέσουμε ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ἡ λαμπρή και ἐπαναστατική του ἀνάλυση για τὴ θυσία διδάσκεται σήμερα σὲ ὅλο τὸν κόσμο και εἶχε σαρωτική ἐπίδραση σὲ διανοούμενους ἐντελῶς διαφορετικούς, πού με τὴ σειρά τους ἄσκησαν οἱ ἴδιοι ἐξαιρετική ἐπιρροή στὴν σύγχρονη σκέψη, ὅπως ὁ Μισέλ Φουκῶ, ὁ Ρενέ Ζιράρ και ὁ Ἐντμουντ Λήτς.

Τρίτον: ὁ Ζιπέ πάντα ἐπέμενε ὅτι οἱ κοινωνίες πρέπει νὰ γίνονται κατανοητές, οὐσιαστικά, με τοὺς ὅρους τοῦ δικοῦ τους «πολιτισμικοῦ φαντασιακοῦ». Ἡ ιστο-

ρία, ὅπως τὴν ἐξάσκησε, περιελάμβανε τὴν ἐξερεύνηση τῶν διαδικασιῶν σκέψης και τῶν νοοτροπιῶν τῶν ἀνθρώπων πού μελετοῦσε – ἐνήλικων ἀνδρῶν πολιτῶν, γυναικῶν, δούλων ἢ ξένων μετοίκων στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Αὐτὸ τὸν ὀδήγησε νὰ ἀποκωδικοποιήσει ἀφηγηματικά μοτίβα και κοσμολογικές ἀφηγήσεις, νὰ ἀποκαλύψει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ και πολιτικοῦ λόγου και νὰ φωτίσει τὸ πῶς δομοῦνται οἱ ιδέες τῆς θεώρησης και τῆς ἀντίληψης τοῦ κόσμου.

Ὁ Ζιπέ ἀρνήθηκε νὰ γράψει μία τυπική αὐτοβιογραφία. Ἀλλά *Τὸ πέρασμα τῶν συνόρων* παρουσιάστηκε ὡς ὁ δεύτερος τόμος τοῦ βιβλίου πού εἶναι, νομίζω, τὸ πῶ συναρπαστικὸ –γιατί εἶναι τὸ πῶ σαφῶς αὐτοκριτικὸ– ἔργο του, τὸ *Ἀνάμεσα στὸν μύθο και τὴν πολιτική* (1996). Ἐδῶ, σὲ ἕναν εὐστοχο και συγκινητικὰ προσωπικὸ Πρόλογο, ἐξομολογήθηκε τὸν «παλιὸ του ἔρωτα και τοὺς Ρώσους και τὴν Ρωσία». Μία τέτοια Ρωσίδα, τὴ Λιντά, συνάντησε στὸ Παρίσι, ὅταν ἐκεῖνη ἦταν 14 ἐτῶν και ἐκεῖνος 18. Παντρεύτηκαν τὸ 1939 και ὁ αὐτὴν εἶναι ἀφιερωμένο τὸ βιβλίο *Ἀνάμεσα στὸν μύθο και τὴν πολιτική*. Ὅταν πέθανε, ἡ ἐφημερίδα *Le Monde* τοῦ ἔκανε εἰδικὸ ἀφιέρωμα, καλώντας τέσσερις ἐξέχοντες εἰδικούς τοῦ ἀρχαίου κόσμου νὰ τοῦ ἀποτίσουν φόρο τιμῆς, τὸν Σάβλ Μαλαμούντ, τὴν Εὐα Κανταρέλλα, τὴν Κλώντ Μοσσέ, και τὸν Φρανσουά Λισσαρράγκ. Οἱ τελικές παρατηρήσεις τοῦ Λισσαρράγκ ἰσχύουν για ὅλους ἐμᾶς πού εἶχαμε τὸ προνόμιο νὰ ἐμπνευστοῦμε ἀπὸ τὸν Βερνάν. Γράφει:

«Ἐκτός τοῦ ὅτι μοῦ ἄνοιξε τὰ μάτια και τὸ μυαλό, ἦταν ἕνας ὑπέροχος ἀναγνώστης, ἕνας ἀκροατὴς πού μποροῦσε νὰ με κάνει νὰ καταλάβω τί ἀκριβῶς προσπαθοῦσα ἀδέξια νὰ κάνω. Δείχνοντας τὴν ἴδια προσοχή στὸν καθέναν, ὅποιος και ἂν ἦταν, χωρὶς νὰ κρατᾶει τίς διακρίσεις τῆς ἱεραρχίας ἢ τῆς ἐξουσίας, μᾶς ἔβαλε σὲ μία θέση ἰσότητος και μᾶς συνέδεσε, συλλογικά, στὴν ἑλληνική τοῦ περιπέτεια».

Ζάν-Πιέρ Βερνάν: μερικές προσωπικές ἀναμνήσεις

τοῦ Σέρ Τζέφφρυ Λόντ

Αὐτοὶ πού ἀσχολοῦνται σήμερα με τίς κλασικές σπουδές στὸ Πανεπιστήμιο εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ φανταστοῦν τὴ ριζική μεταμόρφωση, τὴν ἐπανάσταση στὴν πραγματικότητα, πού ἔφερε στή μελέτη τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κοινωνίας και τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν και οἱ συνεργάτες του στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Ὁ-

ταν ἦμουν προπτυχιακὸς φοιτητὴς στὸ Καίμπριτζ στίς

Sir Geoffrey Lloyd (Ντάργουιν Κόλλετζ) καθηγητὴς Ἀρχαίας Φιλοσοφίας και Ἐπιστήμης, Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΖΑΝ-ΠΙΕΡ ΒΕΡΝΑΝ

αρχές της δεκαετίας του 1950, οι δάσκαλοί μου αντιπροσώπευαν ό,τι καλύτερο είχε να προσφέρει το παλαιό καθεστώς της φιλολογίας: σχολαστική φιλολογική επιστημολογία, έναν κάποιο ένθουσιασμό για την αισθητική απόλαυση τόσο των ποιητικών όσο και των πεζών μορφών, την καλλιέργεια του λογοτεχνικού γούστου. 'Αλλά ελάχιστοι κλασικοί φιλόλογοι στη Βρετανία έπαιρναν στά σοβαρά την ιδέα ότι τα λογοτεχνικά κείμενα θα πρέπει να μελετώνται σε στενή σχέση με την κοινωνία που τά έχει παράγει, ή την ιδέα πώς οι μύθοι μπορούν να μάς επιτρέψουν να κατανοήσουμε τις αξίες αυτών των κοινωνιών, κι αυτό παρά το πάθος για τις θρησκευολογικές σπουδές που είχαν δείξει έλληνοιστές όπως ο Φ. Μ. Κόρνφορντ και η Τζαίην Χάρρισον. 'Υπήρχαν μόνον δύο αξιόλογες εξαιρέσεις. 'Ο Ντόντς είχε εγκαινιάσει την μελέτη του παράλογου με το βιβλίο του *Οι Έλληνες και το παράλογο* (1951). 'Ο Φίνλεϋ, που αυτοεξορίστηκε από τις ΗΠΑ τό 1954 αντιμετώπιζοντας τις διώξεις έναντι των άριστερών του γερουσιαστή ΜακΚάρρα (προκατόχου του αρχικυνηγού μαγισσών γερουσιαστή Τζό ΜακΚάρθου), εξέδωσε την ίδια χρονιά τόν *Κόσμο του 'Οδυσσέα*. Αυτό τό βιβλίο έπαιρνε σοβαρά τή δυνατότητα σύνδεσης των όμηρικων έπων με τήν αρχαϊκή έλληνική κοινωνία και ή δουλειά του Φίνλεϋ στό σύνολό της αποτέλεσε τό αντικείμενο ενός ένθουσιώδους άρθρου του στενού φίλου και συνεργάτη του Βερνάν, του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, τό 1963 στο περιοδικό *Annales. Economies, sociétés, civilisations*.¹

Πρωτοσυνάντησα μαζί τόν Βερνάν και τόν Βιντάλ-Νακέ σέ ένα δείπνο πρός τιμήν τους, στό σπίτι του Φίνλεϋ στό Καίμπριτζ, τό 1966. 'Εκείνη τήν εποχή είχαν ήδη κυκλοφορήσει *Οί άπαρχές τής έλληνικής σκέψης* και ή πρώτη έκδοση του *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα. Μελέτες ιστορικής ψυχολογίας*. Τό πρώτο εισήγε τήν ιδέα-κλειδί μίας σύνδεσης μεταξύ τής ανάπτυξης του έλληνικού όρθολογισμού και τήν ανάδυση των έλληνικών πολιτικών θεσμών, ενώ τό δεύτερο εφήρμοζε τήν ιδέα αυτή σέ ένα εύρύ φάσμα αρχαιοελληνικών αντιλήψεων και κειμένων. 'Αν και είχα χρησιμοποιήσει έκτενώς τήν κοινωνική ανθρωπολογία στην διδακτορική μου διατριβή τό 1958 και παρέθετα τόν Λεβύ-Στρως ανάμεσα σέ άλλους στό βιβλίο τό όποιο βασίστηκε στην μελέτη αυτή (*Polarity and Analogy*, 1961), υπήρξα εξαιρετικά άμελής και δέν παρείχα τις αναγκαίες παραπομπές στόν Βερνάν και στόν Βιντάλ-Νακέ. 'Αλλά από εκείνη τήν στιγμή και στό εξής, σέ όλη τή διάρκεια τής σταδιοδρομίας μου, ή επαφή μαζί τους έγινε ένα από τά σημαντικότερα κίνητρα για τις δικές μου μελέτες πάνω στά προβλήματα τής έλληνικής επιστήμης, τής έλληνικής ιατρικής και των έλληνικών μαθηματικών, με τά όποια δέν είχαν τόσο άσχοληθεί ό Βερνάν και ό Βιντάλ-Νακέ.

Αυτό που θυμάμαι από εκείνη τήν πρώτη συνάντηση και αυτό που επιβεβαιώθηκε και στίς πολλές συναντή-

σεις μας που άκολούθησαν, τόσο σέ σεμινάρια όσο και σέ φιλικές συναντήσεις, στό Παρίσι αλλά και άλλου, δέν ήταν απλώς ή διανοητική λάμψη του Βερνάν — ή ικανότητά του να συλλαμβάνει τό σημείο-κλειδί σέ ένα έπιχείρημα, και να επαναδιατυπώνει πολλές φορές τις ιδέες των άλλων κατά τρόπο πολύ πιο σαφή απ' όσο θά μπορούσαν να τό κάνουν οι ίδιοι—, αλλά επίσης ή μεγάλη ζεστασιά και ή γενναιοδωρία τής προσωπικότητάς του.

Γιατί ό Βερνάν δέν ήταν απλώς ένας μεγάλος λόγιος, αλλά και ένας έκπληκτικός άνθρωπος. Τόσο στην δική του περίπτωση όσο και στην περίπτωση του Βιντάλ-Νακέ, ή μελέτη των συνεπειών των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών τής αρχαιότητας ήταν βαθιά χρωματισμένη από τήν δική τους προσωπική αίσθηση πολιτικής ύπευθυνότητας και έμπλοκής. Τό πρώτο βιβλίο του Βιντάλ-Νακέ (τό 1958) είχε θέμα τήν «ύπόθεση 'Ωντέν», τόν φόνο από τόν γαλλικό στρατό ενός κομμουνιστή που αντιτίθετο στην πολιτική τής γαλλικής κυβέρνησης στην 'Αλγερία. 'Εκτοτε, ό Βιντάλ-Νακέ συνέχισε μέχρι τό τέλος τής ζωής του να εμπλέκεται σοβαρά σέ αντίστοιχα θέματα, όπως ή άνασκευή των απόψεων αυτών που προσπαθούν να άρνηθούν τήν ιστορικότητα του 'Ολοκαυτώματος. 'Όσο για τόν Βερνάν, διακρίθηκε για τήν προσφορά του στην γαλλική 'Αντίσταση. Με τό ψευδώνυμο Συνταγματάρχης Μπερτιέ, ήταν επικεφαλής τής 'Αντίστασης στην περιοχή τής Τουλούζης — ένας πραγματικά επικίνδυνος ρόλος, όπου συχνά διακινδύνευσε τήν ζωή του και τόν όποιο έφερε εις πέρας με τεράστια γενναιότητα και έξαιρετική έπιτυχία.

'Ο Βερνάν δέν ήταν ένας ιδεαλιστής του καναπέ, και αποτέλεσε ένα ύποδειγματικό μοντέλο, τόσο για τήν αντιστασιακή του δράση όσο και για τήν πρωτοποριακή του σκέψη στόν χώρο των έλληνικών σπουδών, για διαδοχικές γενιές φοιτητών σ' όλη τήν Εύρώπη και τήν 'Αμερική, πολύ πέρα από τόν κύκλο αυτών που είχαν τήν εύτυχία να συμμετάσχουν στά σεμινάρια του Κέντρου τής όδοϋ Monsieur-le-Prince. Για μένα προσωπικά, όπως και για πολλούς άλλους, ήταν, και παραμένει, πηγή έμπνευσης, ένας βαθιά καινοτόμος έλληνοιστής και ένας σπουδαίος, πολύ σπουδαίος άνθρωπος.

1. Τό περιοδικό εξέδιδε ό Φερνάν Μπρωντέλ με τούς συνεργάτες του τής Σχολής των Annales, στό πλαίσιο τής *Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales*.

Ζούμε στον κόσμο που δημιούργησε

του Όσγουιν Μάουριη

Αέν ηξερα από την αρχή την ιστορία των κατορθωμάτων του Συνταγματάρχη Μπερτιέ στή διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πού κατέστησαν τον Ζάν-Πιέρ Βερνάν ήρωα στά μάτια όλων όσων έζησαν την γερμανική Κατοχή στή Γαλλία. Άλλά νομίζω πώς οι έμπειρίες του στήν Γαλλία του Βισύ έπηρέασαν τήν δουλειά του πάνω στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό κατά τρόπο θεμελιακό.

Οι έμπειρίες αυτές τον δίδαξαν ότι ή επίσημη ιστορία και τά επίσημα αρχεία, ή ιστορία των γεγονότων, ήταν ένα άχρηστο συνονθύλευμα ανακριβειών. Και ή μνήμη των συμπολεμιστών του τήν ώρα τής νίκης ήταν μόλις και μετά βίας κάπως πιά αξιόπιστη. Η έπιτυχία τής Άντίστασης όφειλόταν στό γεγονός ότι είχε δημιουργήσει μία εναλλακτική δομή «πραγματικότητας» πού κινείτο παράλληλα μέ τις δομές του καθεστώτος του Βισύ. Η μόνη αλήθεια, όπως τό είχε καταλάβει ο Τολστόι, ήταν ή ψυχολογική έμπειρία τής ομάδας, των συντρόφων – mes copains, τούς έλεγε ο Ζιπέ.

Έπιστρέφοντας στήν πανεπιστημιακή ζωή, άρχισε μία διδακτορική διατριβή για τήν ιδέα τής εργασίας στον Πλάτανα και άκολούθησε ένα είδος έρευνας πάνω στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό έμπνευσμένη από τήν κοινωνική ψυχολογία του συντρόφου του στήν Άντίσταση Ίνιάς Μεγιερσόν: προσπαθούσε νά κατανοήσει τήν ιδιαιτερότητα των αρχαιοελληνικών αντιλήψεων γι' αυτές τις γενικές ιδέες πού είναι κοινές σέ όλες τις ανθρώπινες έμπειρίες, όπως ή εργασία, ή αξία, ο χρόνος, ο χώρος, ή μνήμη, ή θέληση και τό πρόσωπο, ή φαντασία και ή θυσία, ή ή διαφορά ανάμεσα στό έμεις και στό αυτοί, ανάμεσα στους Έλληνες και τούς βαρβάρους (*altérité*). Στήν περίοδο 1948-1962 παρακολούθησε τά σεμινάρια του Λουίς Ζερνέ, βετεράνου κοινωνιολόγου και μαθητή του Ντυρκέμ. Από αυτές τις δύο επιδράσεις ανέπτυξε μία από τις πρώτες και πιά έπιτυχείς προσεγγίσεις στήν ιστορία των νοοτροπιών. Αυτή ή έρευνα για τις βαθύτερες δομές σημαίνει ότι θά συνεχίσουμε νά διδασκόμαστε από τή σοφία και τήν διδρακτικότητα του για όλη τήν υπόλοιπη ζωή μας. Όπως είχε πει κάποτε και ο ίδιος, «Θέλω νά δώ τό φεγγάρι μέ τά μάτια των Έλλήνων».

Όπως ή σημερινή γενιά νά μήν τό συνειδητοποιεί πλήρως, όμως οι κλασικές σπουδές ζούν στή μετα-Βερνάν εποχή, μέ τήν έννοια ότι δέν μπορούμε νά ξεφύγουμε από τήν επίδραση τής εργασίας του Βερνάν – όπως αντίστοιχως είμαστε όλοι μετα-φρουδικοί, μετα-μαρξιστές και μετα-στρουκτουραλιστές. Τό πρώτο του βιβλίο, *Οι άπαρχές τής ελληνικής σκέψης*, εκδόθηκε τό 1962, λίγο καιρό μετά τήν αποκωδικοποίηση τής γραμμικής γραφής Β. Τόσο αυτός όσο και Μόζες Φίνλεϋ είδαν άμέσως τό πρόβλημα πού έθετε αυτή ή αποκρυπτογράφηση στον ιστορικό τής αρχαϊκής Έλλάδας: Πώς έπρεπε νά συνδεθεί αυτή ή άνακτορική μηχανική οικονομία, πού τώρα άποδεικνυόταν ελληνική, μέ τον αρχαϊκό και κλασικό κόσμο τής πόλεως; Η άπάντηση του Βερνάν πραγματικά κυριάρχησε στήν μελέτη του αρχαίου ελληνικού κόσμου μέχρι σήμερα.

Τό πρόβλημα, όπως τό είδε ο Βερνάν, σέ αντίθεση μέ τον Φίνλεϋ, δέν έχει νά κάνει τόσο μέ τις διαφορετικές οικονομίες, τά διαφορετικά συστήματα ιδιοκτησίας γής ή τις διαφορετικές κοινωνικές δομές. Έγκειται μάλλον στήν εξέλιξη από έναν ιεραρχικό και ίσως θεοκρατικό κόσμο στήν όρθολογικότητα πού είναι έγγενής στις αρχές τής ελληνικής σκέψης και ή άπάντηση στό πρόβλημα, κατά τήν άποψη του Βερνάν, έγκειται στήν ανάπτυξη των δημόσιων θεσμών τής ελληνικής πόλεως και στις μορφές προφορικής έπικοινωνίας πού αναπτύχθηκαν σέ σχέση μέ τά πολιτικά λειτουργήματα, μέ τή δημιουργία μίας μορφής πολιτικής έπιχειρηματολογίας. Αυτό τον οδήγησε νά σκεφτεί επίσης τον τρόπο μέ τον όποιο ο ελληνικός όρθολογισμός σχετίζεται αλλά και διαφέρει από τις σύγχρονες ιδέες. Σχεδόν ό,τι έχει γραφτεί από τότε για τήν πολιτική ιστορία και τήν διανοητική ανάπτυξη τής ελληνικής σκέψης εκκινεί άκόμα, συνειδητά ή άσυνειδητά, από τις έρωτήσεις πού έθεσε ο Βερνάν τό 1962.

Άλλά και από μία άλλη άποψη, έπίσης, ζούμε τώρα πιά σέ έναν κόσμο τον όποιο δημιούργησε ο Βερνάν και ο όποιος προκύπτει από τή δουλειά του πάνω στον ελληνικό μύθο και τον τρόπο μέ τον όποιο χρησιμοποίησε τον μύθο για νά άνασυστήσει τήν ιστορία τής ελληνικής νοστορίας. Όταν ήμουν νέος, υπήρχαν τρία πλήρως διαχωρισμένα πεδία στις αρχαιοελληνικές σπουδές: Υπήρχε ή αρχαία ιστορία, πού ασχολείτο μέ γεγονότα, χρονολογίες, μάχες, περιστατικά. Υπήρχε ή αρχαία φιλοσοφία, πού ασχολείτο μέ τήν Πολιτεία του Πλάτανα και τά *Ηθικά Νικομάχεια* του Άριστοτέλη.

Dr. Oswyn Murray (Μπάλιολ Κόλλετζ), διευθυντής τής Bibliotheca Academica Translationum, Πανεπιστήμιο τής Όξφορδης

Καί υπήρχε η κλασική φιλολογία, πού ασχολείτο με κείμενα, χειρόγραφα και με μία φιλολογική παράδοση ή οποία βασιζόταν στην ιδέα ότι τό γραπτό κείμενο είχε παραχθεί στό γραφείο του συγγραφέα του, χωρίς καμία έπαφή με τόν έξωτερικό κόσμο, αλλά άπλώς μέσα από τόν στοχασμό πάνω στά έργα των προηγούμενων. Η έπιμονή του Βερνάν στην άποψη ότι ο μύθος είναι σκέψη, *pensée*, ότι οι ιδέες είναι ιστορία, ότι τά κείμενα είναι εκφράσεις του διανοητικού κόσμου μίας πραγματικής και έγγεγραμμένης στον χρόνο κοινωνίας, ή οποία δέν είναι κατά κανέναν τρόπο ταυτόσημη με τήν δική μας, ότι ή σφαίρα του φανταστικού (*imaginaire*) είναι ή πραγματικότητα της ιστορίας, δημιούργησαν τόν έπιστημονικό κόσμο στον οποίο τώρα κατοικούμε όλοι – έναν κόσμο όπου ή παράσταση είναι ένα ιστορικό γεγονός, όπου ή τραγωδία είναι μία δημόσια τέχνη, όπου ή ποίηση δημιουργείται για μία συγκεκριμένη ευκαιρία, και όπου δέν υπάρχουν πιά σύνορα ανάμεσα στην έλληνική λογοτεχνία, τήν έλληνική φιλοσοφία και τήν αρχαία ιστορία. Τό επίτευγμα του Βερνάν, όχι μόνον στην Γαλλία, αλλά σέ όλο τόν κόσμο των αρχαιοελληνικών σπουδών, είναι ή ένοποίηση των κλασικών σπουδών. Και κατ' αυτή τήν έννοια, τό δώρο πού μās έκανε δέν είναι τόσο τά συμπεράσματα των άρθρων και των βιβλίων του, όσο τό ότι μās παρουσίασε μία νέα και ένοποιημένη μέθοδο έρευνας. Γι' αυτό τόν λόγο όσοι μελετούν τόν κλασικό κόσμο σ' όλον τόν πλανήτη χαιρετίζουν σήμερα τόν άντρα πού, πάνω άπ' όλα, άντιπροσωπεύει τήν ένότητα των κλασικών σπουδών στό γύρισμα της χιλιετίας.

Έχω τήν έντύπωση πώς στή δημόσια πορεία του ο Βερνάν προσπάθησε νά αναπαράγει και πάλι τίς έμπειρίες του από τήν Αντίσταση. Τό 1964, ίδρυσε τό δικό του έρευνητικό κέντρο πού εγκαταστάθηκε στό σπίτι του Ωγκύστ Κόντ, ένα κέντρο άφιερωμένο «στην συγκριτική έρευνα των αρχαίων κοινωνιών»: αρχικά ή ομάδα περιελάμβανε ειδικούς όχι μόνον της αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης, αλλά και της Άσουρίας, της Αιγύπτου, της Ινδίας, της Κίνας και της Άφρικής, καθώς και κάποιους ανθρωπολόγων. Η θρησκεία άντιμετωπίστηκε ως μία από τίς κεντρικές όψεις όλων των κοινωνιών, πού έπρεπε νά μελετηθούν για τίς ένοποιητικές τους άρχές. Τό Centre des recherches comparées sur les sociétés anciennes έγινε τό πραγματικό κέντρο της πνευματικής δραστηριότητας στή συγκριτική ιστορία σέ Εύρώπη και Ηνωμένες Πολιτείες: όλοι μας κάναμε τό προσκύνημα στα στενόχωρα δωμάτια της οδού Monsieur le Prince. Προς μεγάλη λύπη του ίδιου του Βερνάν, οι πιέσεις της πανεπιστημιακής ζωής και τά ένδιαφέροντα των ένθουσιωδών νεαρών έρευνητών έσπρωξαν τό επίκεντρο του Centre προς τόν κλασικό κόσμο, ώπου, όταν πλέον μεταβίβασε τή διεύθυνση του στον φίλο του και συνεργάτη του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, είχε πλέον αναδυθεί ως τό κέντρο ενός νέου τύπου αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής ιστορίας.

Γιά άλλη μία φορά, όπως και στην διάρκεια του πο-

λέμου, ο Βερνάν είχε δημιουργήσει μία έναλλακτική δομή άνατροπής, παράλληλη με τό επίσημο πανεπιστημιακό ρεύμα: μετά τά γεγονότα του 1968, τά μέλη του Κέντρου πήραν τόν έλεγχο των κλασικών σπουδών στα πανεπιστήμια και τό Centre Louis Gernet είναι σήμερα ο πιο σημαντικός θεσμός στον κόσμο για τήν μελέτη του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Ο Βερνάν ήταν περήφανος πού ίδρυσε αυτό πού οι παρείσακτοι ονομάζουν «Η Σχολή του Παρισιού»: «ούτε ή ζωή μου ούτε ή προσωπικότητά μου μπορούν νά διαχωριστούν από τήν ομάδα: [...] μακάρι τό Κέντρο νά συνεχίσει. Μία ζωντανή έρευνητική ομάδα είναι ένας θεσμός και ένα είδος οικογένειας, με όλες της τίς έντάσεις».

Γιά όλους εμάς πού τόν γνωρίζαμε, ή χαρισματική προσωπικότητα του Ζιπέ (όπως τόν αποκαλούσαν όλοι οι μαθητές του) είχε νά κάνει και με τή ζεστασιά πού απέπνεε: πάντα ζητούσε νά του μιλάνε στον ένικό και πάντα άναγνώριζε τόν άπέναντί του ως συνάδελφο, όποια κι αν ήταν ή ηλικία του: στα σεμινάρια είχε μία μυστήρια ικανότητα νά καταλαβαίνει τί ακριβώς έννουσε ο όμιλητής πραγματικά και νά τό διατυπώνει έν συνεχεία κατ' ιδίαν στον όμιλητή. Καθώς ήταν όρφανός, είχε χτίσει τήν ζωή του πάνω στή φιλία: ήταν εύκολο νά καταλάβεις πώς οι άνθρωποι μπορούσαν νά διακινδυνεύσουν τήν ζωή τους για χάρη του. Μās άφηγήθηκε κάποτε πώς άπέκτησε τό έξοχικό του σπίτι στό μάλλον ακριβό νησί Belle-Ile: για πολλά χρόνια αυτός και ή λατρεμένη του γυναίκα, ή Λιντά (κόρη Ρώσων έμιγκρέδων, με τήν οποία πρωτοσυναντήθηκαν τό 1932, όταν εκείνη ήταν 14 χρονών, και παντρεύτηκαν τό 1939), νοίκιαζαν τό σπίτι για τίς διακοπές: μία μέρα ο ιδιοκτήτης πήγε νά τόν βρει για νά του πει πώς τό πουλάει. Λυπημένος ο Ζιπέ του άπάντησε πώς δέν είχε τήν δυνατότητα νά τό άγοράσει. «Δέν κατάλαβες», του άπάντησε ο ιδιοκτήτης. «Θέλω νά τό πουλήσω μόνο σέ σένα. Πές μου τήν τιμή σου».

Ο Ζιπέ ήταν ένας άνθρωπος πού προστάτευε τήν ιδιωτική του ζωή και άρνήθηκε νά γράψει τά άπομνημονεύματά του, παρόλο πού οι έφτά ώρες με τίς όμιλίες του πού άναμετέδωσε τό ραδιόφωνο της France Culture προς τιμήν του τήν Κυριακή μετά τήν κηδεία του παραμένουν ζωντανή μαρτυρία της δύναμης της μνήμης του. Δεχόταν τίς τιμές πού έπεφταν πάνω του σαν βροχή άπλώς ως δώρα φίλων. Ήταν ύπέροχο νά διαπιστώνει κανείς πώς είχε διατηρήσει τίς πνευματικές και σωματικές του δυνάμεις ως τό τέλος και πώς παρέμεινε πρωταθλητής στην κολύμβηση, ικανός νά ξεπερνά όλους τούς άντιπάλους του, ακόμα και μετά τά όγδόντα. Φρόντισε τήν γυναίκα του μέχρι τόν θάνατό της από άλτςχαίμερ, στο έιδυλλιακό τους σπίτι, πού θύμιζε Ρωσία, στή Σέβρ, έξω από τό Παρίσι. Η μοναχοκόρη τους πέθανε λίγα χρόνια μετά από καρκίνο. Άλλά αυτός διατήρησε τή θετική του στάση άπέναντι στην ζωή και ήταν ο πιο άγαπημένος και τιμημένος έλλητιστής της εποχής του.

Η κηδεία του έγινε στο μικρό νεκροταφείο της Σέβρ,

χωρίς θρησκευτική τελετή, κάτω από τόν ουρανό, μπροστά σε πολλές εκατοντάδες ανθρώπους –ήρωες της Αντίστασης, με τό παράσημό τους, όλους τούς συνεργάτες του από τό Centre, νέους πού τόν είχαν γνωρίσει ίσως μόνον από ραδιοφωνικές εκπομπές και τήν οικογένειά του. Δέν ήταν παρόντες δημόσιοι άνδρες – σχεδόν κανείς πολιτικός από τήν Αριστερά και κανένας από τή Δεξιά, λίγοι από τό Collège de France, κανείς από τόν παραδοσιακό κόσμο τών ελληνικών σπου-

δών. Ήθελε μία απλή κηδεία και ήταν ή πιό απλή κηδεία τήν όποία παρακολούθησα ποτέ μου, μία αργή πομπή, τέσσερις όμιλητές –ένας από τήν Αντίσταση, δύο συνάδελφοι και ό έγγονός του– και ένα ελληνικό τραγούδι. Ήταν μία τελειώς παγανιστική κηδεία και μου έφερε στόν νοῦ τόν θρήνο γιά έναν άλλο μεγάλο όραματιστή και ήρωα τοῦ πολέμου, τόν ποιητή Σοφοκλή, όπως ό ίδιος φανταζόταν τόν δικό του θάνατο, στό τελευταίο του έργο, τόν *Οιδίποδα στόν Κολωνά*.

"Όταν ό Βερνάν δίδασκε «Ίλιάδα»...

τοῦ Νταβίντ Μπουβιέ

Τό 1977 ήμουν φοιτητής κλασικής φιλολογίας στην Σορβόννη. Σήμερα μου φαίνεται άπίστευτο, όμως εκείνη τήν εποχή οι μανδαρίνοι της Σορβόννης έβλεπαν με πολύ κακό μάτι όποιον τολμούσε νά διασχίσει τήν όδό Σαιν-Ζάκ γιά νά παρακολουθήσει κάποια σεμινάρια τοῦ Collège de France. Ύπῆρχαν εύτυχώς οι λέκτορες και οι επίκουροι, πιό νέοι, πού μās έσπρωχναν νά πηγαίνουμε, κι έτσι συναντιόμασταν όλοι κάθε Δευτέρα στις 5 τό άπόγευμα, στην αίθουσα 8 τοῦ Collège γιά νά ακούσουμε τόν Βερνάν.

"Όταν τόν άκουσα γιά πρώτη φορά, μιλούσε γιά τούς τρόπους άναπαράστασης τοῦ θανάτου στην άρχαία Ελλάδα. Εγώ έρχόμουν από τήν Έλβετία, όπου είχα παρακολουθήσει μία διδασκαλία έν πολλοῖς έμπνευσμένη από τούς γερμανούς φιλόλογους και φιλοσόφους. Στο έλβετικό Πανεπιστήμιο είχα άνατραφεί με τήν πεποίθηση πώς ή φιλολογία ήταν ή βασιλική και άλάθευτη όδός γιά τήν προσέγγιση τών άρχαίων κειμένων. "Όσο γιά τούς φιλοσόφους, και αυτοί έδιναν τήν έγκρισή τους στή φιλολογική φιλοδοξία. Οι "Έλληνες είχα σωστά φτιαγμένο μυαλό και είχαν έφεύρει, έτσι λεγόταν, τήν πολιτική, τή φιλοσοφία, τόν όρθό λόγο. Η γλώσσα τους και τά γραπτά τους όφειλαν έπομένως νά βρικόσονται στό ύψος τής σκέψης τους. Άρα διαβάσαμε τόν Θουκυδίδη και τόν Ίσοκράτη ως μοντέλλα μίας γραφής και μίας ρητορικής ύποχρεωτικά τέλειων. Η άνικανότητα κατανόησης κάποιου χωρίου σε μία άσκηση μετάφρασης σήμαινε, εάν δέν ύπῆρχε

συγκεκριμένο φιλολογικό πρόβλημα, έλλειμα εύφυίας από τήν πλευρά τοῦ μεταφραστή. Πώς ήταν δυνατόν νά μήν καταλαβαίνει κανείς τήν γλώσσα αυτών πού είχαν έφεύρει τή διαύγεια και τόν όρθό λόγο με αποκλειστικό σκοπό νά μās τά κληροδοτήσουν;

Άκούγοντας τόν Βερνάν, κατάλαβα πολύ γρήγορα πώς ένα μεταφραστικό λάθος μπορούσε νά είναι ενδιαφέρον από τή στιγμή πού μπορούσε νά άποκαλύψει, όχι ένα έλλειμα εύφυίας, αλλά τήν άπόσταση άμεσα σε μορφές σκέψης ριζικά διαφορετικές. "Ο Βερνάν δέν έπεδίωκε νά έξιδανικεύσει άκόμα περισσότερο τά κλασικά έργα- τό θέμα δέν ήταν νά άγγίξει κανείς τήν άλήθεια τοῦ έργου, αλλά νά άνακαλύψει τήν ιδιαιτερότητα και τή σχετικότητα τών μορφών τής ελληνικής σκέψης. Σε ό,τι με άφορᾶ, αυτός πού με γοήτευσε κατ' άρχήν ήταν ό Βερνάν ως μαθητής τοῦ Ίνιάς Μεγιερσόν, αυτού τοῦ Μεγιερσόν τόν όποιον ό Βερνάν τοποθετοῦσε κάτω από τόν άστερισμό τοῦ Μάρξ: «όλη ή ιστορία δέν είναι παρά μία συνεχής μεταμόρφωση τής ανθρώπινης φύσης» (*Άνάμεσα στόν μύθο και τήν πολιτική*, σελ. 51). Τό 1996, με τήν εύκαιρία μίας συνέντευξης μαζί του γιά τήν εφημερίδα *Journal de Genève* («Στρατευμένος ελληνιστής. Συζήτηση με τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν», *Samedi litteraire du Journal de Genève*, 2-3 Νοεμβρίου 1996, σελ. 36), τόν είχα ρωτήσει γιά τήν συνάντησή του με τόν Μεγιερσόν και μου είχε θυμίσει όλα αυτά πού τούς συνέδεσαν από τό 1940, όταν οι ρατσιστικοί νόμοι τοῦ Βισῦ είχαν άπαγορεύσει στόν Μεγιερσόν, ό όποιος ήταν Έβραϊός, νά διδάσκει στό Πανεπιστήμιο τής Τουλούζης και χρειάστηκε πολλές φορές νά τοῦ βροῦν μέρη γιά νά κρυφτεῖ προκειμένου νά γλυτώσει από τίς επιδρομές τής Γκεστάπο. Και ό Βερνάν μου θυμίσε πώς, μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο αντίστασης και επιβίωσης, ό Μεγιερσόν τοῦ

David Bouvier, καθηγητής άρχαιοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, Πανεπιστήμιο τής Λωζάννης

είχε «μετακινώσει όλη του την γνώση»: «Μέ μύησε τότε σ' αυτό πού ο ίδιος ονόμαζε ιστορική ψυχολογία: στό γεγονός πώς ή λειτουργία του ανθρώπινου ψυχισμού δέν είναι ρυθμισμένη μία για πάντα, αλλά πώς υπάρχει, στό ρεύμα της ιστορίας, μία συνεχής μεταμόρφωση της ανθρώπινης φύσης». Άλλά ο Βερνάν δέν ξεχνούσε επίσης πώς, γύρω στά 1935, πολύ πριν τον ξανασυναντήσει στην Τουλούζη τό 1940, είχε παρακολουθήσει στό Παρίσι τό μάθημα ψυχολογίας του Μεγιερσόν, πού είχε ως θέμα τή χρήση των εργαλείων στους πιθήκους, μάθημα πού έθετε τό θέμα των σχέσεων ανάμεσα στά διαφορετικά επίπεδα τεχνικής ευφυΐας, τή σκέψη και τή γλώσσα. Τό 1934, ο Βερνάν ήταν 20 χρονών και ονειρευόταν νά γράψει μία διατριβή μέ θέμα την έννοια της αξίας: ένα θέμα τυπικά μαρξιστικό, πού επέτρεπε νά «μιλήσουμε για οικονομία και ήθική». Βεβαίως, ο πόλεμος διέκοψε αυτήν την δουλειά, αλλά αν ο Βερνάν δέν την ξανάπιασε εν συνεχεία είναι ακριβώς επειδή ή συνάντηση μέ τον Μεγιερσόν του επέστησε την προσοχή σέ ένα θέμα πού του φαινόταν πιά εξαιρετικά κεφαλαιώδες: την μελέτη των μορφών σκέψης ως προϊόντος της ιστορίας.

Θυμάμαι ότι λίγο πριν από τον θάνατό του, τό 1983, και ενώ ήταν ήδη πάνω από 90 χρονών, ο Ίνιās Μεγιερσόν είχε δεχτεί την πρόσκληση του Βερνάν νά δώσει μία διάλεξη στό «Κέντρο Συγκριτικών Έρευνών πάνω στις Άρχαϊες Κοινωνίες». Πρέπει νά ήταν ή τελευταία του διάλεξη. Για τον Βερνάν, ήταν ένα γεγονός, ένα δώρο πού ήθελε νά προσφέρει σέ όσους από την ομάδα του δέν τον είχαν γνωρίσει. Άλλά νομίζω ότι ήθελε επίσης μ' αυτό τον τρόπο νά αποτίσει φόρο τιμής στον γέροντα δάσκαλο πού παρέθετε στις εργασίες του τά ονόματα του Ντυρκέμ, του Μώσ, του Λεβί-Μπρούλ, και πού του είχε συστήσει τό 1948 τον Λουί Ζερνέ, τον ιστορικό του αρχαιοελληνικού δικαίου τον οποίο οι έλληνοιστές συνάδελφοί του είχαν βάλει στό περιθώριο και τον οποίο ο Βερνάν αποκατέστησε ως άδιαμφισβήτητο θεμελιωτή της αρχαιοελληνικής ανθρωπολογίας. Τό νά μπορείς νά μιλάς για την ελληνική σκέψη σαν νά πρόκειται για μία «άλλη σκέψη» ήταν σέ πολύ μεγάλο βαθμό, νομίζω, άπελευθερωτικό.

Άλλά καθώς ανακαλώ την αναγέννηση των ελληνικών σπουδών γύρω από τον Βερνάν, μέ εκπλήσσουν σήμερα δύο πράγματα. Κατ' αρχήν, τό ιστορικό πλαίσιο της Άντίστασης, στην οποία εγγράφεται αυτή ή αναγέννηση. Στην αρχή της δεκαετίας του 1940, ο Μεγιερσόν είναι ένας άνθρωπος κνηρημένος από την Γκεστάπο, τον οποίο ο Βερνάν ενδιαφέρεται νά προστατεύσει: ο διάλογός τους και ή ένταλλαγή γνώσης ανάμεσά τους πρέπει νά υπέστη την επίδραση αυτών των συνθηκών. Άλλά μέ ποιόν τρόπο; Και πώς επηρέασε ο πόλεμος μία συζήτηση από την οποία έπρόκειτο νά γεννηθεί μία τόσο γόνιμη προσέγγιση της αρχαίας Ελλάδας;

Τό δεύτερο γεγονός πού μέ έντυπωσιάζει είναι συνδεμένο μέ τό πρώτο. Ο Βερνάν δέν επικαλέστηκε

ποτέ δασκάλους πανίσχυρους, πού βασίλευαν πάνω στην έπιστήμη τους. Άσφαλώς υπάρχει ο Μάρξ, αλλά στην προσέγγιση του Βερνάν πάνω στην αρχαία Ελλάδα ο Μάρξ μετράει πολύ λιγότερο από τον Μεγιερσόν και τον Ζερνέ: είναι χαρακτηριστικό της μεγαλοφυΐας του Βερνάν τό γεγονός ότι μεγεθύνει την σημασία αυτών πού τον περιβάλλουν, ότι αυξάνει την δύναμή τους και προσθέτει στην ευφυΐα τους. Αυτό ισχύει τόσο για τους δασκάλους του όσο και για τους μαθητές του. Και νομίζω πώς ισχύει επίσης και για τους συντρόφους του στην Άντίσταση. Έδώ, θά έλεγα πώς ο πόλεμος ήταν σχολείο. Στην συνέντευξη πού προανέφερα, είχα ρωτήσει τον Βερνάν αν, μετά την άπογοήτευση του κομμουνισμού, δέν είχε κατά κάποιον τρόπο, δημιουργώντας τό Κέντρο τό 1964, υποκαταστήσει μέ τή διανοητική στράτευση την πολιτική στράτευση. Παραθέτω την απάντησή του: «Σωστά. Προσπάθησα νά κάνω τό Κέντρο, στό πνευματικό και κοινωνικό επίπεδο, ό,τι πού θά ήθελα νά είναι τό Κόμμα, έναν τόπο συζήτησης και σοβαρής εργασίας μέσα σέ ένα περιβάλλον άδελφικής ισότητας. Επέλεξα αυτό τον δρόμο γιατί είχα την έντύπωση πώς μέσα στό Κόμμα δέν μπορούσε πιά νά γίνει τίποτα και πώς έπρεπε νά βρεθεί μία άλλη φόρμουλα αν θέλαμε νά προχωρήσουν τά πράγματα». Σήμερα, αναρωτιέμαι αν δέν ήταν, περισσότερο κι από τό Κόμμα, ή εμπειρία της Άντίστασης, αυτό στό οποίο ο Βερνάν χρωσάει τό παράδειγμα της άλληλεγγύης και της διανοητικής συνοχής πού κατάφερε νά επιβάλλει στό Κέντρο στην εποχή του και ή οποία βρίσκεται στην βάση της επιτυχία της σχολής του.

Άλλά ίσως θά πρέπει νά πάμε ακόμα πιο μακριά. Ο Βερνάν θυμίζει ο ίδιος τους γονείς του, πού πέθαναν όταν ήταν μικρός, και την παιδική του ηλικία, «τοποθετημένη κάτω από την επίδραση των άδελφών του». Και εξηγοῦσε πώς ή Άντίσταση ήρθε μετά: «Στην Άντίσταση, δέν μέ άπασχολούσαν παρά μόνον πρακτικά θέματα, τεχνικά. Πρόσφατα μόνον, διαβάζοντας την διατριβή ενός νέου έρευνητή, έθεσα στον εαυτό μου τό πρόβλημα: τί είδους κοινωνική ομάδα διαμορφώνει ένα κίνημα Άντίστασης;» (*Άνάμεσα στον μύθο και την πολιτική*, σελ. 22). Και για νά προσφέρει την αρχή μιας απάντησης σ' αυτή την ερώτηση, ο Βερνάν δανείζεται τις αναφορές του από τις ελληνικές αντιλήψεις: «δέν υπάρχει κοινότητα χωρίς φιλία, χωρίς τό αίσθημα ότι ανάμεσα στον άλλο και σέ σένα κυκλοφορεί κάτι, τό οποίο οι Έλληνες αναπαριστούσαν μέ την μορφή ενός φτερωτού δαίμονος, πού πηγαίνει από τον έναν στον άλλο» (*ό.π.*, σελ. 23). Όταν του θέτουν την ερώτηση πώς τό πρώτο μέρος της ζωής του, αυτό της Άντίστασης, επηρέασε τό δεύτερο, του ελληνιστή, ο Βερνάν απαντά σχεδόν άναπόδα, μιλάει ελληνικά για νά εξηγήσει τον πόλεμό του και την μοίρα του.

Άς πάρουμε τό παράδειγμα της *Ιλιάδας* όπως την διαβάζουν κάποιοι μεγάλοι μάρτυρες του δεύτερου

Πολέμου: ο Άρνάλντο Μομιλιάνο, με μία ειρωνία που δεν ελαφρώνει σε τίποτα την κριτική του, τοποθετούσε την *Ιλιάδα* στην κατηγορία των εκατό πιο επικίνδυνων βιβλίων, στην ίδια θέση με την *Γερμανία* του Τάκιτου ή Σιμόν Βέλ, αντίθετα, διαβάσει και μεταφράσει την *Ιλιάδα* για να κατακτήσει το μάθημα ανθρωπιάς ενός ποιήματος που διδάσκει τον σεβασμό για τον νικημένο· ο Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, πιο νέος, ανακλύπτει την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια* το 1944, 14 χρονών, τη στιγμή που οι γονείς του μόλις έχουν μεταφερθεί στο Άουσοβιτς· αργότερα θα μιλήσει πολλές φορές για τη «χαρά» που του έδωσε η ανάγνωση των δύο επών. Και ο Βερνάν; Δεν βρήκα στα κείμενα του καμία ανάμνηση, καμία εντύπωση από την πρώτη του ανάγνωση της *Ιλιάδας*. Ο Όμηρος γίνεται ένα από τα κεντρικά θέματα των ερευνών του στα τέλη της δεκαετίας του '70, μετά τον Ησίοδο και μετά την τραγωδία. Πρέπει εδώ να θυμίσουμε την σειρά των άρθρων του πάνω στον «καλό θάνατο» και το θέμα του καθυδρισμένου πτώματος (που τά ένταξε στο βιβλίο του *L'individu, la mort, l'amour*). Αυτό που κατ' αρχήν με-

λετάει στην *Ιλιάδα* ο Βερνάν είναι το θέμα του θανάτου, που υπερβαίνεται από τον «καλό θάνατο»: το θέμα της αισθητικοποίησης της αξίας. Η σημασία των μελετών αυτών έγκειται στο ότι αναδεικνύουν τα θέματα της ήρωικης ήθικης. Στόν γέροντα «ο πόλεμος φέρνει έναν θάνατο αξιολύπητο και ύποτιμητικό», αλλά για τον νέο ήρωα που πέφτει στην μάχη «υπάρχει μόνο η όμορφιά». Την μέρα της κηδείας του, στο νεκροταφείο της Σέβρ, σκέφτηκα ξανά αυτό τον όρισμό, την ώρα που ένας παλιός αντιστασιακός του άπτετε έναν ώραίο φόρο τιμής θυμίζοντας την πρώτη τους συνάντηση: θυμήθηκε έναν Βερνάν που ήταν 28 χρονών μάλιστα έμοιαζε δέκα χρόνια νεότερος, έναν Βερνάν που τον είχε εντυπωσιάσει με την όμορφιά του και στον οποίο είχε άμεσως αναγνωρίσει έναν αρχηγό. Λίγο ακόμα και θα σκεφτόταν κανείς πώς ο γέρος αντιστασιακός είχε διαβάσει τα άρθρα του παλιού του συντρόφου πάνω στην αισθητικοποίηση της αξίας. Και μ' αρέσει να σκεφτομαι πώς ο έλληνοιστής που μίλησε τόσο ωραία για την νεότητα του Έκτορα και του Αχιλλέα δεν είχε λησμονήσει τη δική του νιότη.

"Όχι απλώς θαυμάζοντας αλλά αναλύοντας

του Γκρέγορου Νάτζυ

Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν αναμόρφωσε κατά τρόπο όριστικό τη μελέτη του *έλλητισμού*. Έπηρεασμένος από πνευματικούς προπάτορες, όπως ο Λουί Ζερνέ, προσέγγισε τον *έλλητισμό πολιτισμό* αντικειμενικά ως ιστορικό γεγονός, όχι ως μία κληρονομιά ή οποία μπορεί να ανήκει αιωνίως σε μία μοναδική ιδεολογία ή σε μία μοναδική θεώρηση του κόσμου. Χωρίς να υποτιμά τις επιτεύξεις που έφεραν σε πέρας οι *έλληνοφώνοι* λαοί επί ένα άπιστευτα μεγάλο χρονικό διάστημα, που ξεπερνά τις τρισήμισον χιλιετίες, ο Βερνάν είδε την ιστορία και την προϊστορία των *Ελλήνων* από την *οπτική* γωνία της κοινωνικής ιστορίας που πρέπει να αναλύσει, όχι απλώς να θαυμάσει. Για τον Βερνάν, όπως και για τον Ζερνέ, οι Έλληνες δεν ήταν ένα θαύμα, αλλά μία πανέμορφη πραγματικότητα. Γι' αυτόν ήταν —και είναι— οι «Έλληνες χωρίς θαύμα» (*les Grecs sans miracle*).

Οι μέθοδοι *ανάλυσης* που χρησιμοποίησε ο Βερνάν συνδυάζαν *συγχρονικές* και *διαχρονικές* θεωρήσεις. Ο τρόπος του να τις συνδυάζει έμοιαζε σαν ένας φακός

τελειοποιημένος από έναν δεξιόταχνη *οπτικό* και η διαύγεια *οράσεως* που πετύχαινε μάς έδειξε νέους δρόμους για την *έξερεύνηση* του *απέραντου* *διανοητικού* και *αισθητικού* τοπίου του *έλλητισμού*. Μία φωτεινή περίπτωση ως προς αυτό αποτελεί το δοκίμιο «*Δομές του μύθου*», που *αναδημοσίευσε* στο πρωτοποριακό βιβλίο του *Μύθος και σκέψη*. *Επικεντρώνει* στον *μύθο* των *πέντε* *γενεών* της *άνθρωπότητας*, όπως τον διατυπώνει στα *Έργα και Ημέραι* του Ησίοδου. Μία *αυστηρή* *ανάγνωση* αυτής και *μόνον* της μελέτης *αποκαλύπτει*, στην *πιο* *συμπυκνωμένη* της μορφή, την ουσία της *μεθοδολογίας* που *άνεπτυξε* ο Βερνάν. Η *συμπύκνωση* της *σκέψης* σ' αυτό το δοκίμιο *αστραποβολάει* σαν *κόσμημα*. *Χτίζοντας* πάνω σε *προηγούμενες* *διορατικές* *συλλήψεις* που είχε *διατυπώσει* ο *γλωσσολόγος* Ζώρζ Ντυμεζίλ, ο Βερνάν δείχνει πώς αυτός ο *ήσιοδικός* *μύθος* των *γενεών* είχε ως *στόχο* να *συλλάβει* —μέσα στο *μικρότερο* *δυνατό* *πλαίσιο*— *μία* *εικόνα* της *άνθρώπινης* *έμπειρίας* στην *ολότητά* της. Για μένα, η *μνήμη* που *ταιριάζει* *περισσότερο* στον Βερνάν είναι η *αριστοτεχνική* *ανάλυση* αυτής της *εικόνας*, η *οποία* *άσφαλως* θα *παραμείνει* ως *ένα* *άκρως* *διορατικό* *πορτραίτο* του *αιώνιου* *σχεδίου* που *είναι* *τελικά* ο *έλλητισμός*.

Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας και Συγκριτικής Λογοτεχνίας. Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ

Η τελευταία διανοητική επανάσταση

της Έλενας Πατρικίου

Παρά τις μεγαλειώδεις ανατροπές που προκάλεσε κατ'επανάληψιν ή επαφή με τους Έλληνες στην ευρωπαϊκή τέχνη και τη σκέψη, ή ίδια ή επιστήμη της ελληνικής αρχαιότητας, ή «κλασική» φιλολογία, υπήρξε τό ύστατο όχυρό της πνευματικής και πολιτικής συντηρητικότητας. Οι πνευματικές επαναστάσεις που γνώρισε ή Ευρώπη μετά τόν Διαφωτισμό, ή ανάδειξη της ιστορίας ως κύριας ανθρωπιστικής επιστήμης, τό υγρόν πυρ του μαρξισμού, ή γέννηση της έθνολογίας, ή εμπρηστική ενέργεια της κοινωνιολογίας, ή αποκάλυψη της ψυχανάλυσης, ή έκρηξη της γλωσσολογίας, είχαν αφήσει σχεδόν αδιάφορες τις κλασικές σπουδές μέχρι τά μέσα του 20ού αιώνα. Ωσπου αναδύθηκε ή ιστορική ανθρωπολογία, σάν παρθενική και ένοπλη Παλλάδα μέσα από τά ολύμπια και εύγενικά γραπτά του Ζάν-Πιέρ Βερνάν.

Βεβαίως υπήρξαν πρόδρομοι: ό Ε.Ρ. Ντόντς που έρμήνευσε κάποια «περιθωριακά» φαινόμενα της ελληνικής σκέψης και θρησκείας ως συστατικά μέρη του αρχαιοελληνικού φαινομένου, ή ό Λουί Ζερνέ, που έγκαινίασε τή μελέτη της γέννησης και εξέλιξης του δικαίου της πόλεως χρησιμοποιώντας ως μίτο τόν μύθο της αρχαϊκής εποχής.

Αν ή σχολή της ιστορικής ανθρωπολογίας είναι γαλλική αυτό οφείλεται στό ότι στην Γαλλία συνέβησαν γεγονότα μοναδικά στόν ευρωπαϊκό όριζοντα: ή ίδρυση της άφιερωμένης στην έρευνα École Pratique des Hautes Études (1868) ή ανάπτυξη της κοινωνιολογικής σχολής του Ντυρκέμ και της κοινωνικής ανθρωπολογίας του Μαρσέλ Μώσ, μέ τήν έμφαση στην θρησκεία και τόν μύθο ως κοινωνικά και πνευματικά φαινόμενα που έμπεριέχουν, μορφοποιούν και νοσηματοδοτούν τούς πολιτισμούς: ή ανάπτυξη της γλωσσολογίας μέσα από τή θεμελιώδη ιδέα του Μπενβενίστ ότι ή γλώσσα αποτελεί τό όχημα αντίληψεων που σχηματοποιούνται στους κοινωνικούς θεσμούς: ή συγκρότηση της Σχολής των Annales, που ένέταξε στην ιστορία όχι μόνον πλέον τό γεγονός, αλλά και τις νοοτροπίες που κινούν τις ανθρώπινες ομάδες. Και άσφαλώς, τέλος, ό «στρουκτουραλισμός», αυτό τό δυσεξήγητο διανοητικό φαινόμενο, που στην ολότητά του διαφεύγει τελικά του άυστηρου όρισμού, και καταφέρει νά συμπεριλαμβάνει όλα τά κεντρικά πνευματικά μεταπολεμικά στοιχεία: τή δομική ανθρωπολογική έρμηνεία του μύθου

από τόν Κλόντ Λεβί-Στρώς, τή μετασσωριανή γλωσσολογία, τή μετα-φροϋδική ψυχανάλυση (έντός και εκτός τών όρίων της σχολής του Λακάν), τήν άλτουσεριανή ανάγνωση του μαρξισμού, τή μοναδική (και μοναχική) έξερεύνηση της σεξουαλικότητας και της τρέλλας από τόν Φουκώ... Άλλά και πέρα άπ' όλα αυτά, γιατί ή Γαλλία καλλιέργησε έναν τύπο άνυπότακτης σκέψης σε κάθε πεδίο, πολύ δέ περισσότερο, έναν τύπο διανοούμενου που έχει ως ύποχρέωση νά άνοίξει τό πεδίο της έρευνάς του σε όσο τό δυνατόν περισσότερες πνευματικές επιδράσεις.

Αν αυτές ήταν οι άναγκαίες προϋποθέσεις, χρειαζόταν ή ικανή παρουσία του στοχαστή που θά τις όδηγοϋσε νά συγκλίνουν σε μία άνατρεπτική αντιμετώπιση του αρχαιοελληνικού κόσμου. Και δέν είναι τυχαίο πως αυτός ό στοχαστής, ό Ζάν-Πιέρ Βερνάν, είχε έναν όπλισμό κυρίως φιλοσοφικό και ένα παρελθόν ουσιαστικά άντιστασιακό.

Πραγματώνοντας τήν τελευταία πνευματική επανάσταση του 20ού αιώνα, ό Βερνάν άλλαξε ολοκληρωτικά τό τοπίο της αρχαιογνωσίας και τών κλασικών σπουδών. Μοναχικές και άπομονωμένες περιπτώσεις, όπως ό Ντόντς στην Άγγλία, ό Φίνλεϋ στην Άμερική και τήν Άγγλία, ό Λουί Ζερνέ στην Γαλλία, είχαν άσφαλώς δείξει προς τά που έπρεπε πλέον νά κατευθυνθεί ή κλασική φιλολογία και ή αρχαία ιστορία αν ήθελαν τουλάχιστον νά μήν καταντήσουν άποπιτανωμένα κατάλοιπα όχι του έρωτα, αλλά της πνευματικής άγκύλωσης. Άλλά ό Βερνάν κατάφερε πραγματικά αυτό που φάνταζε τελείως ακατόρθωτο. Όχι μόνον νά άπεγκλωβίσει τήν αρχαιότητα από τήν κλασικιστική μιξέρια στην όποία τήν είχαν καταποντίσει, αλλά και νά θέσει ξανά τήν έρευνα της κλασικής αρχαιότητας στό κέντρο τών πνευματικών ζυμώσεων. Μέ τόν Βερνάν, ή αρχαία Ελλάδα (άλλά και ή Ρώμη) παύουν νά αποτελούν πλέον τούς κοινούς τόπους πίσω από τούς όποιους όχυρονόταν επί εκατό τουλάχιστον χρόνια ή ξύλινη γλώσσα του πολιτικού και πνευματικού συντηρητισμού. Πολύ περισσότερο, ή κλασική αρχαιότητα, έτσι όπως, χάρη σ' αυτόν, μπαίνει σε σύγκριση μέ τό σύνολο του αρχαίου κόσμου, παύει νά είναι υπόδειγμα και άναδεικνύεται σε παράδειγμα.

Η επανάσταση του Βερνάν έγκειται, σε τελευταία άνάλυση, στό γεγονός ότι τοποθέτησε τόν μύθο στό κέντρο της μελέτης τών αρχαιοελληνικών κοινωνιών και τών αρχαιοελληνικών πολιτισμών. Μέχρι τόν Βερνάν, ό μύθος είχε είδωθεί είτε ως ύφάδι πάνω στό όποίο, ως άλλοι άδελφοί Γκριμ, οι ποιητές της Ελλά-

Η Έλενα Πατρικίου είναι ειδική επιστήμων, Πανεπιστήμιο Πατρών

δας έπλεκαν τις ιστορίες τους, είτε ως ή πέτρα του σκανδάλου πού έμπόδιζε την απόλυτη σύντηξη μεταξύ χριστιανικής (ή άθειας) Ευρώπης και παγανιστικής Ελλάδας. Ο Βερνάν, μεταφέροντας τή μεγαλοφυή ιδέα του Λεβί-Στρως στα αρχαιοελληνικά καθ' ήμās, θεώρησε τόν μύθο ως τό ύλικό μέσα από τό οποίο χτίστηκε ένα όλόκληρο διανοητικό σύμπαν σέ διαρκή αλληλεξάρτηση από την κοινωνία άφ' ενός και από τόν λόγο άφ' έτερου. Κατά τόν ίδιο τρόπο, αναπλάθωντας στα αρχαιοελληνικά συμφραζόμενα τήν ιδέα ότι ή θρησκεία άποτελεί προνομιακό τόπο για τή μελέτη τής κοινωνίας και του πολιτισμού, ανέλυσε τήν ελληνική τελετουργία ως ουσιαστικό και αναπόσπαστο μέρος του συνολικού πολιτισμού, ως κομβικό σημείο ανάδυσης και άφομοίωσης των κοινωνικών και πνευματικών εντάσεων ενός όλόκληρου πολιτισμού. Η έρμηνεία του για τόν προμηθεϊκό μύθο τής θυσίας δέν καθιερώθηκε ως ή κυρίαρχη πλέον έρμηνεία του αρχαιοελληνικού θυσιαστικού φαινομένου άπλως χάρη στην ιδιοφυή άνάλυσή του για τήν ήσιοδική αφήγηση τής πρώτης θυσίας πού οργανώνει ο Προμηθέας. Άλλά γιατί κατάφερε αυτό πού μοιάζει σήμερα πιά αυτόνοητο, δηλαδή νά αναλύσει τά διανοητικά στάδια τής αφήγησης του Ήσιόδου εντάσσοντας τήν κατανόηση τής θυσιαστικής τελετής στή συνολική άπόπειρα κατανόησης των άντιλήψεων για τόν θεό, για τόν άνθρωπο, για τήν οργάνωση τής οικονομίας, για τήν οργάνωση τής κοινωνίας. Είδε μέ λίγα λόγια πώς ή θυσία άποτελούσε, σέ κάθε αρχαιοελληνική κοινωνία και σέ κάθε περίπτωση, τόν κατεξοχήν τρόπο οργάνωσης του σύμπαντος, όπως τό άντιλαμβάνονταν οι Έλληνες.

Μέσα σέ τριάντα περίπου χρόνια, ο Βερνάν άνέτρεψε όλες τις βεβαιότητες πού καλλιέργησαν γενιές φιλολόγων και ιστορικών τής αρχαιότητας. Η τραγωδία δέν είναι πλέον ή ιδανική άρμονική μορφή από τήν όποία προήλθε τό σύγχρονο θέατρο, αλλά ένας τόπος εντάσεων, όπου οι άμφισχημίες του ποιητικού λόγου και ή ένσάρκωση του Άλλου χάρη στή μάσκα, άναδεικνύουν μέ όξύτητα και μαζί καθουσχάζουν τις άγωνίες μās κοινωνίας πού, καθώς διαμορφώνει τή δημοκρατία, άνακαλύπτει τις άσυνέχειες άνάμεσα στό πολιτικό της παρόν και τό μυθικό της παρελθόν. Ο πόλεμος άποκαλύπτεται ως τό πεδίο στό όποιο άρθρώθηκαν οι εντάσεις άνάμεσα στα φύλα άσφαλως, αλλά και σέ διαφορετικές κοινωνικές μορφές, και σέ διαφορετικές φαντασιακές και ιδεολογικές άπεικονίσεις του ανθρώπου και του ήρωα... Ο γάμος, ο θάνατος, τό προσωπείο, ή Άρτεμη, ο Διόνυσος, μελετήθηκαν από τόν Βερνάν όχι ως αυτόνομοι θεομοί, ως ανεξάρτητα θρησκευτικά, λατρευτικά ή κοινωνικά φαινόμενα, αλλά ως νήματα πού οδηγούν στή συνολική κατανόηση ενός πολιτισμού και των αντιφάσεων του.

Ο Βερνάν έλευθέρωσε μία για πάντα τήν άρχαία Ελλάδα από τήν έξιδανίκευση και τις ιδεολογικές παραμορφώσεις. Χάρη σ' αυτόν, μπορούμε επιτέλους νά δούμε έλεύθερα τις αρχαιοελληνικές άντινομίες και άμφισχημίες και νά τις στοχαστούμε μέσα από τις ίδιες τις άντιφάσεις τους. Αυτήν τήν πολύτιμη έλευθερία θά του τήν χρωστούμε. Η δόξα γι' αυτόν πού προκάλεσε και κέρδισε τήν τελευταία μεγάλη πνευματική επάνσταση του 20ου αιώνα ως είναι τό δικό του άφθιτον κλέος.

'Η άρνηση κάθε δόγματος

του Γέσπερ Σβένμπρο

Τό 1969, ήμουν φοιτητής στό Γαίηλ, στίς ΗΠΑ. Σέ ένα μάθημα σχετικά μέ τόν Ήσιόδο, μου πρότειναν τό βιβλίο *Μύθος και σκέψη στην άρχαία Ελλάδα*, μελέτες ιστορικής ψυχολογίας του Ζάν-Πιέρ Βερνάν. Παρήγγειλα τό βιβλίο και λίγες μέρες άργότερα τό έλαβα μέ τό ταχυδρομείο. "Όταν άρχισα νά τό ξεφυλλίζω, ένιωσα τό έδαφος νά κουνιέται κάτω από τά πόδια μου, σαν νά καταλάβαινα ήδη πώς θά άλλάζε τήν ζωή μου.

Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν πέθανε στίς 9 Ίανουαρίου, στην Σέβρ, σέ ήλικία 93 ετών. Μέ τόν θάνατό του, χάνεται ένας μεγάλος ελληνιστής, ειδικός τής ελληνικής σκέψης όπως αυτή έκφράστηκε στή θρησκεία, τήν τραγωδία, τήν κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα των άρχαίων Έλλήνων, καθώς και στόν τρόπο μέ τόν όποιο

άναπαριστούσαν και σκέφτονταν ό,τι έμεις ονομάζουμε «έργασία», «είκόνα», «θυσία»...

Η άπουσία άντίστοιχων ισοδύναμων όρων στή γλώσσα των άρχαίων Έλλήνων άποτελεί, για τήν ιστορική ψυχολογία, μία πρόκληση, πού μās άναγκάζει νά ξανασκεφτούμε τήν ιστορική ιδιαιτερότητα των δικών μας λογικών κατηγοριών. Οι άρχαίοι Έλληνες, λέει ο Βερνάν, είναι ταυτοχρόνως άρκετά κοντινοί μας, ώστε νά μπορούμε νά άναγνωρίσουμε τους έαυτούς μας μέ-

Jesper Svenbro, διευθυντής έρευνών στό Έθνικό Κέντρο Έπιστημονικών Έρευνών (CNRS) και μέλος του Κέντρου Λουί Ζερνέ, μέλος τής Σουηδικής Άκαδημίας

σα τους και αρκετά μακρινοί, ώστε η διαφορετικότητά τους να καθιστά γόνιμη τη σύγκριση και να μās επιτρέπει να μάθουμε κάτι για μās τούς ίδιους.

Όταν ο Βερνάν ξεκίνησε την έρευνή του πορεία ως έλληνοφίλος, ήταν ήδη πάνω από τριάντα ετών. Μέχρι τότε, ήταν καθηγητής φιλοσοφίας στο Λύκειο, όπου έμαθε να μιλάει απλά για πράγματα περίπλοκα, χάρισμα από το οποίο θα έπωφελούντο αργότερα οι μαθητές και οι ακροατές του στην École Pratique και στο Collège de France. Η δουλειά του στο σχολείο του χρησίμευσε άλλωστε ως προπέτασμα στην Αντίσταση, όπου έπαιξε εξέχοντα ρόλο στην απελευθέρωση της Τουλούζης το 1944.

Όταν το γαλλικό κανάλι France 2 άνηγγειλε στις βραδινές ειδήσεις της 10ης Ιανουαρίου τον θάνατο του Βερνάν, τον χαρακτήρισε «ήρωα της Αντίστασης». Ήταν η πρώτη φορά που άκουγα να χρησιμοποιείται για τον Βερνάν αυτή η έκφραση, λές και δεν επιτρεπόταν όσο ζούσε. Κι όμως ήταν η πρόβλεψη, τό ήξερα από χρόνια. Θυμάμαι άλλωστε πώς, στά σεμινάρια που είχε αφιερώσει στο θέμα του «καλού θανάτου» στην αρχαία Ελλάδα είχε κανείς την έντύπωση ότι, κατά κάποιον τρόπο, μιλούσε και για τούς συντρόφους του που είχαν σκοτωθεί για τη Γαλλία.

Όταν έγινε έρευνήτης, μετά τον πόλεμο, ο Βερνάν άρχισε να μελετά τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονταν την εργασία οι Έλληνες. Τό θέμα είναι αυτόνομο για έναν μαρξιστή —ο Βερνάν ήταν μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος ως τό 1970—, αλλά ό τρόπος που επέλεξε να τό προσεγγίσει δείχνει την άρνησή του να δεχθεί κάθε δόγμα. Όταν αργότερα τό Κόμμα προσπάθησε να επιβάλει τη θεωρία του «ασιατικού τρόπου παραγωγής» στις αρχαίες κοινωνίες, ό Βερνάν αγανάκτησε και συγκέντρωσε μία ομάδα έρευνήτων, ασυριολόγων, αιγυπτολόγων, σινολόγων κλπ., για μία σειρά κριτικών σεμιναρίων. Έτσι γεννήθηκε, στις άρ-

χές της δεκαετίας του '60, ένα έρευνήτικό πού υπάρχει ακόμα, σήμερα με τό όνομα Κέντρο Λουί Ζερνέ.

Αν ό Ινιάς Μεγιερσόν, τόν όποιο ό Βερνάν γνώρισε στην Αντίσταση, τόν όδήγησε προς την ιστορική ψυχολογία, ό έλληνοφίλος Λουί Ζερνέ είναι ό πιο άμεσος πρόδρομος. Ό Βερνάν παρακολούθησε τά σεμινάρια του Ζερνέ στην δεκαετία του '50 μαζί με τόν Πιέρ Βιντάλ-Νακέ (πού πέθανε πέρσι τό καλοκαίρι), κι έτσι ξεκίνησε μία συνεργασία που έδωσε ως καρπό δύο εξαιρετικά βιβλία πάνω στην έλληνική τραγωδία, τό *Μύθος και Τραγωδία I* (1972) και *II* (1986).

Ειπώθηκε πώς στά σεμινάρια του Βερνάν πηγαίναμε «σάν να ήταν γιορτή». Τό πρώτο μέρος ενός σεμιναρίου του μπορούσε να είναι αφιερωμένο στη σοβιετική πολεοδομία, με άφορμή κάποιο βιβλίο για τό θέμα που μόλις είχε κυκλοφορήσει, ενώ τό δεύτερο στην πολεοδομία του Ίππόδαμου, την εποχή του Περικλή. Η περιλάλητη χαρισματικότητα της προσωπικότητάς του έμεινε ανέπαφη από τόν χρόνο όταν, τόν Ιούνιο του 2005, του πήρα μία συνέντευξη που κράτησε πάνω από πέντε ώρες. Με μία καταπληκτική ζωντάνια, διηγήθηκε σε μένα και σε ένα συνάδελφο την πνευματική και επιστημονική του διαδρομή.

Ήρθα σε έπαφή με τόν Βερνάν για πρώτη φορά τό 1972, όταν του έστειλα την πρώτη γραφή ενός κεφαλαίου της διατριβής μου για τόν Ησίοδο. Την επόμενη χρονιά, προετοιμάζοντας την εγκατάστασή μας στο Παρίσι, η γυναίκα μου τόν επισκέφθηκε. Όταν ό Βερνάν έμαθε ότι προέρχομαι από προτεσταντική οικογένεια παρατήρησε, γελώντας, πώς αυτό εξηγεί τόν δογματισμό που αναδυόταν κάπου κάπου στο κείμενό μου. Είμαι ευγνώμων στον Βερνάν γιατί με βοήθησε να βγώ από αυτόν τόν δογματισμό και μου έμαθε να σκέφτομαι.

Σκέψη και γλώσσα απόλυτης διαύγειας

του Τζών Σεϊντ

Όποιος είχε ποτέ την ευκαιρία να τόν συναντήσει, μπορεί να μαρτυρήσει ότι ό Ζάν-Πιέρ Βερνάν δεν άφηγε κανέναν άνθρωπο αδιάφορο. Άκτινοβολούσε μία ήρεμία και μία ευγένεια, τίς όποιες έκαναν ακαταμάχητες ή άκρα του συγκέντρωσης ό αυτά που έλεγε ό συνομιλητής του. Τόν άκουγε, σκεφτόταν λίγο και απαντούσε συμπυκνώνοντας με λίγες λέξεις, κατά τρόπο διαυγή, αυτό ακριβώς που ήθελε να πει ό άλλος. Δεν όχυρωνόταν ποτέ πίσω από την αυθεντία του έρευνήτη και του καθηγητή, επέτρε-

πε εύκολα τόν ενικό και ελάχιστοι είναι αυτοί που δεν τόν συμπάθησαν άμέσως. Με άλλα λόγια, ό Ζάν-Πιέρ Βερνάν είχε την τέχνη να κάνει τόν συνομιλητή του να αισθάνεται άνετα και «έκχμαίευε» την σκέψη του με μία τέλεια σωκρατική τεχνική. Τά μαθήματά του γίνο-

John Scheid, καθηγητής των Θεσμών, της Θρησκείας και της Κοινωνίας της Αρχαίας Ρώμης, Collège de France· συνδιευθυντής της *Revue de l'Histoire des Religions*

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΖΑΝ-ΠΙΕΡ ΒΕΡΝΑΝ

νταν και αυτά με τον ίδιο τρόπο, αλλά, χωρίς ψευδο-επιστημονικά ιδιώματα, σε γαλλικά τέλει καθαρότητας, και φαινομενικά χωρίς καμία προσπάθεια, ενώ στην πραγματικότητα εξερευνούσε πεδία και παρέδιδε δεδομένα που τις πιο πολλές φορές ήταν έντελως πρωτόφαντα και δύσβατα. Αυτή η διδασκαλία, που την προσέφερε με εύσυνειδησία αντίξεια ενός προπολεμικού καθηγητή, γοήτευε και ένθουσιαζε ταυτόχρονα. Ήταν ένας άνθρωπος οικείος και βαθιά συμπαθητικός, που νοιαζόταν σαν πατέρας για τους μαθητές του και τους συνεργάτες του.

Κι όμως, ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν εντυπωσιάζει. Όχι μόνον με την διαύγεια της σκέψης του, με το έργο του και με το κύρος του ως καθηγητής του Collège de France. Κάποια στιγμή, ο ακροατής του ή ο φοιτητής του μάθαινε από τις εφημερίδες ή από κάποιο βιβλίο ότι στην πραγματικότητα παρακολουθούσε τα μαθήματα ενός από τους σημαντικότερους αντιστασιακούς της περιοχής της Τουλούζης, του οποίου η εξέχουσα δράση τον έκανε άξιο να γίνει δεκτός στους Συντρόφους της Απελευθέρωσης (Compagnion de la Libération). Έγώ προσωπικά τό έμαθα λίγο μετά από την πρώτη μας συνάντηση, που συνέβη πριν από τριάντα χρόνια, στην Ρώμη, όπου εκείνος είχε έρθει να δώσει μία σειρά διαλέξεων, ενώ εγώ ήμουν μέλος της Γαλλικής Σχολής της Ρώμης. Τα ρωμαϊκά βράδια μās έδιναν τη δυνατότητα να μιλάμε πιο χαλαρά. Προσπαθούσα να του εκθέσω τις έρευνες που τότε πρωτοξεκινούσα σε ένα πεδίο όχι πολύ κοντινό στα δικά του ενδιαφέροντα, τους θεσμούς και τη θρησκεία της αρχαίας Ρώμης. Έντοτύτοις, με άκουγε με τη συνηθισμένη του ευγένεια. Ήμουν καταγοητευμένος. Ένα βράδυ που τρώγαμε πίσω από την Σάντα Μαρία του Τραστεβέρε, του σύστησα τον πεθερό μου, που ήταν Τουλούζιανος. Μέσα σε λίγα λεπτά, οι δύο άντρες άρχισαν μία μεγάλη συζήτηση για την Τουλούζη, για την Αντίσταση, για κοινούς φίλους. Έτσι έμαθα για την πολιτική του στρατευση, την αντιστασιακή δράση, τη συμμετοχή του στους «Συντρόφους της Απελευθέρωσης». Κι όλα αυτά έδιναν στον καθηγητή Βερνάν μία διάσταση ακόμα πιο έκπληκτική.

Τα επόμενα χρόνια και ενώ η σχέση μας γινόταν πιο στενή, μνήθηκα σιγά σιγά, μέσα από τη διδασκαλία του, την ανάγνωση του έργου του και την συμμετοχή μου στις συζητήσεις που εκτυλίσσονταν στο πλαίσιο των σεμιναρίων του στο Κέντρο Συγκριτικών Έρευνών πάνω στις Αρχαίες Κοινωνίες, στο επάγγελμα του έρευνητή. Μπορώ να πω πως με μύησε πραγματικά στη θρησκευτική ανθρωπολογία, παρόλο που εγώ δούλευα με αντικείμενο τον ρωμαϊκό κόσμο. Τη δουλειά μου την έμαθα αναμφισβήτητα μαζί με τον έλλημιστή Ζάν-Πιέρ Βερνάν. Θυμάμαι πολύ καλά πως δεν υπήρχε μάθημά του που να μην μου προκαλούσαν νέες σκέψεις και νέες ιδέες. Μέσα απ' αυτόν, άρχισα να κατανοώ τι ήταν η πόλις, ή πολιτική, ή λατρεία, οι θεοί, ο μύθος. Έδινε ένα νόημα και μία διάσταση συμπληρωματική σε

ό,τι είχα μάθει και έβαζε σε τάξη, με μία απόλυτη διαύγεια, τις συχνά κάπως συγκεχυμένες ή άνολοκληρωτες ιδέες που του υπέβαλα. Έφενγα από τις συναντήσεις μου μαζί του με τό μυαλό μου σε τάξη, έτοιμος να συνεχίσει τις εξερενήσεις που είχα αναλάβει.

Τό έργο του Ζάν-Πιέρ Βερνάν τό συνάντησα όταν ετοίμαζα την agrégation. Είχα στο πρόγραμμα των εξετάσεων τό Έργα και Ημέραι του Ήσιόδου και ανακάλυψα με ένθουσιασμό την «έπηρεασμένη από τον Ντυμεζίλ» ανάγνωση του μύθου των γενών από τον Βερνάν. Άρχισα να διαβάω τά έργα του μετά από αυτή την πρώτη επαφή. Πολλοί ιστορικοί της Ρώμης και της ρωμαϊκής θρησκείας ακολουθήσαν τον ίδιο δρόμο και ανακάλυψαν τον Ζάν-Πιέρ Βερνάν, γιατί ήταν ένας από τους ελάχιστους Γάλλους λόγιους που ασκοῦσε αντικειμενική και χωρίς εμπάθεια κριτική στις έρευνες του Ζώρζ Ντυμεζίλ. Γι' αυτούς που προσπαθούσαν να ξεπεράσουν την προσέγγιση που κυριαρχούσε τότε στις έρευνες για τη θρησκεία και τη σκέψη των Ρωμαίων, τό έργο του Ντυμεζίλ ήταν μία πρώτη αποκάλυψη, αλλά μέσα από αυτόν, έγιναν αναγνώστες του Ζάν-Πιέρ Βερνάν, καθώς και του Κλώντ Λεβί-Στρως. Και έχει κάποια σημασία να υπενθυμίσουμε ότι ο Ντυμεζίλ και ο Λεβί-Στρως είναι οι δύο καθηγητές που παρουσίασαν τον Ζάν-Πιέρ Βερνάν στο εισαγωγικό του μάθημα στο Collège de France.

Αυτή η συνάντηση είναι ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ο Βερνάν γονιμοποίησε κι άλλους τομείς της αρχαιολογίας, και ειδικά τις σπουδές πάνω στην ρωμαϊκή αρχαιότητα. Σύμφωνα με την αρχή του συγκριτισμού, που μόνον αυτή επέτρεπε κατά την γνώμη του να θέσει κανείς όρθά τά προβλήματα και να φωτίσει τις διαφορετικές πλευρές τους, ο Βερνάν συνεργαζόταν πάντα με ιστορικούς και φιλόλογους που προέρχονταν από άλλους χώρους της αρχαιολογίας, ασυρολόγους, ινδολόγους, σινολόγους και ειδικούς της Ρώμης. Στην αρχή, ο μόνος ειδικός της Ρώμης που συμμετείχε κανονικά στις συναντήσεις που οργάνωνε ο Βερνάν ήταν ο Ζ. Π. Μπρισσόν, που οργάνωσε με αυτή την ευκαιρία παράλληλες έρευνες, όπως για παράδειγμα σχετικά με τά Προβλήματα του πολέμου στην Ρώμη. Όταν ιδρύθηκε τό Κέντρο συγκριτικών ερευνών για τις αρχαίες κοινωνίες, ήρθαν και άλλοι ιστορικοί και φιλόλογοι της αρχαίας Ρώμης: ο Πώλ Βέιν, ο Μ. Μπεναμπού, ο Ζ. Αντρώ, ή Φλοράνς Ντυπόν, εγώ. Σε όλους εμάς, ειδικούς της λογοτεχνίας, του ιμπεριαλισμού, της οικονομίας, της κοινωνίας και της θρησκείας των Ρωμαίων, ο Βερνάν μās έκανε να δούμε πως υπήρχε και ένας άλλος τρόπος να διαβάσουμε την ρωμαϊκή αρχαιότητα, κίνησε μέσα μας τη θέληση να ανοίξουμε νέους δρόμους στην επιστήμη μας και μās ενέπνευσε την αναγκαία αυτοπεποίθηση για να τό κάνουμε. Κι αν καταφέραμε τελικά να αλλάξουμε κάπως την παραδοσιακά μάλλον άνιαρή εικόνα που επικρατεί για τη ρωμαϊκή αρχαιότητα, τό χρωστάμε, αναμφίβολα, στον Ζαν-Πιέρ Βερνάν.

Ακόμα κι αν τό πεδίο τῶν ἐρευνῶν μας ἦταν μακριά ἀπό τό δικό του, παρακολούθησε μέ ἐνδιαφέρον καί εὐμένεια διάθεση τίς ἐξερευνήσεις μας, διάβαζε τά βιβλία καί τά ἄρθρα μας, τά ὅποια, ἐνδεχομένως, ἐπιδοκίμαζε μέ τό λακωνικό του «εἶναι καλό». Αὐτή ἡ παρατήρηση σήμαινε, ὑποθέτω, ὅτι ἡ διαδικασία καί ἡ προσέγγιση ἦταν σωστές καί σύμφωνες μέ τήν κατεύ-

θυνση πού δίδασκε ὁ ἴδιος. Γιατί τά θέματα ἦταν κατὰ βάθος τά ἴδια. Συνεπῶς, τώρα δέν πενθεῖ μόνον ὁ κόσμος τῶν ἑλληνιστῶν, ἀλλά ἐπίσης καί ἓνα μέρος τῶν εἰδικῶν τῶν ἀρχαίας Ρώμης, πού σηματοδεύτηκαν βαθιά ἀπό τήν μέθοδο καί τό παράδειγμα τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν.

Ἡ Πόλις ὡς ἐργαλεῖο στοχασμοῦ

τῆς Πωλίν Σμίττ-Παντέλ

Τό Σάββατο 13 Ἰανουαρίου 2007, τό πρωί, στό νεκροταφεῖο τῆς Σέβρ, κοντά στό Παρίσι, ἑκατοντάδες φίλοι ἦρθαν νά ποῦν ἀντίο στόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν, κάτω ἀπό ἓναν γκριζο οὐρανό, στίς παρυφές ἐνός δάσους πού, σάν *τέμενος*, μᾶς χώριζε προσωρινά ἀπό τόν ὑπόλοιπο κόσμο. Πέντε ἄνθρωποι πήραν τόν λόγο γιά νά θυμίσουν μέ λίγες λέξεις τίς ποιικίλες πλευρές τοῦ ἀντιστασιακοῦ, τοῦ ἑλληνιστῆ, τοῦ φίλου, τοῦ οἰκείου. Γιά τή γενιά μου, τή γενιά τοῦ «μπέιμπυ-μπούμ» καί τοῦ Μάη τοῦ '68, ἡ συνάντηση μέ τόν Βερνάν ἦταν μία μοναδική τύχη, πού σημάδεψε κατά τρόπο ἀποφασιστικό τό βλέμμα μας πάνω στήν ἑλληνική ἀρχαιότητα καί, εὐρύτερα, στόν κόσμο, μέ μία λέξη πού ἄλλαξε τή ζωή μας. Σήμερα, τό αἶσθημα τῆς ἐγκατάλειψης συνδυάζεται μέ τή βεβαιότητα πῶς μᾶς ἔλαχε ἓνα μεγάλο προνόμιο, τό προνόμιο νά τόν ἀκούσουμε, νά ἀκολουθήσουμε τή διανοητική του διαδρομή γιά πολλές δεκαετίες, νά συζητήσουμε μαζί του, νά νιώσουμε ἀσφάλεια ἐπειδή αὐτός ἦταν πάντα παρών τή στιγμή τῆς ἀμφιβολίας γιά νά μᾶς βοηθήσει.

Στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ὅταν ἔφτασα στό Παρίσι, ὁ Βερνάν δίδασκε στήν Ve Section (θηρηκειολογικές ἐπιστήμες) τῆς École Pratique des Hautes Études καί παρουσίαζε στό σεμινάριο του τίς πρῶτες του ἀναλύσεις πάνω στήν πολύτροπο νόηση, τήν *μήτιδα* τῶν Ἑλλήνων, καί πιο συγκεκριμένα πάνω στή σχέση της μέ τή Θέτιδα. Ἀκολουθώντας τον, μπαίναμε στούς μαιάνδρους τῆς δομικῆς ἀνάλυσης τῶν κάθε εἶδους ἀφηγήσεων καί ἀνακαλύπταμε ταυτοχρόνως μία νέα μέθοδο ἀνάλυσης τῶν ἑλληνικῶν κειμένων καί μία νέα

προσέγγιση τοῦ πολυθεϊστικοῦ συστήματος πού θρυμμάτιζε μία γιά πάντα τό συμπλήμα τῶν τελετῶν καί τῶν θεῶν πού ὡς τότε ὀνομαζόταν «ἀρχαιοελληνική θρησκεία». Λίγο καιρό ἀργότερα, στό δομινικανό μοναστήρι τῆς Ἀμπρέλ κοντά στήν Λυών, στό ὑπέροχο λιτό κτίριο πού ἔχει χτίσει ὁ Λέ Κορμπυζιέ, ὁ Βερνάν μᾶς προσέφερε τήν ἀνάλυσή του γιά τόν μῦθο τοῦ Προμηθέα. Ἐπί δύο μέρες, γιά ὥρες ὀλόκληρες πού διακόπτονταν μόνο ἀπό λίγο περπάτημα στό κοντινό δάσος, ὁ Βερνάν ἀνέλυε λεπτομερῶς τίς δύο ἡσίοειδες ἀφηγήσεις, ἀπό τή *Θεογονία* καί ἀπό τά *Ἔργα καί Ἡμέραι*, μπροστά σέ ἓνα πολυάριθμο κοινό ἐρευνητῶν καί φοιτητῶν (εἶχαμε νοικιάσει ἓνα πούλμαν ἀπό τό Πανεπιστήμιο τοῦ Paris 7 - Denis Diderot). Αὐτές οἱ στιγμές ἄκρας ἐγγύτητας καί οἰκειότητας μέ μία διανοητική ἐργασία ἤδη ἐξαιρετικά δομημένη ἀλλά ταυτοχρόνως ἀνοιχτή σέ κάθε εἶδους ἐρωτήσεις, προτάσεις καί κριτικές, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ τιτάνιες συζητήσεις πού ἀκολουθοῦσαν κάθε εἰσήγηση του, εἶναι ἀξέχαστες. Ἀξέχαστες εἶναι καί οἱ ἄλλες συναντήσεις πού ὀργανώθηκαν πάλι στήν Ἀρμπέλ γιά τό θέμα τῆς εἰκονικῆς ἀναπαράστασης τῶν θεῶν καί, ἀργότερα, γιά τό θέμα τῆς δημιουργίας τῆς γυναικάς. Ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν δινόταν ὀλόκληρος στό κοινό πού ἤθελε νά πείσει. Σάν κολυμβητής (ἦταν ἄλλωστε πρωταθλητής στήν κολύμβηση), σταματοῦσε γιά ὥρα πάνω στή μελέτη ἐνός ἀρχαιοελληνικοῦ ὄρου ἢ μίας ἀντίληψης, ὥστε νά σχεδιάσει τήν ἀνθρωπολογία τῶν χρήσεών της, ὕστερα ξαναγυρνοῦσε στά κείμενα γιά μία λεπτή ἀνάλυση τῶν ἀκολουθιῶν τους καί, ἔχοντας ξαναπάρει ἀνάσα, τοποθετοῦσε πιά ὅλη αὐτήν τήν δουλεμένη ἐρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου ντοκουμέντου μέσα στό ἄπειρο σύμπαν τῶν γνώσεών του γιά τοὺς Ἕλληνες, τίς συνήθειες καί τή σκέψη τους. Στή διαδρομή, ἡ θυσία, τό σῶμα καί ἡ ὁμορφιά του, ὁ γάμος, ἡ πολεμική ἀντιπαράθεση, οἱ τελετουργίες τῶν νέων, τό καθημερινό τοπίο τῶν εἰκό-

Pauline Schmitt-Pantel, καθηγήτρια Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Πανεπιστήμιο Παρίσι-1, Πάνθειον-Σορβόννη

νων, ο θάνατος, έβρισκαν ένα νόημα πού δέν θά τό αποχωρίζονταν ποτέ πιά. Τό ρητορικό του ταλέντο, πού τόσο συχνά τό είχε εξασκήσει, από τήν εποχή τών πολιτικῶν συγκεντρώσεων τῆς νιότης του καί τίς εὐφορικές διαδηλώσεις τῆς Ἀπελευθέρωσης στήν Τουλούζη μέχρι τήν τελευταία του παρέμβαση, τόν Νοέμβριο τοῦ 2006 στούς νέους τοῦ Λυκείου τῆς Ὁμπερτιγιέ, ὅπου τούς διηγήθηκε τά ὀμηρικά ἔπη, ὅπως καί τό συγγραφικό του ταλέντο, πού καθιστά τήν ἀνάγνωση ὁποιοδήποτε κειμένου του εὐφρόσυνη στιγμή, ἦταν στήν ὑπηρεσία τῆς ἐπιχειρήσεως πειθοῦς, πού ἀποτελέσει στόχο ὁλόκληρης τῆς ζωῆς του.

Ὁ Βερνάν χρησιμοποίησε τήν ἑλληνική πόλιν, ὄχι ὡς ἓνα λίγο πολύ ἰδανικό μοντέλλο, προϊόν κάποιου θαύματος, ἀλλά ὡς ἐργαλεῖο στοχασμοῦ, προκειμένου νά ὀδηγήσει τούς γύρω του, τούς ἀνθρώπους πού συνα-

ντοῦσε καθημερινά καί, μεταξύ αὐτῶν, τούς νέους ἐρευνητές τοῦ Κέντρου Λουί Ζερνέ πού εἶχε ἰδρύσει μαζί μέ τόν Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, νά σκεφτοῦν σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις μίας λογικῆς «πού δέν διαμορφώθηκε τόσο μέσα ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐπαφή μέ τά πράγματα, ὅσο μέσα στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους. Ἀναπτύχθηκε λιγότερο μέσα ἀπό τίς τεχνικές πού ἐνεργοῦν πάνω στόν κόσμο καί περισσότερο μέσα ἀπό αὐτές πού ἐπενεργοῦν πάνω στόν ἄλλο καί τῶν ὁποίων ὁ λόγος εἶναι τό κοινό τους ἐργαλεῖο: τήν τέχνη τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ρήτορα, τοῦ δάσκαλου. Ὁ ἑλληνικός ὀρθός λόγος εἶναι ὁ λόγος πού κατά τρόπο θετικό, στοχαστικό, μεθοδικό, ἐπιτρέπει νά δράσεις πάνω στούς ἀνθρώπους, ὄχι νά ἀλλάξεις τήν φύση».¹ Πῶς θά μπορούσε κανείς νά περιγράψει καλύτερα τήν ἴδια τή ζωή τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν;

Ἐργογραφία τοῦ Ζ.-Π. Βερνάν στά ἑλληνικά

Ζάν-Πιέρ Βερνάν, *Les origines de la pensée grecque*, Παρίσι, 1962 (*Οἱ ἀπαρχές τῆς ἑλληνικῆς σκέψης*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1992)

Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique, Παρίσι 1965 (μετ. Στέλλα Γεωργούδη, *Μύθος καί σκέψη στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, τόμ. Α΄-Β΄, ἐκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1989)

Mythe et société en Grèce ancienne, Παρίσι 1974, (μετ. Κ. Ἀλεξοπούλου, Σπ. Γεωργακόπουλος, *Μύθος καί κοινωνία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Μεταίχιμο, 2005)

La mort dans les yeux, Παρίσι 1985 (μετ. Γ. Παππάς, *Τό βλέμμα τοῦ θανάτου. Μορφές τῆς ἐτερότητας στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, 1992)

Mythe et religion en Grèce ancienne, Παρίσι 1990 (μετ. Μ. Ι. Γιόση, *Μύθος καί θρησκεία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Σμίλη, 2000)

Entre mythe et politique, Παρίσι 1996 (μετ. Μ.Ι. Γιόση, *Ἀνάμεσα στόν μῦθο καί τήν πολιτική*, ἐκδ. Σμίλη, 2003)

L'Univers, les dieux, les hommes. Récits grecs des origines, Παρίσι 1999 (μετ. Τ. Δημητρούλα, *Τό Σύμπαν, οἱ θεοί, οἱ ἀνθρωποι. Ἑλληνικές ἱστορίες γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου*, ἐκδ. Πατάκη, 2001).

La traversé des frontières. Entre mythe et politique II, Παρίσι 2004 (μετ. Μ. Ι. Γιόση, Σμίλη, ὑπό ἐκδοση)

Ζάν-Πιέρ Βερνάν & Π. Βιντάλ-Νακέ, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, Παρίσι 1972 (μετ. Στ. Γεωρ-

γούδη, *Μύθος καί τραγωδία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, 1988)

Ζάν-Πιέρ Βερνάν & Π. Βιντάλ-Νακέ, *Mythe et tragédie deux*, Παρίσι 1986 (μετ. Α. Τάττη, *Μύθος καί τραγωδία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, τόμ. Β΄, ἐκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, 1991).

Ζάν-Πιέρ Βερνάν, Μ. Detienne, *Les ruses de l'intelligence: La mètis des Grecs*, Παρίσι, 1974 (μετ. Ι. Παπαδοπούλου, *Μήτις, ἡ πολύτροπη νόηση στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δαίδαλος Ζαχαρόπουλος, 1993)

J.-P. Vernant & Françoise Frontisi-Ducroux, *Dans l'œil du miroir*, Παρίσι, 1997 (μετ. Β. Μέντζου, *Στό μάτι τοῦ καθρέφτη*, ἐκδ. Ὀλκός, 2001)

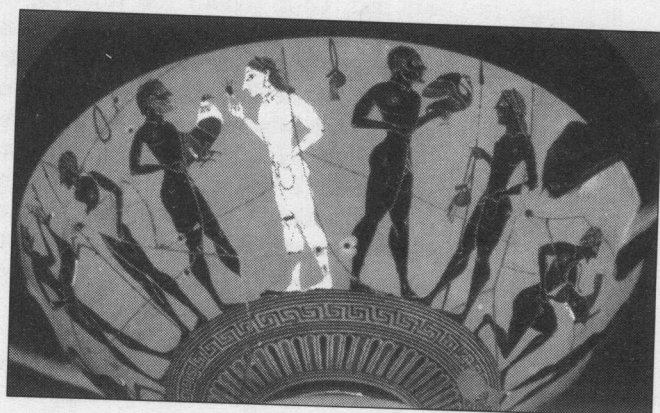
Τά κείμενα τοῦ παρόντος ἀφιερώματος στό Ζάν Πιέρ Βερνάν, Ἑλλήνων καί ξένων ἀρχαιοελληνιστῶν, γράφτηκαν εἰδικά γιά τόν ΠΟΛΙΤΗ. Τούς εὐχαριστοῦμε πού τίμησαν τόν θανόντα ἀπό τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ μας.

Ἐπιμέλεια ἀφιερώματος: Ἐλενα Πατρικίου

LUCIANO CANFORA

Κριτική τῆς δημοκρατικῆς ρητορείας

Ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2005, σ. 136

Τό βιβλίο τοῦ Κάνφορα σκοπό ἔχει νά ἀνιχνεύσει τή ρητορεία πού παράγεται στά πολιτεύματα τῆς νεωτερικότητας στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική, ἀλλά καί στά ἀνατολικά καθεστῶτα Εὐρώπης καί Ἀσίας. Τά συμπεράσματά του διέπονται ἀπό σκεπτικισμό ὅσον ἀφορᾷ τήν ὑπαρξη δημοκρατίας, ἀφοῦ διαπιστώνει ὅτι ὅλα ἔχουν δημοκρατικό ἔλλειμμα μεγάλο ἢ μικρό, ἐμφανές ἢ συγκαλυμμένο. Τά σημερινά πολιτεύματα, παραδέχεται, χαρακτηρίζονται ἀπό τήν κυριαρχία τῶν ἐλίτ, ἀπό τή μετατόπιση τοῦ κέντρου λήψεως τῶν ἀποφάσεων ἐξω ἀπό τά κοινοβούλια, στήν χρηματοπιστωτική κλάση, στούς τεχνοκράτες καί τίς ἀγορές, πράγμα πού ὀδηγεῖ στόν μεγάλο συγκεντρωτισμό καί δέν δύναται πιά νά συγκαλυφθεῖ (σ. 85-87). Ἄμεση συνέπεια εἶναι ὁ ἀποκλεισμός εὐρύτατων στρωμάτων ἀπό τήν πολιτική σκηνή, οἱ δέ συμμετέχοντες στήν καθολική ψηφοφορία δέν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά νομιμοποιοῦν τήν κυριαρχία τῆς μειοψηφικῆς ἐλίτ. Οἱ αἰρετοί «ἀντιπρόσωποι», οἱ ἐπαγγελματίες τοῦ πολιτικοῦ, ἀντιπροσωπεύουν ὄχι τούς ψηφοφόρους, ἀλλά τά συμφέροντα τῶν κομμάτων τους καί τά δικά τους. Ὅμως εἶναι ἐνδεικτικό τῶν ἀντιλήψεων καί τοῦ τρόπου ἐρεύνης πού ἀκολουθεῖ ὁ Κάνφορα ὅτι ἀποκαλεῖ τά πολιτεύματα αὐτά «δημοκρατίες» μέ μιά σωρεία ἐπιθέτων: κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, σύγχρονες δημοκρατίες, δυτικές δημοκρατίες, ὑπαρκτή δημοκρατία, δημοκρατία τοῦ Γέλτσιν, φιλελεύθερη δημοκρατία..., μέ ἢ χωρίς εἰσαγωγικά ὅλα αὐτά. Γιά τά ἀνατολικά χρησιμοποιεῖ τούς ὄρους «ὑπαρκτός σοσιαλισμός» καί λαϊκή δημοκρατία. Ὅποτε, μέ τόν τρόπο του μᾶλλον ἐπικυρώνει αὐτά τά πολιτεύματα, ἀφοῦ τά ἀναφέρει συνεχῶς ὡς δημοκρατίες. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν διαβλέπει ἄλλη λύση στήν ὑπάρχουσα κατάσταση μᾶλλον ἀπογοήτευση καί πεσοπισμό ἀποπνέει ὅλο τό βιβλίο, ἐξαιρέσει κάποιος γενικῆς καί ἀόριστης ἐπίκλησης σέ

κάποια Ἀριστέρα ἢ ὅποια νά μὴν ἀποκλείει κοινωνικά στρώματα (σ. 34). Ἐν τέλει καταφάσκει τίς φιλελεύθερες ὀλιγαρχίες, ὅπως τίς ἀπεκάλεσε ὁ Κ. Καστοριάδης, πού κατὰ κύριο λόγο ὑπάρχουν στόν πλανήτη. Αὐτό δέν εἶναι τό μόνο προβληματικό σημεῖο στό βιβλίο αὐτό τοῦ Κάνφορα, ὑπάρχουν καί ἄλλα πού ἀφοροῦν τήν ἀρχαία Ἑλλάδα καί θά ἐξετάσουμε ἐν συνεχείᾳ.

Ὁ Κάνφορα προσπαθεῖ νά ὀρίσει τήν ἔννοια τῆς δημοκρατίας, ἀλλά δυστυχῶς δέν τά καταφέρει. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ξεκινᾷ καί ἡ μεγάλη παρεξήγηση καί διαστρέβλωση τῆς ἄμεσης δημοκρατίας, τοῦ 5ου-4ου αἰώνα π.Χ. Ὅταν ἐν τέλει στή σελ. 48 ἀναφέρεται στήν ἀθηναϊκή δημοκρατία τήν περιγράφει ὡς «ἄμεση ἄσκηση τῆς συλλογικῆς ἐξουσίας ἀπό μιά εὐρύτατη ομάδα ἀκτημόνων, πού ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον στεροῦνταν ἰδιαίτερης ἐκπαίδευσης». Ἡ ἐνστασή του ἀφορᾷ τήν πολιτική ικανότητα αὐτῶν τῶν στρωμάτων καί ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἀναπτύσσει μακροπρόθεσμα τήν πολιτική ικανότητα τῶν ἀνθρώπων. Χαρακτηρίζει τήν ἀντίληψη αὐτή «τυπικῶς αισιόδοξη» καί ὄχι «ἰδιαίτερα πειστική, καθῶς εἶναι γενική καί δέν ἔχει ἀποδεικτικό χαρακτήρα». Ὅμως, στήν πραγματικότητα ἐγινε τό ἀκριβῶς ἀντίθετο: ὁ δῆμος, μέ τή συμμετοχή του στήν ἀμφισβήτηση τῶν ὑπαρχόντων θεσμῶν τῆς κοινωνίας, δημιούργησε μιά νέα κοινωνία ἰσότητος καί ἐλευθερίας γιά πρώτη φορά στήν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἔλαβε σημαντικές πολιτικές ἀποφάσεις, δημιούργησε τήν πόλιν πού ἔμνησαν οἱ ποιητές, οἱ ρήτορες καί οἱ φιλόσοφοι: τήν πόλιν μέ τά ἐκπληκτικά ἐπιτεύγματα σέ ὅλους τούς τομεῖς: ἱστοριογραφία, τραγωδία, κωμωδία, ρητορική, γλυπτική, ἀγγειοπλαστική, φιλοσοφία. Αὐτά μόνο ἡ δημοκρατία καί τό δημοκρατικό κίνημα τά δημιούργησε καί οὐδεμία ἄλλη ὀλιγαρχική, ἀριστοκρατική πόλις. Ἐν ὀλίγοις, τά κατώτερα στρώματα ἀπέκτησαν παιδεία μέ τήν οὐσιαστική ἔννοια τῆς

λέξεως: πολιτική παιδεία, γνώση και ικανότητες, πείρα και αυτοπεποίθηση. Διακυβέρνησαν έτσι με ικανοποιητικό και αποτελεσματικό τρόπο τήν πόλιν, χειρίσθησαν τις κοινές υποθέσεις με υπευθυνότητα και φρόνηση, δημιούργησαν έναν μεγάλο πολιτισμό, πού είναι άψευδής μαρτυρία της αξίας και της σημασίας της πολιτικής συμμετοχής του δήμου.

Ένα σημαντικό μέσο παιδείας ήταν τό θέατρο, ή τραγωδία και ή κωμωδία, δημιουργήματα αποκλειστικά και αυτό της δημοκρατίας, τήν αξία του οποίου έχουν αναλύσει και αναδείξει αρκετοί συγγραφείς (ένδεικτικώς: Γιάγκερ, Βερνάν, Βιντάλ-Νακέ, Κ. Μάιερ, Έρενμπεργκ, Λέσκυ, Σνέλ, Καστοριάδης). Όμως και αυτό τό ζήτημα ό Κάνφορα τό παραποιεί, αφού ταυτίζει τήν αθηναϊκή δημοκρατία με τήν *πονηρά θεατροκρατία*, υιοθετώντας σέ αυτό τό σημείο τήν άποψη του δεδηλωμένου έχθρου της, του Πλάτωνα. Πιστεύει δέ ότι συλλήβδην «τό θέατρο λειτουργούσε άσυζητητί ως ένα ισχυρό μέσο χειραγώγησης και έπιρροής» και τό ταυτίζει με τή «λειτουργία των σημερινών ΜΜΕ, πού κατευθύνουν τόν κόσμο ώστε νά σκέφτεται με τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο» (σ. 14). Ό Ιταλός καθηγητής δέν επιχειρηματολογεί, παρά μόνο παραθέτει τήν άποψη της πλατωνικής *Άπολογίας* ότι οι *Νεφέλαι* του Άριστοφάνη τό 423 π.Χ. «προετοίμασαν τό έδαφος και επέτρεψαν κάποια στιγμή, μετά από 25 έτη (sic) νά θεωρηθεί ή κατηγορία εναντίον του Σωκράτη αξιόπιστη». Η άποψη αυτή είναι εντόνως άμφισβητούμενη, αλλά και διεκδικεί ίσως και τήν παγκόσμια πρωτοτυπία. Για νά μιλήσουμε για τήν κωμωδία μόνο, αυτό πού έπισημαίνουν οι μελετητές σέ αυτήν είναι ή καταλυτική κριτική όλων των πραγμάτων και προσώπων της αθηναϊκής κοινωνίας και πολιτικής, ή σάτιρα ιερών και όσίων, θεσμών και νοοτροπιών, θεών και ανθρώπων, με έλευθερία και άθυροστομία, με τόλμη και παρηγοσία. Ό Κάνφορα νομίζει από τή μιά ότι τά στοιχεία αυτά δέν υπήρχαν στή δημοκρατία και από τήν άλλη εάν υπήρχαν, κακώς υπήρχαν, διότι χειραγωγούσαν τό πλήθος επί πλέον δέ, υπερακοντίζει και τόν Πλάτωνα, ό οποίος τοποθετεί στο *Συμπόσιόν* του δίπλα στον Σωκράτη τόν Άριστοφάνη, χωρίς καμία νύξη υποτίμησης ή απόρριψής του. Άποφεύγουμε περισσότερο επιχειρηματολογία και παραπέμπουμε στά έργα των προαναφερθέντων συγγραφέων, για περαιτέρω άνάλυση της θεατρικής παραγωγής και της αξίας της, όχι μόνο για τήν αθηναϊκή δημοκρατική κοινωνία αλλά και ως πολιτιστικό άπόκτημα της ανθρωπότητας ές αεί, και ή όποία ούδεμία σχέση έχει με τά σημερινά ΜΜΕ πού όντως κατευθύνουν και χειραγωγούν τή μάζα.

Έκτός πραγματικότητας είναι έπίσης ή άποψη του Ιταλού φιλολόγου για τήν πνευματική κατάσταση της δημοκρατικής Αθήνας, αφού γράφει ότι «άνηθούσε ό σκοταδισμός και ένίοτε κυριαρχούσε» (σ.

19). Τό έπιχείρημά του είναι ή δίωξη του Άναξαγόρα, του Άριστοτέλη και ή καταδίκη του Σωκράτη. Έχει τή γνώμη ότι στήν Αθήνα υπήρχε κάποιος σκοταδιστικός μηχανισμός πού χρησιμοποιούσε τις δίκες «ιδεών» και «ήταν στήν πράξη ένας τρόπος λίαν τρομοκρατικός για νά άσκειται έλεγχος επί των άποκλίσεων» (σ. 12). Έγείρεται, συνεπώς, τό ερώτημα: μπορεί ή Αθήνα νά χαρακτηριστεί όπως μιά μεσαιωνική έπαρχία του 8ου ή του 10ου μ.Χ. αιώνα, όπως φαίνεται νά πιστεύει ό Κάνφορα; Η άπάντηση είναι βεβαίως άρνητική, αφού οι τρεις περιπτώσεις δίξεως είναι ιδιαίτερες και μεμονωμένες στιγμές και έχουν σχέση με τις πολιτικές συγκυρίες και σκοπιμότητες, τις όποιες πρέπει κάποιος νά αναλύσει για νά τις κατανοήσει, νά τις αιτιολογήσει και όχι βεβαίως νά τις δικαιολογήσει. Νά αναλύσει λ.χ. τήν άλαζονεία του Σωκράτη, τήν όποία ό Κάνφορα αυθαίρετως και χωρίς έπιχείρημα χαρακτηρίζει «προσοποιητή» (σ. 17) ή τήν άποψη του Ξενοφώντα ότι ό Σωκράτης έπεσήτησε τόν θάνατο επειδή τόν είχε κουράσει ή ζωή, τήν όποία ό Κάνφορα τή θεωρεί άνόητη (σ. 18) ή ένα σωρό άλλες παραμέτρους του ζητήματος, τις όποιες άγνοεί και δέν αναφέρει.¹ Αν βεβαίως οι άνωτέρω περιπτώσεις διώξεως συγκριθούν με τις έκκαθαρίσεις στις άλλες πόλεις (όλιγαρχικές, άριστοκρατικές) ή σέ άλλες ιστορικές περιόδους, στις όποιες οι φόνοι των διαφωνούντων και των αντιπάλων είναι καθημερινή, μαζική και αυτόδικη, χωρίς νόμιμες και δικαστικές διαδικασίες, τότε μπορεί νά αναρωτηθεί κανείς εύλόγως για τις σκοπιμότητες πού κρύβει ή χρήση της καταδίκης του Σωκράτη για τήν απόρριψη και άπαξίωση συλλήβδην της άμεσης δημοκρατίας.² Αυτό πάντως πού διαφαίνεται εν προκειμένω, είναι ή άδυναμία του Κάνφορα νά καταλάβει και νά ένστερνισθεί τό πρόταγμα της (άμεσης) δημοκρατίας.

Γιώργου Ν. Οικονόμου

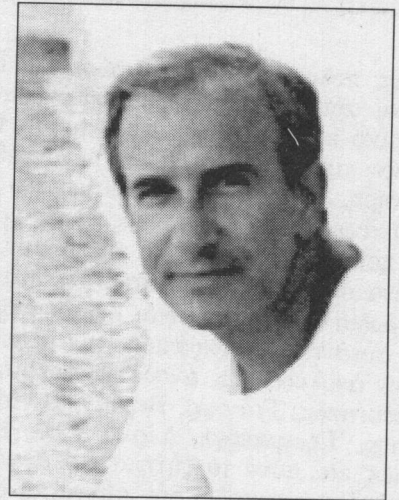
1. Για μιά συζήτηση των παραμέτρων αυτών βλ., μεταξύ άλλων, Γ. Ν. Οικονόμου, «Ό Σωκράτης, ή πολιτική και ή δημοκρατία», στο *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου για τόν Σωκράτη*, Αθήνα 2003 και Θ. Σαμαράς, «Εισαγωγή» στο Πλάτωνος *Άπολογία Σωκράτους - Κρίτων* (εισαγωγή-μετάφραση-έρμηνευτικά σχόλια Θ. Σαμαράς), Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2003.

2. Αξίζει νά σημειωθεί ότι ή σύγχυση περί της δημοκρατίας άποτυπώνεται και στο έξώφυλλο του εν λόγω βιβλίου, όπου συμπύρονται ό Δημοσθένης, ό Μπέρ και ό Μάο, όπως και στήν παρουσίαση πού υπάρχει στο όπισθοφυλλο, στήν όποία γίνεται λόγος για «ιδανικό» μοντέλο της αθηναϊκής δημοκρατίας πού κατεδίκασε τόν Σωκράτη και κατηγορήθηκε από τόν Πλάτωνα ως «θεατροκρατία».

MARIO VITTI

Γραφείο μέ Θεά. Άρθρα
καί Όμιλίες, έργογραφία
μέ αυτοβιογραφικό σχόλιο

ΜΙΕΤ, Άθήνα 2006, σελ. 365

Στό χώρο τών νεοελληνικών σπουδών, ή διαρκής παρουσία του Μάριο Βίτι θά μπορούσε νά περιγραφεί μέ όρους μετάβασης από τή φιλολογική «έξόρμηση» στην ιστορική «άνασκόπηση». Στο αυτοβιογραφικό σχόλιο πού συνοδεύει τήν έργογραφία του, ό ίδιος ό συγγραφέας μās παρέχει ένα αρκετά κατατοπιστικό σχεδιάγραμμα αυτής τής πορείας, μέ τούς τρεις ενδιάμεσους γεωγραφικούς σταθμούς νά συμπληρώνουν σταθερά τόν χάρτη τών έρευνητικών του διαδρομών: Πόλη, Άθήνα, Ρώμη. Σπάνια, ή έγχώρια φιλολογική έπιστήμη είχε τήν τύχη νά βρει έναν τόσο άξιο συνομιλητή, πού μπόλιαζε τήν ανάλυση τής νεοελληνικής λογοτεχνίας μέ τή συγκριτική όπτική γωνία του «ξένου», έπιχειρώντας, παράλληλα, διορθώσεις, άναδεικνύοντας ώσμήσεις και έπαφές, καλύπτοντας τά έρευνητικά κενά, και δοκιμάζοντας, τέλος, ιστοριογραφικά σχήματα για τό λογοτεχνικό παρελθόν. [Ειδικότερα για τήν ιστοριογραφική έργασία του Βίτι βλ. ένδεικτικά τίς συμπληρωμένες εκδόσεις τών βιβλίων του: *Η ιδεολογική λειτουργία τής έλληνικής ήθογραφίας* (Κέδρος, 1980), *Η Γενιά του Τριάντα* (Κέδρος, 1995), *Η Ιστορία τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (Όδυσσεάς, 2003)].

Τό βιβλίό πού κυκλοφόρησε από τίς εκδόσεις του ΜΙΕΤ, μέ συγκεντρωμένες όμιλίες και άρθρα από τή διανοητική παραγωγή τεσσάρων δεκαετιών (1960-200) άναδεικνύει μέ τόν πίο εύγλωττο τρόπο τόν «σκληρό πυρήνα» τής προέγγισης του Βίτι πάνω στην νεοελληνική λογοτεχνία. Περισσότερο άπ' ό,τι σε άλλα βιβλία του, στον παρόντα τόμο καθίσταται σαφές πώς ό συγγραφέας αντιμετώπιζει, ευθύς εξαρχής, τήν παράδοση τής νεοελληνικής λογοτεχνίας ως παράδοση ευρωπαϊκή, άποφεύγοντας έτσι τή μόνιμη παθολογία τής «έλληνικής εξαίρεσης». Μακριά από τή μηχανιστική θεωρία τής «έπίδρασης» και τόν παλαιότερο κοινωνιολογικό άπομονωτισμό πού προέβαλε τό σχήμα του «κέντρου-περιφέρειας», ό Βίτι «άντιλαμβάνεται τήν έλληνική πραγματικότητα ως δραστικό παράγοντα στην διαμόρφωση του δυτικού πολιτισμού, έπισημαίνοντας τήν έμφάνιση λογοτεχνι-

κών έργων μεγάλης άξίας, πού γεννιούνται από τή δημιουργική συνάντηση του δυτικού έρεθίσματος και τής νεοελληνικής παράδοσης». Οι μελέτες πού έχουν συγκεντρωθεί στον τόμο αυτό, καταγράφουν τά κύρια πεδία τών ενδιαφερόντων του συγγραφέα (άπό τόν 17ο αιώνα ως τή νεοτερική ύπερρεαλιστική εξέγερση και τή μεταπολεμική λογοτεχνία), μέ έμφαση σε λογοτεχνικές περιπτώσεις πού άποτελούν άφορμές για νά θιγούν ευρύτερα προβλήματα τής νεοελληνικής φιλολογίας. Άπό τόν Σολωμό και τόν Κάλβο ως τή λαϊκή αφήγηση του Μυριβήλη, και από τόν Διαφωτισμό ως τό Νατουραλισμό, ό Βίτι άνασυστήνει έπεισόδια τής νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής στις μείζονες αλλά και έλάσσονες στιγμές της. Τό χρονικό άνάπτυγμα τών μελετών έπιτρέπει και μιά αντίστοιχη ευρυχωρία στο θέμα τών λογοτεχνικών πηγών αλλά και τών προσώπων, μέ αίφνιδιαστικές, ίσως, και άπρόσμενες «συγκατοικήσεις» (ένας νεομάρτυρας π.χ. δίπλα σε λογοτέχνες). Ό ύποψιασμένος, ώστόσο, άναγνώστης θά άναγνωρίσει, και σε αυτό τό βιβλίό, τή βασική και ώριμη προτεραιότητα του Βίτι: τήν υπέρβαση τής αισθητικής προς τήν κατεύθυνση τής γραμματολογίας. Χωρίς νά κρύβει τίς μεγάλες του αγάπες, ό συγγραφέας άνασυνθέτει μέ τή φιλολογικο-ιστορική μέθοδο γνωστά και άγνωστα πεδία τής νεοελληνικής γραμματείας, έπιμένοντας στην συγκριτική διάσταση. Ιδιαίτερα έπιφυλακτικός άπέναντι στην θεωρία τής λογοτεχνίας, χωρίς νά άγνοεί τά δήματά της, ό Βίτι ίσορροπεί άνάμεσα σε δύο συμπληρωματικές ιστορικο-φιλολογικές μεθόδους: από τή μιά μεριά ή «περίπτωση», τό μικρο-φιλολογικό τεκμήριο και από τήν άλλη μεριά τό «σχήμα», ή συνθετική σύλληψη, μέσα στην όποία δοκιμάζονται οι άντοχές τών έπιμέρους περιπτώσεων. Η παρούσα συλλογή λειτουργεί έπικουρικά για νά κατανοήσει κανείς και τό συνολικό γραμματολογικό σχέδιο του Βίτι, καθώς και τά βασικά έρευνητικά ερωτήματα πού θέτει αυτό. Άν ήθελε κανείς νά τά συμπυκνώσει μέ τή μορφή κάποιων συνοπτικών παρατηρήσεων θά μπορούσε νά πει ό,τι τά προβλήματα αυτά άφορούν

τόν «έπτανησιακό 19ο αιώνα» με τις ποικίλες έλληνοϊταλικές όψεις και έκδοχές του —μᾶς τις θύμισε εύστοχα τις προάλλες από τις στήλες τοῦ Πολίτη ὁ Δημήτρης Ἀρβανιτάκης γράφοντας για τόν Σολωμό—, τήν τύχη τοῦ έλληνικοῦ νατουραλισμοῦ, πού τόσο επίπολα εἶχε ταυτιστεῖ μέ τήν ἠθογραφία, καθώς και τήν «άντοχή τῆς παράδοσης», ἀκόμη και στίς μοντερνιστικές αισθητικές ἀναζητήσεις. Καί στίς τρεῖς αὐτές περιπτώσεις, ἡ θέα και ἡ θέαση τῆς Εὐρώπης παραμένει ὁ σταθερός παρονομαστής για νά κατανοηθοῦν οἱ ιστορικές και αισθητικές συντεταγμένες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Τό βιβλίο, ἐκτός ἀπό τήν ἐπιστημονική συμβολή ἀποτελεῖ και μιά ἔμμεση «διανοητική αὐτοβιογραφία», ἀφοῦ ὁ στοχασμός τοῦ συγγραφέα εἶναι μιά πολύτιμη μαρτυρία για τή σχέση ἐπιστήμης και πολιτικῆς. Ἡ ματιά τοῦ νεοελληνιστῆ εἶναι διαρκῶς προσανατολισμένη στήν ἀνάδειξη τῶν πολύπλοκων σχέσεων τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου μέ τήν ἱστορία και τήν ἰδεολογία. Τά πρόσωπα και τά κείμενα στοιχίζονται δίπλα στήν ἐποχή τους, στά συμφραζόμενά της, στίς κοινωνικές και πολιτικές ἐγγραφές τῆς ἑλληνικῆς και εὐρωπαϊκῆς πραγματικότητας. Ὁ ἐνεργός πολίτης πού συνυπάρχει μέ τόν ἐνεργό ἐρευνητή δέν προσπαθεῖ νά κρυφτεῖ πίσω ἀπό τήν (ἀνύπαρκτη, ἔτσι κι ἄλλιῶς) ἐπιστημονική οὐδετερότητα. Ὁ καθοριστικός ρόλος τῆς ἰδεολογίας, ἔστω και σέ θεωρητικά ἀνεπεξέργαστη μορφή, εἶναι καταλυτικός για τόν ἐντοπισμό τῶν προβλημάτων, τήν κατανόηση και τήν ἐρμηνεία τους.

Ἄν κάτι λείπει ἀπό τόν τόμο εἶναι τό γνώριμο ἐκεῖνο «ρίσκο» τοῦ Βίττι για νά διατυπώσει νέες ὑποθέσεις ἐργασίας, μέ ἀφορμή νέα και πρωτότυπα λογοτεχνικά τεκμήρια. Στήν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ὡστόσο, ἡ σαφῆς ὑποχώρηση τοῦ ἀνήσυχου νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ δέν εἶχε ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν πειραματική γεροντική σοφία. «Συνεχίζουν νά μέ γοητεύουν», σημειώνει ὁ ἴδιος, «και μένω προσκολλημένος στά μεγάλα θέματα πού κυριάρχησαν στίς ἀναζητήσεις μου, δέ γίνεται ἄλλιῶς, ἀλλά στό μεταξὺ ἔλειψαν οἱ φούριες για νέες φιλολογικές ἐξορμήσεις. Ἄντί νά βάζω τά θέματα ἐπὶ τάπητος, μαζεῦω τά χαρτιά μου, τά ἐξετάζω, ἀναρωτιέμαι τί εἶναι αὐτό πού ἔκανα, τί εἶναι ἐκεῖνο πού ἔκαναν οἱ ἄλλοι. Ἐνδιαφέρομαι πολύ για τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀναπτύχθηκαν τά προβλήματα ἀπό τότε πού ἀναμείχθηκα και ἐγώ. Ἀκόμη περισσότερο μέ ἐνδιαφέρει ἡ ἐρευνα τῶν νέων». (σ. 348) Θεωρῶ περιττό νά τονίσω τήν ἀναστοχαστική διάθεση ἀλλά και τήν ἐπιστημονική γενναιοδωρία πού χαρακτηρίζει ἐτούτα τά λόγια, γραμμένα, ὑποθέτω, «σέ ἓνα δωμάτιο μέ θέα». Στό ἴδιο δωμάτιο, πού ἡ νεοελληνική λογοτεχνία μοιράστηκε, μαζί μέ τό συγγραφέα και χάρη στό συγγραφέα, τή θέα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ της ὀρίζοντα.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

ΕΝ ΠΑΡΟΔῶ

Νά καῶσι;

Τόν τελευταῖο μήνα, στήν αἴθουσα συνεδριάσεων τοῦ Νομαρχιακοῦ Συμβουλίου Θεσσαλονίκης, και μέ πρωταγωνιστή τόν κ. Ψωμάδη, οἱ ἀντιδράσεις για τό βιβλίο τοῦ Μάρκ Μαζάουερ, για τό βιβλίο ἱστορίας τῆς Στ' Δημοτικοῦ (ὑπεύθυνη συντονισμοῦ: Μαρία Ρεπούση) ἀλλά και για τό ἐναλλακτικό ἐκπαιδευτικό ὕλικό τήν ἱστορία τῆς Ν. Α. Εὐρώπης (ὑπεύθυνη συντονισμοῦ: Χριστίνα Κουλούρη) ἐκδηλώθηκαν μέ πρωτοφανή ἐνταση. Στό Δελτίο Τύπου τῆς Νομαρχίας ἀποτυπώνονται ξεκάθαρα οἱ κίνδυνοι τῆς ἀνάγνωσης τῶν ἐνδοτικῶν βιβλίων, πού κολακεύουν τούς προαιώνιους ἐχθρούς μας: «Δέ μπορεί ἐμεῖς νά προσφέρουμε γῆ και ὕδωρ και οἱ μέν νά συνεχίζουν τις παραβιάσεις τοῦ ἐναέριου χώρου και οἱ δέ νά καπνεύονται τό ὄνομα τοῦ Μεγαλέξανδρου».

Τί εἶναι ἐκεῖνο, ὅμως, πού συνδέει τις θυμικές ἐκρήξεις τοῦ Παναγιώτη Ψωμάδη μέ τήν «ἐπίκαιρη ἐπερώτηση» τοῦ Στέλιου Παπαθεμελῆ, τή διαβεβαίωση τῆς Ὑπουργοῦ Παιδείας πῶς «θά γίνουν διορθώσεις», τήν ἀρθρογραφία τῶν ἀγανακτισμένων ἡμεδαπῶν και ὁμογενῶν «γονέων και κηδεμόνων», τις θεωρίες συνωμοσίας για τις σκοτεινές δυνάμεις πού ἀπεργάζονται τόν «ἀφελληνισμό τῆς χώρας»; Ἄν ὑπάρχει ἓνας κοινός παρονομαστής σέ ὅλες αὐτές τις ἀντιδράσεις δέν εἶναι μόνο ἡ γνώριμη ἐθνοφελῆς ἐργαλειοποίηση τῆς ἱστορίας ἀλλά ἡ ὠμή παρέμβαση μιᾶς ἰδιάζουσας «ἐθνικῆς ὁμάδας» στήν ἐκπαιδευτική πολιτική και στό ἔργο τῶν ἱστορικῶν.

«Καλλιεργοῦμε μέ ἡδονή τήν ἱστορική ἀνακρίβεια...». Ἡ φράση τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ ξαναγυρίζει συχνά στό νοῦ αὐτές τις μέρες, μέ ἀφορμή τις ἀσύμμετρες και ἀμετροεπεῖς ἐπιθέσεις τῶν ἐρασιτεχνῶν φιλιστόρων και «ἐπαγγελματιῶν πατριωτῶν». Τό πρόβλημα, ὡστόσο, δέν συνίσταται μόνο στήν «ἱστορική ἀνακρίβεια» τῆς ἐθνοπρεποῦς παιδαγωγίας ἀλλά και στήν παραίτηση τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας ἀπό τήν ὑπεράσπιση τοῦ αὐτονόητου: τά σχολικά ἐγχειρίδια ὑποβάλλονται στόν ἔλεγχο τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας και ὄχι στοῦς ἀφορισμούς τῶν Νομαρχιακῶν Συμβουλίων και σωματείων τῶν Ποντίων. Τήν ἐργαλειοποίηση τῆς ἱστορίας τήν ἔχουν ἀντιμετωπίσει ὅλοι ὅσοι ἔχουν, κατὰ καιροῦς, προσπαθήσει νά συζητήσουν κριτικά, ἐπιστημονικά και τεκμηριωμένα, τήν ἀνθεκτική μυθολογία τῶν ἐθνικῶν στερεοτύπων: ὁ τσαμπουκάς τοῦ «νά καῶσι» εἶναι, ὅμως, ἓνα ἀρκετά διαφοροτικό ζήτημα.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Σε πρώτη ανάγνωση

Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Εἰς τὰ περίχωρα Ἀντιοχείας καί Κερύνειας. Καβάφης - Σεφέρης, Ἰκαρος, 2006.*

«Τά κείμενα πού ἀπαρτίζουν τήν παρούσα ἔκδοση προέκυψαν, κατά τό πλεῖστον, ἀπό ἐπετειακές καί ἑορταστικές συγκυρίες τῆς τελευταίας πενταετίας καί συνάπτουν ὀνόματα ποιητῶν, κριτικῶν καί φιλολόγων, (Κ. Π. Καβάφης, Γιώργος Σεφέρης, Γρηγόρης Ξενόπουλος, Τίμος Μαλάνος, Γ. Π. Σαββίδης), τά ὁποῖα βρίσκονται σέ πολλαπλή μεταξὺ τους συνάφεια καί διαπλοκή – μακάρι τούτη ἡ ὑποπτη στίς μέρες μας λέξη νά διατηρήσει τήν τόσο γοητευτική ἀπόχρωση τῆς «ποικίλης δράσης τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν». Ἦδη ἀπό τόν τίτλο καί τόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, ὁ Δημ. Δασκαλόπουλος, δηλώνει τήν ἐπιστροφή του στά γνωστά λημέρια τῆς καθαφικῆς ποίησης καί τῆς καθαφικῆς κριτικῆς. Δέ χρειάζεται, νομίζω, νά ἀναφερθεῖ ἡ ἐξοικείωση τοῦ Δασκαλόπουλου μέ τά θέματα αὐτά, ἀφοῦ ἡ ἐπιβλητική *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη* (Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, 2003) εἶναι ἕνας ιδιαίτερα ὀμιλητικός μάρτυρας γιά τή συμβολή του στίς καθαφικές σπουδές. Στό βιβλίο αὐτό, ὡστόσο, ἡ ἔμφαση δίνεται στήν ἐρμηνευτική διαμεσολάβηση τοῦ Καβάφη ἀπό τήν κριτική (τή λογοτεχνική ἀλλά καί τήν πανεπιστημιακή), σέ μιά ἀπόπειρα νά περιγραφοῦν οἱ σημαντικότεροι ἐνδιάμεσοι σταθμοί τῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ Καβάφη μέσα στό νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα.

Στό σχετικά παραμελημένο πεδίο τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς, ἡ ἐργασία τοῦ Δασκαλόπουλου ἀποτελεῖ μιά κρίσιμη συνεισφορά, καθῶς συνδυάζει τή γραμματολογική ἐγκυρότητα μέ τήν ἐρμηνευτική «περιδιάβαση» – γιά νά θυμηθοῦμε ἕναν παλαιότερο ὄρο τοῦ Γ. Π. Σαββίδη. Χωρίς θεωρητικούς ἀκροβατισμούς καί ἀπαλλαγμένους ἀπό τίς διαθέσεις ἑνός λόγου πού μετατρέπεται σέ «φιλολογικό δικαστήριο», ὁ Δασκαλόπουλος ὑποδεικνύει τή σημασία τοῦ «καθαφικοῦ προβλήματος» στή συγκρότηση τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς ἀλλά καί τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Ὁ «Καβάφης τοῦ Σεφέρη», τόσο ὡς ἀνίχνευση μιᾶς ποιητικῆς σχέσης ὅσο καί ὡς κεφάλαιο τῆς μοντερνιστικῆς κριτικῆς, δημιούργησαν μιά ὀρισμένη «δια-πλοκή» – μέ τήν ἔννοια πού ἀποδίδει στή λέξη ὁ Δασκαλόπουλος – μέσα στή νεοελληνική φιλολογία, φορέας τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καί ὁ Γ. Π. Σαββίδης. Ἀνιχνεύοντας τά ἴχνη αὐτῶν τῶν περιπλοκῶν σχέσεων, ὁ Δασκαλόπουλος ἐκθέτει τοὺς καίριους παρονομαστές μέ τοὺς ὁποίους ἡ δεξίωση τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ἐντάχθηκε σέ ἕνα πλούσιο ἀλλά ἴσως καί ἀντιφατικό ἐρμηνευτικό πλέγμα, στό ὁποῖο ὀφεί-

λομε νά ἐπιστρέψουμε ἐρευνητικά προκειμένου νά κατανοήσουμε τοὺς ὄρους μέ τοὺς ὁποίους συγκροτήθηκε ἡ γενεαλογία τοῦ νεοελληνικοῦ μοντερνισμοῦ ἀλλά καί τοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους ἡ «βαριά σκιά» τοῦ Καβάφη σφράγισε τό λόγο τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς.

Salvatore Settis, *Τό μέλλον τοῦ «κλασικοῦ»,* μτφρ. Ἀνδρέας Γιακουμάτος, Νεφέλη, 2006, σ. 211.

Τό 1859, ὁ John Stuart Mill ἔγραφε πῶς «ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνα, ἀκόμη καί ὡς γεγονός τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας, εἶναι πῶς σημαντικὴ ἀπὸ τή μάχη τοῦ Χέι-στινγκς. Ἄν ἐκείνη τῆ μακρινῆ μέρα τό ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης ἦταν διαφορετικό, (ἂν δηλαδή οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν νικήσει) ἴσως οἱ Βρετανοί καί οἱ Σάξονες νά περιφέρονταν ἀκόμη στά ἀγρία δάση». Ἡ ἀναφορά αὐτή, πού ξεπερνᾶ βέβαια κατά πολύ τήν ἀντιδυτικὴ ἐκδοχή τῆς ἐθνικιστικῆς παραμυθίας («ἂν δέν ἦταν οἱ Ἕλληνες, ἐσεῖς (βλ. οἱ Εὐρωπαῖοι) θά ζούσατε ἀκόμα στά δέντρα») μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπος μέ ἕνα βασικό πρόβλημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτισμικῆς συνείδησης: τῆ μετάφραση τῆς «κλασικότητας» ὡς διαμορφωτῆ τῶν δυτικῶν ἀξιών ἀλλά καί τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἐξετάζοντας τόν ἰδρυτικό χαρακτήρα τοῦ «κλασικοῦ» ἀλλά καί τίς ποικίλες πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις του μέσα ἀπό τίς εὐρωπαϊκές τέχνες καί ἐπιστήμες, ὁ ἰταλός ἱστορικός τῆς κλασικῆς καί ἀναγεννησιακῆς τέχνης, προτείνει μιά προσέγγιση πού ὑπερβαίνει τά στενά ὅρια τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς γενεαλογίας ἀλλά καί τῆς ναρκισσιστικῆς ἀνωτερότητας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως ἐπισημαίνεται στό ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου, ἀπό τόν Ἀντώνη Λιάκο, ὁ συγγραφέας «προτείνει μιά καινούργια θεμελίωση τῶν κλασικῶν σπουδῶν ὡς στοιχεῖο ἑνός νέου κοσμοπολιτισμοῦ».

Ὁ συγγραφέας ξεκινᾶει τό στοχασμό του ἀπὸ τήν παραδοχὴ πῶς κανένας πολιτισμός δέν μπορεῖ νά συγκροτηθεῖ μέ αὐτο-αναφορικὸ τρόπο· πάντοτε βρίσκεται σέ ἕνα διάλογο μέ τοὺς ποικίλους «ἄλλους» πολιτισμούς τῆς συγχρονίας καί τῆς διαχρονίας. Ἐξετάζοντας τίς χρήσεις καί τίς καταχρήσεις τοῦ «κλασικοῦ», ὁ Σαλβατόρε Σέττις ὑπογραμμίζει, μέ ἀδρές γραμμές, τῆ διπλὴ ἀνάγνωσή του, κυρίως μέσα στὸν δυτικὸ νεωτερικὸ κόσμο: ἀπὸ τῆ μιά μεριά, υἱοθετήθηκε μιά ὑποτιθέμενη ἀχρονικὴ (καί, ἐπομένως, ἀ-ιστορικὴ) ἀξία τῆς κλασικότητας, πού ἀνταποκρίθηκε πλήρως στή δυναμικὴ ἀντιπαράθεση τῆς Δύσης μέ μιά αἰωνίως στατικὴ καί ὀριενταλιστικὴ εἰκόνα τῆς Ἀνατολῆς· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καί σέ ἀντίθεση μέ αὐτὴ τὴν ἐκχυδαϊσμένη θεμελίωση τοῦ «κλασικοῦ», μέσα στήν ἴδια τὴ Δύση, ἀκολουθήθηκε ἕνα ἄλλο, παράλληλο μοντέλο πρόσληψης πού προσιδιάζει σέ μιά λαν-

Σε πρώτη ανάγνωση

θάνουσα ανθρωπολογική έρμηνευτική. Τό μοντέλο αυτό, στο οποίο κυριαρχούν οι ποικίλες αναδιώσεις του «κλασικού» και ή αρχαιότητα διαπλέκεται με ή «ρυθμική» μορφή της εύρωπαϊκής ιστορίας, ανανεώνεται αισθητά και δυναμικά με ή συμβολή του Λεβί Στρως. Στή δική του έκδοχή, «ή αρχαιότητα δέν συνδέεται με ένα σταθερό σύστημα δυτικών αξιών πού αντιπαρατίθενται στις «άλλες» αντίθετα, ή ανακάλυψη αυτή εύθυγραμμίζεται με ήν ανακάλυψη των «άλλων» πολιτισμών, σέ ένα κρεσέντο πού ξεκινά ακριβώς με τό κλασικό γιά νά επεκταθεί σέ όλους τους πολιτισμούς». (σ. 172) Στήν πραγματικότητα, ή μελέτη του «κλασικού» χάνει ήν αρχαιογνωστική της αυτόρχεια γιά νά γίνει μιά «τεχνική αποστασιοποίησης» ως έργαλειό μελέτης και κατανόησης των «άλλων» πολιτισμικών παραδόσεων. «Ακόμη και στήν έποχή μας», σημειώνει ό συγγραφέας, «είναι δυνατό νά επιλέξει κανείς μεταξύ των δύο χρήσεων του «κλασικού»: εκείνης πού τό έξεικονίζει ως ένα άμετακίνητο σύστημα αξιών και εκείνης πού αναζητεί ήν ποικιλία και ήν πολυπλοκότητα της ιστορικής έμπειρίας». (σ. 170). Γνώστης της αρχαιότητας, φιλόλογος με άνοιγματα στο χώρο της φιλοσοφικής αισθητικής αλλά και ιστορικός με εύαισθησίες ανθρωπολογικές, ό Σέτις υπερασπίζεται ήν έννοια του «κλασικού» όχι μέσα από έναν άμυντικό εύρωκεντρισμό αλλά μέσα από ήν παιδευτική αξία της αρχαιότητας καθώς και ήν οικουμενική-κοσμοπολιτική της σημασία. Αυτή ακριβώς ή σημασία είναι πού του χαρίζει ήν *έκπληκτική ξερότητα* του «κλασικού», καθιστώντας το ένα διαβατήριο γιά τόν σύγχρονο κόσμο.

Marylin Yalom, 'Η ιστορία του γυναικείου στήθους, μτφρ. Εύη Καλδούχου, Άγρα, Άθήνα, 2006, σ. 463.

Ίσως κάποιος από έμάς θυμούνται ακόμη νοσταλγικά ήν ήδονοβλεπτική χαρά της έφηβείας μπροστά στή θέα των γυναικών πού πόζααν γυμνόστηθες σέ κάποια μεγάλα περίπτερα και σέ κάποια ύποπτα σινεμά. Μοναδικό πρόβλημα τότε ήταν τό άθέατο «κυρίως θυξί», ή άλλως οι μαύρες αυτοκόλλητες ταινίες στις θηλές του στήθους των γυναικών. Τήν απαγόρευση, ώστόσο, με τόν καιρό ήν έξομάλυνε ή παράλληλη αισθη(μα)τική άγωγή, διευρύνοντας τό έφηδικό μάθημα ανατομίας με αρκετά πιό περίπλοκες στηθοσκοπήσεις. Άς πούμε, ό πασίγνωστος πίνακας του Ντελακρουά, *Η Έλευθερία οδηγεί τόν λαό*, (1830), ήταν μιά καλή άφορμή γιά αντίληφθούμε πώς τά γυμνά στήθη της Έλευθερίας «τόσο έπίμονα

και έπιθετικά όσο και ή ίδια ή επανάσταση», είχαν γίνει σύμβολα αντίστασης και λαϊκής εξέγερσης. Ήταν λοιπόν προφανές, πώς δέν ύπηρεχε ένα και μοναδικό γυναικείο στήθος (αυτό της έπιθυμίας) αλλά πολλά, και μάλιστα τόσα και τέτοια πού έπιζητούσαν τό βλέμμα του ιστορικού, γιά νά κατανοήσει τις διαφορές και τις άποχρώσεις τους μέσα σέ αυτό τό ιδιάζον πεδίο της ιστορικότητας, πού ό Ρολάν Μπάρτ και ό Μισέλ Φουκώ τό είχαν άναδείξει ως προνομακό, ήδη από ήν δεκαετία του '60, όταν μιλούσαν γιά τό «πληθυντικό σώμα» και γιά ήν ιστορία της σεξουαλικότητας.

Άν και μάλλον άδιάφορη γιά τόν θεωρητικό στοχασμό επί του θέματος, ή Μαίρυλιν Γιάλομ έπιχειρεί μιά «ιστορία του γυναικείου στήθους» εστιάζοντας στις ποικίλες έννοιολογήσεις και τους συμβολισμούς του, από τους αρχαίους χρόνους ως τις μέρες μας. Ή συγγραφέας οργανώνει τό εύρύ και ποικίλο ύλικό της με βάση μιά δομική «τυπολογία σημασιών» του γυναικείου στήθους: τό ιερό στήθος της άγιότητας, τό έρωτικό στήθος της πρώιμης νεοτερικής φαντασίωσης, τό οικειαστικό στήθος της αναγέννησης, τό πολιτικό στήθος της επανάστασης και των δημοκρατικών αγώνων, τό ψυχολογικό στήθος της φροϋδικής ψυχαναλυτικής κουλτούρας, τό έμπορικό στήθος της άγορας του σέξ, τό ιατρικό στήθος της ασθένειας και της παθολογίας, τό άπελευθερωμένο στήθος του μεταμοντέρνου πολιτισμού της εικόνας. Άπό τά ποιήματα μέχρι ή γλυπτική και τις εικαστικές τέχνες, ή συγγραφέας έπιστρατεύει ένα έντυπωσιακό «άρχειακό ύλικό» προκειμένου νά δείξει πώς οι κατά βάση άνδρικές προσλήψεις του γυναικείου στήθους διαμόρφωνουν μιά διαφορετική, κάθε φορά, εικόνα της γυναικείας σωματικότητας. Τά αρχαία μητρικά άγάλματα, οι μεσαιωνικές νωπόγραφίες με τους άσκητικούς μαστούς, οι βρεφοκρατούσες και θηλάζουσες Μαντόνες, οι πίνακες της Άναγέννησης με τις άποκαλυπτικές άριστοκρατίσες τά άποικιακά χαρτονομίσματα με τά σκουρόχρωμα στήθη των ίθαγενών γυναικών πού έπιζητούν ή λευκή προστασία, τό κάψιμο των σουτιέν στη δεκαετία του '60 είναι έπισόδια μιάς πολύ ένδιαφέρουσας πολιτισμικής ιστορίας. Άπό ή θρησκευτική παιδαγωγία και ήν ήθικολογία, μέχρι ήν πολιτική προπαγάνδα και ήν πορνογραφία, ή Γιάλομ «έκθέτει» τό γυναικείο στήθος σέ μιά νέα όραση, πού ιστορικοποιεί τις πειθαρχίες του βλέμματος και τις τοποθετεί μέσα στις πολιτισμικές άναπαραστάσεις του σώματος. Είναι κρίμα πού όλη αυτή ή πολύπλοκη σωματική σημασιολογία, καταλήγει στήν τετριμμένη άναγωγή της εικόνας του στήθους μέσα στο ζοφερό «βασίλειο του φαλλού», καθώς και σέ μιά νέα «άπελευθερωτική» φετιχοποίηση, πού προβάλλεται ως άφορμή στο φιλόδοξο, αλλά πλήρως ά-ιστορικό σχέδιο νά γραφεί μιά ιστορία «εικοσιπέντε χιλιάδων χρόνων».

Έμμ. Κόρτης

Σε πρώτη ανάγνωση

Μωάμεθ

του Maxime Rodinson

απόδοση στα ελληνικά Νίκη Μολφέτα
έπιστ. επιμέλεια Κων. Κανάβας
Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης

Τί γνωρίζουμε για τόν Μωάμεθ;

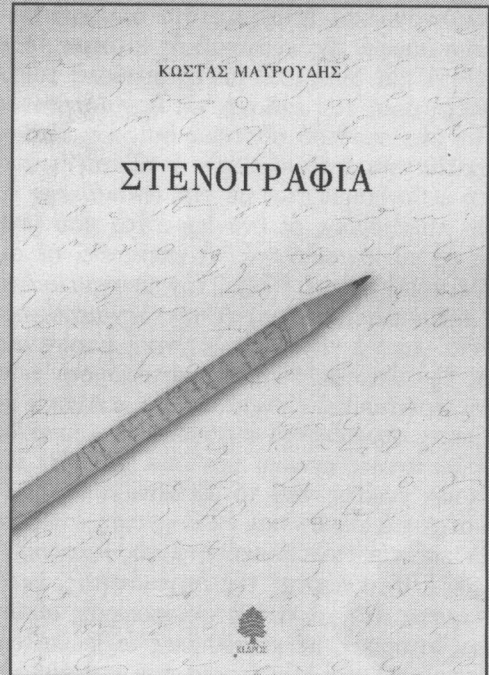
Ότι είναι ιδρυτής τής μωαμεθανικής θρησκείας, ότι η θρησκεία του πήρε μία επίζηλη θέση μεταξύ των μονοθεϊστικών που σήμερα αριθμεί περίπου ένα δισεκατομμύριο πιστούς, και κάτι λίγα ακόμη που κυμαίνονται μεταξύ φόβου και περιφρόνησης. Θά άξιζε όμως νά γνωρίζουμε περισσότερα για ένα τόσο σημαντικό πρόσωπο τής ανθρώπινης ιστορίας. Πώς όμως; Τώρα μπορούμε νά μάθουμε πολλά και έγκυρα από τή βιογραφία του Μαξίμ Ροντενσόν για τή ζωή του Μωάμεθ.

Ο Μαξίμ Ροντενσόν (1915-2004) γεννημένος στή Μασσαλία, από γονείς Πολωνοεβραίους, έζησε προπολεμικά στή Παλαιστίνη, γνώρισε σέ βάθος σχεδόν όλες τές ζωντανές και νεκρές γλώσσες τής Μ. Ανατολής, ήταν ένας από τούς σημαντικότερους αραβολόγους. Στή διένεξη Άράβων-Ισραήλ, καιτοι Έβραϊος, στάθηκε πάντα μέ τό μέρος των Παλαιστινίων, απορρίπτοντας ώστόσο τές φανατικές-φονταμανταλιστικές ιδέες σάν τή Τζιχάντ. Μαρξιστής, μέλος πολλά χρόνια του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, και σφοδρός κριτικός του σταλινισμού. Η έργογραφία του περιλαμβάνει πάνω από 800 έργα.

Άπ' αυτόν τό σοφό, που δούλεψε πάνω από τριάνα χρόνια τή βιογραφία του Μωάμεθ, ίσως τήν καλύτερη από όσες υπάρχουν, μπορούμε τώρα νά μάθουμε πολλά για τές πριν τόν Προφήτη θρησκείες τής Άραβίας, για τήν κατάσταση των αραβικών φυλών, για τόν τρόπο που επινόησε τή νέα θρησκεία, για τόν τρόπο που συγκέντρωσε κάτω από σημαίες του Ισλάμ ένα σημαντικό μέρος Άράβων που ξεχύθηκε και κατέλαβε, μέ μία θυελλώδη εκστρατεία μεγάλο μέρος κόσμου στα μέσα του 7ου αιώνα. Άθεος ήταν ο Ροντενσόν, αλλά προσπαθούσε νά κατανοήσει τές θρησκείες που συνόδεψαν τή ζωή των ανθρώπων και συνεχίζουν νά τήν συνοδεύουν, και πάνω άπ' όλα του είναι ξένος κάθε φανατισμός. Δανειζόμενος τά λόγια του Έπικουρου προς τόν Μενοικέα υποστηρίζει ότι άσεβής δέν είναι όποιος άρνείται τούς θεούς τής μάζας των ανθρώπων αλλά όποιος άσπάζεται τήν ιδέα που διαμορφώνει για τούς θεούς ή μάζα των ανθρώπων.

A.E.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

[...] Ο Κ. Μαυρουδής μάς χαρίζει μερικές από τις λίγες στιγμές αναγνωστικής ευφορίας που μας επιφύλαξε η φετινή λογοτεχνική παραγωγή. [...]

Δημοσθένης Κούρτοβικ
ΤΑ ΝΕΑ, 2/9/2006

«Με κύριο όπλο μια οξυμένη αίσθηση οικονομίας, ο Μαυρουδής μάς παραδίδει ένα κείμενο ισόρροπο και αρμονικό, όπου η πρωτοτυπία του ειρωνικού στοχασμού, φωτισμένη από μια υφέρπουσα ποιητικότητα, οδηγεί στη συνεχή έκπληξη του αναγνώστη.»

Γιώργος Ξενάριος
ΔΙΑΒΑΖΩ, Νοέμβριος 2006

www.kedros.gr
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ